

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Cūlaniddesa-aṭṭhakathā

Pārāyanavagganiddeso

1. Ajitamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

Pārāyanavaggassa paṭhame ajitasuttaniddese –

‘Kenassu nivuto loko, (iccāyasmā ajito,)

Kenassu nappakāsati;
Kissābhilepanaṃ brūsi, kiṃsu tassa mahabbhaya’’nti. –

Ajitaṃāṇavassa pucchite paṭhamapañhe ca uparūparipañhe ca niddesesu ca vuttañca uttānañca vajjetvā visesameva vakkhāma. Tattha **nivutoti** paṭicchādito. **Kissābhilepanaṃ brūsīti** kiṃ assa lokassa abhilepanaṃ vadesi?

Āvutoti āvarito. **Nivutoti** paṭicchādito. **Ovutoti** heṭṭhā paṭicchādito. **Pihitoti** uparibhāgena chādito. **Paṭicchannoti** avivaṇṇo. **Paṭikujjīti** adhomukhaṃ chādito.

Nappakāsātīti nappakāso hoti. **Nappabhāsātīti** ñāṇappabhāsaṃ na karoti. **Na tapatīti** ñāṇatapaṃ na karoti. **Na virocātīti** ñāṇavirocanaṃ na karoti. **Na ñāyatīti** na jānīyati. **Na paññāyatīti** nappaññāyate.

Kena littoti kena limpito. **Samlittoti upalittoti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Ācikkhasi** niddesavasena. **Desesi** paṭiniddesavasena. **Paññāpesi** tena tena pakārena. Atthaṃ bodhento **paṭṭhapesi**. Tassatthassa kāraṇaṃ dassento **vivarasi**. Byañjanabhāvaṃ dassento **vibhajasi**. Nikujjitabhāvaṃ gambhīrabhāvañca haritvā sotūnaṃ ñāṇassa paṭiṭṭhaṃ janayanto **uttānīkarosi**. Sabbehipi imehi ākārehi sotūnaṃ aññāṇandhakāraṃ vidhamento **pakāsesīti** evaṃ attho daṭṭhabbo.

2. Vevicchā pamādā nappakāsātīti macchariyahetu ca pamādahetu ca nappakāsati. Macchariyaṃ hissa dānādīhi guṇehi pakāsitaṃ na deti, pamādo sīlādīhi. **Jappābhilepananti** taṇhā assa lokassa makkaṭalepo viya makkaṭassa abhilepanaṃ. **Dukkanti** jātiādikaṃ dukkhaṃ.

Yesaṃ dhammānanti yesaṃ rūpādidhammānaṃ. **Ādito samudāgamaṇaṃ paññāyatīti** paṭhamato uppādo paññāyati. **Atthaṅgamato nirodho paññāyatīti** bhaṅgato nirujjhaṇaṃ paññāyati. **Kammasannissito vipākoti** kusalākusalavipāko kammaṃ amuñcitvā pavattanato kammasannissito vipākoti vuccati. **Vipākasannissitaṃ kammanti** kusalākusalaṃ kammaṃ vipākassa okāsaṃ katvā ṭhitattā vipākasannissitaṃ kammanti vuccati. **Nāmasannissitaṃ rūpanti** pañcavokāre rūpaṃ nāmaṃ amuñcitvā pavattanato nāmasannissitaṃ rūpanti vuccati. **Rūpasannissitaṃ nāmanti** pañcavokāre nāmaṃ rūpaṃ amuñcitvā pavattanato rūpasannissitaṃ nāmanti vuccati.

3. Savanti sabbadhi sotāti sabbesu rūpādīyatanesu taṇhādikā sotā sandanti. **Kiṃ nivāraṇanti** tesam kiṃ āvaraṇaṃ kā rakkhā. **Samvaram brūhīti** taṃ tesam nivāraṇasaṅkhātaṃ samvaram brūhi. Etena sāvasesappahānaṃ pucchati. **Kena sotā pidhīyareti** kena dhammena ete sotā pidhīyanti

pacchijjanti. Etena anavasesappahānaṃ pucchati.

Savantīti uppajjanti. **Āsavantī**ti adhogāmino hutvā savanti. **Sandantī**ti nirantaragāmino hutvā sandamānā pavattanti. **Pavattantī**ti punappunaṃ vattanti.

4. Sati tesam nivāraṇanti vipassanāyuttā kusalākusaladhammānaṃ gatiyo samanvesamānā sati tesam sotānaṃ nivāraṇaṃ. **Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī**ti tamevāhaṃ satim sotānaṃ saṃvaraṃ brūmīti adhippāyo. **Paññāyete pidhiyareti** rūpādīsu pana aniccatādiṭṭhavedhasādhikāya maggapaññāya ete sotā sabbaso pidhiyanti.

Pacchijjantīti ucchijjanti. **Samudayañcā**ti paccayañca. **Atthaṅgamañcā**ti uppannānaṃ abhāvagamañca, anuppannānaṃ anuppādaṃ vā. **Assādañcā**ti ānisaṃsañca. **Ādīnavañcā**ti dosañca. **Nissaraṇañcā**ti nikkhamanañca.

5. Paññā cevāti pañhāgāthāya yā cāyaṃ tayā vuttā **paññā**, yā ca **sati**, yañca tadavasesaṃ **nāmarūpaṃ, etaṃ** sabbampi **kattha** nirujjhati. **Etaṃ me** pañhaṃ **puṭṭho pabrūhī**ti evaṃ saṅkhepattho veditabbo.

Katthetaṃ uparujjhatīti etaṃ nāmarūpaṃ kattha na bhavati. **Vūpasammatī**ti nibbāti. **Atthaṃ gacchatī**ti abhāvaṃ gacchati. **Paṭippassambhatī**ti sannisīdati.

6. Vissajjanagāthāya panassa yasmā paññāsatiyo nāmeneva saṅgahaṃ gacchanti, tasmā tā viṣuṃ na vuttā. Ayamettha saṅkhepattho – **yaṃ maṃ** tvaṃ, **ajita, etaṃ pañhaṃ apucchi** – ‘‘katthetaṃ uparujjhatī’’ti, tadetaṃ **yattha nāmañca rūpañca asesam uparujjhati**, taṃ te **vadāmi**. Tassa tassa hi **viññāṇassa nirodhena** saheva apubbaṃ acarimaṃ **etthetaṃ uparujjhati**, ettheva viññāṇanirodhena nirujjhati etaṃ, viññāṇanirodhā tassa tassa nirodho hoti, taṃ nātivattatīti vuttaṃ hoti.

Sotāpattimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhenāti sotāpattimaggasampayuttapaññāya kusalākusalacetanāsampayuttacittassa abhābuppattikavasena nirujjhanena. Tattha duvidho nirodho anupādinnakanirodho upādinnakanirodhoti. **Sotāpattimagga** hi cattāri diṭṭhisampayuttāni vicikicchāsahagatanti pañca cittāni nirujjhanti, tāni rūpaṃ samuṭṭhāpentī. Taṃ anupādinnakarūpakkhandaṃ, tāni cittāni viññāṇakkhandho, taṃsāmpayuttā vedanā saññā saṅkhārā tayo arūpakkhandaṃ. Tattha sace sotāpannessa sotāpattimaggo abhāvito abhavissā, tāni pañca cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānaṃ pāpuṇeyyūṃ. Sotāpattimaggo pana nesaṃ pariyuṭṭhānuppattim vārayamāno setusamugghātaṃ abhābuppattikabhāvaṃ kurumāno anupādinnakaṃ nirodheti nāma. **Sakadāgāmimagga** cattāri diṭṭhivippayuttāni dve domanassasahagatānīti oḷārikakāmarāgabyāpādavasena cha cittāni nirujjhanti. **Anāgāmimagga** aṇusahagatakāmarāgabyāpādavasena tāni eva cha cittāni nirujjhanti. **Arahattamagga** cattāri diṭṭhivippayuttāni uddhaccasahagatañcāti pañca akusalacittāni nirujjhanti. Tattha sace tesam ariyānaṃ te maggā abhāvītā assu, tāni cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānaṃ pāpuṇeyyūṃ. Te pana tesam maggā pariyuṭṭhānuppattim vārayamānā setusamugghātaṃ abhābuppattikabhāvaṃ kurumānā anupādinnakaṃ nirodhenti nāma. Evaṃ anupādinnakanirodho veditabbo.

Sace pana sotāpannessa sotāpattimaggo abhāvito abhavissā, ṭhapetvā satta bhava anamatagge saṃsāraṇaṃ upādinnakakkhandhappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Tīṇi saṃyojanāni diṭṭhānusayo vicikicchānusayoti ime pana pañca kilese so maggo uppajjamāno va samugghātetī. Idāni kuto sotāpannessa satta bhava ṭhapetvā anamatagge saṃsāraṇaṃ upādinnakappavattaṃ pavattissati. Evaṃ sotāpattimaggo upādinnakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnakaṃ nirodheti nāma.

Sace sakadāgāmissa sakadāgāmimaggo abhāvito abhavissā, ṭhapetvā dve bhava pañcasu bhavesu

upādinnakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Oḷārikāni kāmārāgapaṭighasaṃyojanāni oḷāriko kāmārāgānusayo paṭighānusayoti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamānova samugghātetī. Idāni kuto sakadāgāmissa dve bhavē ṭhapetvā pañcasu bhavesu upādinnakappavattaṃ pavattissati. Evaṃ sakadāgāmimaggo upādinnakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnakaṃ nirodheti nāma.

Sace anāgāmissa anāgāmimaggo abhāvito abhavissā, ṭhapetvā ekaṃ bhavaṃ dutiyabhavē upādinnakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Aṇusahagatāni kāmārāgapaṭighasaññojanāni aṇusahagato kāmārāgānusayo paṭighānusayoti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamānova samugghātetī. Idāni kuto anāgāmissa ekaṃ bhavaṃ ṭhapetvā dutiyabhavē upādinnakappavattaṃ pavattissati. Evaṃ anāgāmimaggo upādinnakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnakaṃ nirodheti nāma.

Sace arahato arahattamaggo abhāvito abhavissā, rūpārūpabhavesu upādinnakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Rūparāgo arūparāgo māno uddhaccaṃ avijjā mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayoti ime pana aṭṭha kilese so maggo uppajjamānova samugghātetī. Idāni kuto khīṇāsavassa punabbhavē upādinnakappavattaṃ pavattissati? Evaṃ arahattamaggo upādinnakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnakaṃ nirodheti nāma.

Sotāpattimaggo cettha apāyabhavaṃ nirodheti. Sakadāgāmimaggo sugatikāmbhavedesaṃ. Anāgāmimaggo kāmabhavaṃ. Arahattamaggo rūpārūpabhavaṃ, sabbabhavēpi nirodheti evāti vadanti. Evaṃ upādinnakanirodho vedītabbo.

Tattha “abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhenā”ti etena anupādinnakanirodhaṃ dasseti. “Ye uppajjeyyūṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhantī”ti iminā pana upādinnakanirodhaṃ dasseti.

Tattha **satta bhavē ṭhapetvā**ti kāmabhavato kāmabhavaṃ saṃsarantassa satta bhavē vajjetvā. **Anamatagge saṃsāreti** –

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbochinnaṃ vattamānā, ‘saṃsāro’ti pavuccatī”ti. (visuddhi. 2.619; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; a. ni. aṭṭha. 2.4.199; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.117; itivu. aṭṭha. 14, 58; udā. aṭṭha. 39) –

Evaṃ vaṇṇite saṃsāravaṭṭe. **Ye uppajjeyyūṃ nāmañca rūpañcā**ti namanalakkhaṇaṃ catukkhandhasaṅkhātāṃ nāmañca ruppanalakkhaṇaṃ bhūtopādāyasaṅkhātāṃ rūpañca ete dhammā uppajjeyyūṃ. **Etthete nirujjhantī**ti etasmiṃ sotāpattimagge ete nāmarūpadhammā abhappattikavasena nirodhaṃ gacchanti. **Sakadāgāmimaggaññenā**ti ettha paṭisandhivasena sakimpeva imaṃ lokaṃ āgacchatīti sakadāgāmī, tassa maggo sakadāgāmimaggo. Tena maggena sampayuttaññena. **Dve bhavē ṭhapetvā**ti kāmādhātuyāyeva paṭisandhivasena dve bhavē vajjetvā. **Pañcasu bhavesū**ti tadavasiṭṭhesu pañcasu bhavesu. **Etthete nirujjhantī**ti ettha sakadāgāmimagge ete dhammā vuttanayena nirujjhanti. **Ekaṃ bhavaṃ ṭhapetvā**ti ukkaṭṭhavasena rūpadhātuyā vā arūpadhātuyā vā ekaṃ bhavaṃ vajjetvā. **Rūpadhātuyā vā arūpadhātuyā vā**ti dutiyakabhavē rūpadhātuyā ceva arūpadhātuyā ca. **Nāmañca rūpañcā**ti ettha rūpabhavē nāmarūpaṃ, arūpabhavē nāmaeva. **Etthete nirujjhantī**ti ettha anāgāmimagge ete nāmarūpadhammā vuttanayena nirujjhanti.

Arahatoti kilesehi ārakattā “arahā”ti laddhanāmassa khīṇāsavassa. **Anupādisesāya nibbānadhātuyā**ti duvidhā hi nibbānadhātu saupādisesā ca anupādisesā ca. Tattha upādīyati “ahaṃ mamā”ti bhusaṃ gaṇhīyatīti upādī, khandhapañcakassetāṃ adhivacanaṃ. Upādīyeva seso avasiṭṭho upādiseso, saha upādisesena vattatīti **saupādisesā**. Natthettha upādisesoti **anupādisesā**. Tāya anupādisesāya nibbānadhātuyā. **Parinibbāyantassā**ti nirindhanassa viya jātavedassa nibbāyantassa appavattaṃ pavasantassa. **Carimaviññāṇassa nirodhenā**ti ettha assāsapassāsānaṃ nirodhavasena. Tayo

carimā bhavacarimo jhānacarimo cuticarimoti. Bhavesu hi kāmabhāve assāsapassāsā pavattanti, rūpārūpabhavesu nappavattanti. Tasmā so **bhavacarimo**. Jhānesu purimajhānattayeva pavattanti, catutthe nappavattanti. Tasmā so **jhānacarimo**. Ye pana cuticcittassa purato soḷasamena cittena sahuḷpannā, te cuticcittena saha nirujjhanti. So **cuticarimo nāma. Ayaṃ idha carimoti adhippeto. Ye hi keci buddhā vā paccekabuddhā vā ariyasāvaka vā antamaso kunthakipillikaṃ upādāya sabbe bhavaṅgacitteneva abyākatena dukkhasaccena kālaṃ karonti. Tasmā carimaviññāṇassa nirodhenāti cuticcittassa nirodhenāti attho.**

Paññā ca sati ca nāmañcāti etehi catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ gahaṇaṃ paccetabbaṃ. **Rūpañcāti** etena catunnaṃ mahābhūtānaṃ catuvīsatiupādārūpānaṃ gahaṇaṃ paccetabbaṃ. Idāni tassa nirujjhanūpāyaṃ dassento “**viññāṇassa nirodhena, etthetaṃ uparujjhati**”ti āha. Tattha **viññāṇanti** carimaviññāṇampi abhisāṅkhāraviññāṇampi. Abhisāṅkhāraviññāṇassa pahīnanirodhena etthetaṃ uparujjhati nirujjhati dīpasikhā viya apanṇattikabhāvaṃ yāti, carimaviññāṇassa anuppādapaccayattā anuppādanirodhena anuppādavaseṇeva uparujjhatīti (dī. ni. aṭṭha. 1.499).

7. Ettāvātā ca “**dukkhamassa mahabbhaya**”nti iminā pakāsitaṃ dukkhasaccaṃ, “yāni sotāni”ti iminā samudayasaccaṃ, “paññāyete pidhīyare”ti iminā maggasaccaṃ, “asesaṃ uparujjhati”ti iminā nirodhasaccanti evaṃ cattāri saccāni sutvāpi ariyabhūmiṃ anadhigato puna sekkhāsekkhapaṭipadaṃ pucchanto “**ye ca saṅkhātadhammāse**”ti gāthamāha. Tattha **saṅkhātadhammāti** aniccādivasena parivīmaṃsitadhammā, arahantānametaṃ adhivacanaṃ. **Sekkhāti** sīlādīni sikkhamānā avasesā ariyapuggalā. **Puthūti** bahū sattajānā. **Tesaṃ me nipako iriyaṃ puṭṭho pabrūhīti** tesaṃ me sekkhāsekkhānaṃ nipako paṇḍito tvaṃ puṭṭho paṭipattiṃ brūhīti.

Tesaṃ khandhā saṅkhātāti tesaṃ pañcakkhandhā appaṭisandhikaṃ katvā desitā, saṅkhepaṃ katvā ṭhapitā vā. Dhātuādīsipi eseṇa nayo. **Iriyanti** payogaṃ. **Cariyanti** kiriyaṃ. **Vuttinti** pavattiṃ. **Ācaranti** caraṇaṃ. **Gocaranti** paccayaṃ. **Vihāranti** iriyāpathapavattanaṃ. **Paṭipadanti** vipassanaṃ.

8. Athassa bhagavā yasmā sekkhena kāmaccchandanīvaraṇaṃ ādiṃ katvā sabbakilesā pahātābbā eva, tasmā “**kāmesūti** upaḍḍhagāthāya sekkhapaṭipadaṃ dasseti. Tassattho – vatthukāmesu kilesakāmena **nābhigijjheyya**, kāyaduccaritādayo ca manaso āvilabhāvakare dhamme pajahanto **manasānāvilo siyāti**. Yasmā pana asekkho aniccādivasena sabbasaṅkhārādīnaṃ paritullitattā **kusalo** sabbadhammesu kāyānupassanāsatiādīhi ca **sato** sakkāyadīṭṭhiādīnaṃ bhinnattā **bhikkhubhāvaṃ** patto hutvā sabbairiyāpathesu **paribbajati**, tasmā “kusalo”ti upaḍḍhagāthāya asekkhapaṭipadaṃ dasseti.

Nābhigijjheyyāti gedhaṃ nāpajjeyya. **Na paligijjheyyāti** lobhaṃ nāpajjeyya. **Na palibundheyyāti** lobhavasena na allīyeyya.

Āvilakare kilese jaheyyāti cittāluḷakare upatāpasāṅkhāte kilese jaheyya.

Sabbe dhammā anattāti nibbānaṃ antokarivā vuttaṃ. **Yaṃ kiñci samudayadhammanti** yaṃ kiñci sappaccayasabhāvaṃ.

Saha gāthāpariyosānāti gāthāvasāneneva saddhiṃ. **Yete brāhmaṇena saddhiṃ ekacchandāti** ye ete ajitamāṇavena kalyāṇachandena ekajjhāsaya. **Ekappayogāti** kāyavacīmanopayogehi ekappayogā. **Ekādhippāyāti** eko adhippāyo ruci etesanti ekādhippāyā, ekarucikāti attho. **Ekavāsānavāsītāti** atītabuddhasāsane tena saddhiṃ bhāvitabhāvanā. **Anekapāṇasahassānanti** anekesaṃ devamanussasaṅkhātānaṃ pāṇasahassānaṃ. **Virajaṃ vītamalanti** rāgādirajavirahitaṃ rāgādimalavirahitaṃ.

Dhammacakkhanti idha sotāpattimaggo adhippeto. Aññattha heṭṭhāmaggattayaṃ. Tassa uppattikāraṇadassanattaṃ “**yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma**”nti āha.

Tañhi nirodham ārammaṇaṃ katvā kiccavasena evaṃ sabbasaṅkhatam paṭivijjhantaṃ uppajjati. **Tassa brāhmaṇassa anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccīti** tassa ca ajitabrāhmaṇassa antevāsikasahassānañca taṇhādīhi aggahetvā kāmāsavādīhi maggakkhaṇe cittaṃ vimuccamaṇaṃ phalakkhaṇe vimucci. **Saha arahattappattāti** arahattappattiyā ca saheva āyasmato ajitassa ca antevāsikasahassassa ca ajinajaṭāvākacīratidaṇḍakamaṇḍaluādayo antaradhāyimsu. Sabbeva iddhiṃmayapattacīvaradharā dvaṅgulakesā ehibhikkhū hutvā bhagavantaṃ namassamānā pañjalikā nisīdimsu. Pāliyaṃ pana ajitattherova paññāyati. Tattha **anvatthapaṭipattiyāti** sayam paccāsīsaladdhapaṭipattiyā, nibbānaladdhabhāvenāti attho. Sesam sabbattha pākaṭameva. Evaṃ bhagavā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesīti.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Ajitamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tissametteyyamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

9. Dutiye tissametteyyasuttaniddese – **kodha santusitoti** niṭṭhite pana ajitasutte “katham lokam avekkhantaṃ, maccurājā na passatī”ti (su. ni. 1124; cūḷani. mogharājamāṇavapucchā 143) evaṃ mogharājā pucchituṃ ārabhi. “Na tāvassa indriyāni paripākaṃ gatāni”ti ṇatvā bhagavā “tiṭṭha tvam, mogharāja, añño pucchatū”ti paṭikkhipi. Tato tissametteyyo attano saṃsayam pucchanto “**kodhāti** gāthamāha. Tattha **kodha santusitoti** ko idha satto tuṭṭho. **Iñjitāti** taṇhādīṭṭhivipphanditāni. **Ubhantamabhiññāyāti** ubho ante abhijānitvā. **Mantā na lippatīti** paññāya na lippati.

Paripuṇṇasaṅkappoti nekkhammādivitakkehi paripuṇṇasaṅkappattā paripuṇṇamanoratho.

Taṇhiñjitanti taṇhāya calitaṃ. **Diṭṭhiñjitādīsipi** eseva nayo. **Kāmiñjitanti** kilesakāmehi iñjitaṃ phanditaṃ. “Kammiñjita”ntipi pāṭho, taṃ na sundaraṃ.

Mahanto purisoti **mahāpuriso**. Uttamo purisoti **aggapuriso**. Padhāno purisoti **seṭṭhapuriso**. Alāmakō purisoti **visiṭṭhapuriso**. Jeṭṭhako purisoti **pāmokkhapuriso**. Na heṭṭhimako purisoti **uttamapuriso**. Purisānaṃ koṭippatto purisoti **padhānapuriso**. Sabbesam icchito purisoti **pavarapuriso**.

Sibbinimaccagāti taṇham atiaḡā, atikkamitvā ṭhito. **Upaccagāti** bhusam atiaḡā.

10. Tassetamatthaṃ bhagavā byākaronto “**kāmesū**”ti gāthādvayamāha. Tattha **kāmesu brahmacariyavāti** kāmanimittaṃ brahmacariyavā, kāmesu ādīnavam disvā maggabrahmacariyena samannāgatoti vuttaṃ hoti. Ettāvataṃ santusitataṃ dasseti. “Vītataṇho”tiādīhi aniñjitataṃ. Tattha **saṅkhāya nibbutoti** aniccādivasena dhamme vīmaṃsitvā rāḡādinibbānena nibbuto.

Asaddhammasamāpattiyāti nīcadhammasamāyogato. **Āratīti** ārakā ramaṇaṃ. **Viratīti** tāya vinā ramaṇaṃ. **Paṭiviratīti** paṭinivattitvā tāya vinā ramaṇaṃ. **Veramaṇīti** veravināsaṇaṃ. **Akiriyāti** kiriyāpacchindanaṃ. **Akaraṇanti** karaṇaparicchindanaṃ. **Anajjhāpattīti** anāpajjanatā. **Velānatikkamoti** sīmāanatikkamo. Sesam tattha tattha vuttanayatā pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi. Desanāpariyosāne ayampi brāhmaṇo arahatte paṭiṭṭhāsi saddhiṃ antevāsikasahassena, aññesañca anekasahassānaṃ dhammacakkhūṃ udapādi. Sesam pubbasadisameva.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Tissametteyyamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puṇṇakamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

12. Tatiye puṇṇakasuttaniddese – **anejanti** idampi purimanayeneva mogharājānaṃ paṭikkhipitvā vuttaṃ. Tattha **mūladassāvinti** akusalamūladidassāvimi. **Isayoti** isināmakā jaṭilā. **Yaññanti** deyyadhammaṃ. **Akappayimsūti** pariyesimsu.

Hetudassāvītiādīni sabbāni kāraṇavevacanāneva. Kāraṇaṇhi yasmā attano phalattḥāya hinoti pavattati, tasmā **hetūti** vuccati. Yasmā taṃ phalaṃ nideti ‘handā, gaṇhatha na’nti appeti viya, tasmā **nidānanti** vuccati. **Sambhavadassāvītiādīni** pañca padāni heṭṭhā dassitanayāni eva. Yasmā taṃ paṭicca eti pavattati, tañca phalaṃ tato samudeti uppajjati, tasmā **paccayoti** ca **samudayoti** ca vuccati.

Yā vā panaññāpi kāci sugatīyoti catuapāyavinimuttakā uttaramātādayo appesakkhā kapaṇamanussā ca dullabhaghāsacchādanā dukkhaṭṭhitā veditabbā. **Yā vā panaññāpi kāci duggatīyoti** yamarājanāgasupaṇṇapetamahiddhikādayo paccetabbā. **Attabhāvābhiniḥḥattīyāti** tīsu ṭhānesu paṭisandhivasena attabhāvapaṭilābhattḥāya. **Jānātīti** sabbaññūtaññāneṇa jānāti. **Passatīti** samantacakkhunā passati.

Akusalāti akosallasambhūtā. Akusalaṃ bhajantīti **akusalabhāgiyā**. Akusalapakkhe bhavāti **akusalapakkhikā**. Sabbe te avijjā mūlaṃ kāraṇaṃ etesanti **avijjāmūlakā**. Avijjāya samosaranti sammā osaranti gacchantīti **avijjāsamosaraṇā**. **Avijjāsamugghātāti** arahattamaggena avijjāya hatāya. **Sabbe te samugghātaṃ gacchantīti** vuttappakārā akusaladhammā, te sabbe hatabhāvaṃ pāpuṇanti.

Appamādamūlakāti satiavippavāso appamādo mūlaṃ kāraṇaṃ etesanti appamādamūlakā. Appamādesu sammā osaranti gacchantīti **appamādasamosaraṇā**. **Appamādo tesam** dhammānaṃ aggamakkhāyatīti **sayam kāmāvacaropi samāno catubhūmakadhammānaṃ paṭiṭṭhābhāvena aggo nāma jāto**.

Alamattoti samatthacitto. **Mayā pucchitanti** mayā puṭṭhaṃ. **Vahassetam bhāranti** etaṃ ābhatabhāraṃ vahassu. **Ye keci isipabbajjam pabbajitā**. ‘Isipabbajjā pabbajitā’ tipī pāṭho.

Ājīvakasāvakanānaṃ ājīvakā devatāti ye ājīvakavacanaṃ suṇanti sussusanti, te ājīvakasāvakā, tesam ājīvakasāvakanānaṃ. **Ājīvakā** ca tesam deyyadhammaṃ paṭiggaṇhanti, te eva ājīvakā devatā. Evaṃ sabbattha. **Ye yesam dakkhiṇeyyāti** ye ājīvakādayo disāpariyosānā yesam khattiyādīnaṃ deyyadhammānucchavikā. **Te tesam devatāti** te ājīvakādayo tesam khattiyādīnaṃ devatā.

Yepi yaññaṃ esantīti deyyadhammaṃ icchanti. **Gavesantīti** olokenti. **Pariyesantīti** uppādentī. **Yaññā vā ete puthūti** yaññā eva vā ete puthukā. **Yaññāyajakā vā ete puthūti** deyyadhammassa yājanakā eva vā ete puthukā. **Dakkhiṇeyyā vā ete puthūti** deyyadhammānucchavikā eva vā ete puthukā. Te vitthārato dassetuṃ “**kathaṃ yaññā vā ete puthū**”tiādīnā nayena vitthārena dasseti.

13. **Āsīsamānāti** rūpādīni patthayamānā. **Itthattanti** itthabhāvañca patthayamānā, manussādībhāvaṃ icchantāti vuttaṃ hoti. **Jaram sitāti** jaram nissitā. Jarāmukhena cettha sabbam vaṭṭadukkham vuttaṃ. Tena vaṭṭadukkhanissitā tato aparimuccamānāyeva kappayimsūti dīpeti.

Rūpapaṭilābham āsīsamānāti vaṇṇāyatanasampattilābham patthayamānā. **Saddādīsipi** eseva nayo. **Khattiyamahāsālakule attabhāvapaṭilābhanti** sārappatte khattiyānaṃ mahāsālakule attabhāvalābham paṭisandhiṃ patthayamānā. **Brāhmaṇamahāsālakulādīsipi** eseva nayo. **Brahmakāyikesu** deveṣūti ettha pubbabhavaṃ sandhāya vuttaṃ. **Etthāti** khattiyakulādīsū.

Jarānissitāti jaraṃ assitā. **Byādhinissitā**tiādīsupi eseva nayo. Etehi sabbam vaṭṭadukkham pariyaḍiyitvā dassitaṃ hoti.

14. Kaccisu te bhagavā yaññapathe appamattā, atāru jātiñca jarañca mārisāti ettha yañño eva yaññapatho. Idaṃ vuttaṃ hoti – kacci te yaññe appamattā hutvā yaññaṃ kappayantā vaṭṭadukkhamuttariṃsūti.

Yepi yaññaṃ denti yajantīti deyyadhammadānavasena yajanti. **Pariccajantīti** vissajjenti.

15. Āsīsantīti rūpapaṭilābhādayo patthenti. **Thomayantīti** “sucim dinnā”ntiādinā nayena yaññādīni pasamsanti. **Abhijappantīti** rūpādipaṭilābhāya vācam gīranti. **Juhantīti** denti. **Kāmābhijappanti paṭicca lābhanti** rūpādilābham paṭicca punappunaṃ kāme eva abhijappanti, “aho vata amhākampi siyyu”nti vadanti, taṇhañca tattha vaḍḍhentīti vuttaṃ hoti. **Yājyogātī** yāgādhimuttā. **Bhavarāgarattāti** evamimehi āsīsanādīhi bhavarāgeneva rattā, bhavarāgarattā vā hutvā etāni āsīsanādīni karontā **nātarimsu** jātiādivaṭṭadukkham na uttarimsu.

Yaññaṃ vā thomentīti dānaṃ vā vaṇṇenti. **Phalaṃ vāti** rūpādipaṭilābham. **Dakkhiṇeyye vāti** jātisampannādīsū. **Sucim dinnanti** sucim katvā dinnam. **Manāpanti** manavaḍḍhanakaṃ. **Pañīnti** ojavantaṃ. **Kālenāti** tattha tattha sampattakāle. **Kappiyanti** akappiyaṃ vajjetvā dinnam. **Anavajjanti** niddosaṃ. **Abhiñhanti** punappunaṃ. **Dadaṃ cittaṃ pasādītanti** dadato muñcanacittaṃ pasādītanti. **Thomenti kittentīti** guṇam pākaṭam karonti. **Vaṇṇentīti** vaṇṇam bhaṇanti. **Pasamsantīti** pasādam pāpenti.

Ito nidānanti ito manussalokato dinnakāraṇā. **Ajjhāyakāti** mante parivattentā. **Mantadharāti** mante dhārentā. **Tiṇṇam vedānanti** iruvedaya juvedasāmavedānaṃ. Oṭṭhapahaṭakaraṇavasena pāram gatāti **pāragū**. Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhānaṃ**. **Nighaṇḍūti** nighaṇḍurukkādīnaṃ vevacanappakāsakaṃ satthaṃ. **Keṭubhanti** kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārāvahaṃ satthaṃ. Saha akkharappabhedena **sākkharappabhedānaṃ**. **Akkharappabhedoti** sikkhā ca nirutti ca. **Itihāsapañcamānanti** āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā “itiha āsa, itiha āsā”ti īdisavacanapaṭisaṃyuttapurāṇakathāsankhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tesam itihāsapañcamānaṃ vedānaṃ.

Padam tadavasesaṇca byākaraṇam adhiyanti, vedenti vāti **padakā veyyākaraṇā**. **Lokāyatam** vuccati viṭaṇḍavādasatthaṃ. **Mahāpurisalakkhaṇanti** mahāpurisānaṃ buddhādīnaṃ lakkhaṇadīpakam dvādasasahassaganthappamāṇam satthaṃ. Yattha soḷasasahassagāthāpadaparimāṇā buddhamantā nāma ahesum. Yesam vasena “iminā lakkhaṇena samannāgatā buddhā nāma honti, iminā paccekabuddhā, aggasāvaka, asītimahāsāvaka (theragā. aṭṭha. 2.1288), buddhamātā, buddhapitā, aggupaṭṭhāko, aggupaṭṭhāyikā, rājā cakkavattī”ti ayaṃ viseso ñāyati. **Anavayāti** imesu lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anūnā paripūrakārino, avayā na hontīti vuttaṃ hoti. Avayā nāma ye tāni atthato ca ganthato ca sandhāretum na sakkonti. **Vītarāgātī** pahīnarāgā. Etena arahattaphalaṭṭhā vuttā. **Rāgavinayāya vā paṭipannāti** etena arahattamaggaṭṭhā. **Vītadosātī** anāgāmiphalaṭṭhā. **Dosavinayāya vā paṭipannāti** etena anāgāmimaggaṭṭhā. **Vītamohātī** arahattaphalaṭṭhā. **Mohavinayāya vā paṭipannāti** arahattamaggaṭṭhā. **Silasamādhipaññāvimuttisampannāti** etehi catūhi lokiyalokuttaramissakehi silādīhi sampannā. **Vimuttiñānadassanasampannāti** etena paccavekkhaṇaṇānasampannā vuttāti ñātābham, tañca kho lokiyameva. **Abhijappantīti** patthenti. **Jappantīti** paccāsīsanti. **Pajappantīti** atīva paccāsīsanti. **Yājyogesu yuttāti** anuyoge deyyadhamme diyyamāne abhiyogavasena yuttā.

16. Atha ko carahīti atha idāni ko añño atāri.

17. Sañkhāyāti ñāṇena vīmaṃsitvā. **Paroparānīti** parāni ca oparāni ca, parattabhāvasakattabhāvādīni parāni ca oparāni cāti vuttaṃ hoti. **Vidhūmoti**

kāyaduccaritādīdhūmavirahito. **Anīghoti** rāgādīghavirahito. **Atāri** soti so evarūpo arahā jātijaram atāri.

Sakarūpāti attano rūpā. **Pararūpāti** paresaṃ rūpā. **Kāyaduccaritaṃ vidhūmitanti** tividhakāyaduccaritaṃ vidhūmaṃ kataṃ. **Vidhamitanti** nāsitaṃ.

Māno hi te, brāhmaṇa, khāribhāroti yathā khāribhāro khandhena vayhamāno upariṭṭhitopi akkantakkantaṭṭhānaṃ pathaviyā saddhiṃ phasseti viya, evaṃ jātigottakulādīni mānavatthūni nissāya ussāpito māno, tattha tattha issaṃ uppādentō catūsu apāyesu saṃsīdāpeti. Tenāha – “māno hi te, brāhmaṇa, khāribhāro”ti. **Kodho dhūmoti** tava ñāṇagga upakkilesaṭṭhena kodho dhūmo. Tena hi te upakkiliṭṭho ñāṇaggi na virocati. **Bhasmani mosavajjanti** nirojaṭṭhena musāvādo chārikā nāma. Yathā hi chārikāya paṭicchanna aggī na jotati, evaṃ te musāvādena paṭicchannaṃ ñāṇanti dasseti. **Jivhā sujāti** yathā tuyhaṃ suvaṇṇarajatalohakaṭṭhamattikāsu aññataramayā yāgayajanatthāya sujā hoti, evaṃ mayhaṃ dhammayāgayajanatthāya pahutajivhā sujāti vadati. Yathā tuyhaṃ nadīṭire yajanaṭṭhānaṃ, evaṃ dhammayāgayajanatthānaṭṭhena **hadayaṃ jotiṭṭhānaṃ**. **Attāti** cittaṃ.

Jātīti jāyanakavasena jāti. Idamettha sabhāvapaccattaṃ. Sañjāyanavasena **sañjāti**, upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Okkamanavasena **okkanti**. Jāyanaṭṭhena vā **jāti**. Sā aparipuṇṇāyatanavasena yuttā. Sañjāyanaṭṭhena sañjāti. Sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā. Okkamaṇaṭṭhena **okkanti**. Sā aṇḍajajalābujavasena yuttā. Te hi aṇḍakosaṇca vatthikosaṇca okkamanti pavisanti okkamantā pavisantā viya paṭisandhiṃ gaṇhanti. Abhiniḃbattanaṭṭhena **abhiniḃbatti**. Sā saṃsedajaopapātīkavasena yuttā. Te hi pākāṭā eva hutvā niḃbattanti. Ayaṃ tāva sammutikathā.

Idāni paramatthakathā hoti. Khandhā eva hi paramatthato pātubhavanti, na sattā. Tattha ca **khandhānanti** ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṃ, pañcavokārabhave pañcannampi gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Pātubhāvoti** uppatti. **Āyatanānanti** ettha tatra tatra upapajjamānāyatanānaṃ saṅgaho veditabbo. **Paṭilābhoti** santatiyā pātubhāvoyeva. Pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. Sā panesā tattha tattha bhava paṭhamābhiniḃbattilakkhaṇā jāti, niyyātanarasā, atītabhavato idha ummujjanapaccupaṭṭhānā, phalavasena dukkhaviccittatāpaccupaṭṭhānā vā.

Jarāti sabhāvapaccattaṃ. **Jīraṇatāti** ākārabhāvaniddeso. **Khaṇḍiccanti**ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā, pacchimā dve pakatiniddesā. Ayañhi **jarāti** iminā padena sabhāvato dīpitā. Tenassā idam sabhāvapaccattaṃ. **Jīraṇatāti** iminā ākārato, tenassāyaṃ ākāraniddeso. **Khaṇḍiccanti** iminā kālātikkame dantanakhānaṃ khaṇḍitabhāvakarāṇakiccato. **Pāliccanti** iminā kesalomānaṃ palitabhāvakarāṇakiccato. **Valittacatāti** iminā maṃsaṃ milāpetvā tace valibhāvakarāṇakiccato. Tenassā ime khaṇḍiccantiādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṃ vikārānaṃ dassanavasena pākāṭibhūtā pākāṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhadīnaṃ saṃbhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākāṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīnaṃ khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākāṭo, cakkhuṃ ummīletvāpi gayhati, na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripākoti imehi pana padehi kālātikkameyeva abhibyattāya āyukkhaṇacakkhādīndriyaparipākasaṅkhātāya pakatiyā dīpitā, tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā. Tattha yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā “āyuno saṃhāni”ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṃ sukheveva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni āluṭitāni avisadāni, oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti. Tasmā “indriyānaṃ paripāko”ti phalūpacāreneva vuttā.

Sā panesā evaṃ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākāṭā paṭicchannāti duvidhā hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍādibhāvadassanato rūpadhammesu jarā **pākāṭajarā** nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato **paṭicchannajarā** nāma. Tattha yvāyaṃ khaṇḍādibhāvō dissati, so tādisānaṃ

dantādīnaṃ suviññeyyattā vaṇṇoyeva. Tañca cakkhunā disvā manodvārena cintetvā “ime dantā jarāya pahaṭā”ti jaraṃ jānāti. Udakaṭṭhāne baddhāni gosiṅgādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvajānaṃ viya.

Puna avīci savīcīti evampi ayaṃ jarā duvidhā hoti. Tattha maṇikanakarajatapavālacandasūriyādīnaṃ mandadasakādīsū pāṇīnaṃ viya ca pupphaphalapallavādīsū apāṇīnaṃ viya ca antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ dubbīññeyyattā jarā **avīcijarā** nāma, niranantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviññeyyattā jarā **savīcijarā** nāma.

Tattha savīcijarā upādinnakaanupādinnakavasena evaṃ dīpetabbā – daharakumārakānañhi paṭhamameva khīradantā nāma uṭṭhahanti, na te thirā. Tesu pana patitesu puna dantā uṭṭhahanti, te paṭhamameva setā honti, jarāvātena pana pahaṭakāle kālākā honti. Kesā pana paṭhamameva tambāpi honti kālākāpi setakāpi. Chavi pana salohitakā hoti. Vaḍḍhantānaṃ vaḍḍhantānaṃ odātānaṃ odātabhāvo, kālākānaṃ kālākabhāvo paññāyati. Jarāvātena pahaṭakāle ca valim gāṇhāti. Sabbampi sassam vapitakāle setam hoti, pacchā nīlam. Jarāvātena pana pahaṭakāle paṇḍaram hoti. Ambaṅkurenāpi dīpetum vaṭṭati eva. Sā panesā khandhaparipākalakkaṇā jarā, maraṇūpanayanarasā, yobbanavināsapaccupaṭṭhānā. Sesam sabbattha pākāṭameva. Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūteneva desesi, desanāpariyosāne ayampi brāhmaṇo arahatte patiṭṭhāsi saddhim antevāsikasahassena. Aññesañca anekasahassānaṃ dhammacakkhum udapādi. Sesam vuttasadisameva.

Saddhamappajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Puṇṇakamaṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mettagūmaṇavasuttaniddesavaṇṇanā

18. Catutthe mettagūsutte – **maññāmi taṃ vedagū bhāvitattanti** “ayaṃ vedagū”ti ca “bhāvitatto”ti ca evaṃ taṃ maññāmi.

Aparittoti na appo. **Mahantoti** na khuddako. **Gambhīroti** na uttāno. **Appameyyoti** minituṃ na sakkuṇeyyo. **Duppariyogā**hoti avagāhituṃ otarituṃ dukkho. **Bahuratano sāgarūpamoti** bahūnaṃ dhammaratanānaṃ ākarattā anekavidharatanasampanno mahāsamuddo viya bahuratano sāgarasadiso.

Na maṅku hotīti na vikuṇitamukho hoti. **Appatiṭṭhitacittoti** dosavasena na ghanībhūtacitto. **Alīnamanasoti** na saṅkucitacitto. **Abyāpannacetasoti** na pūticitto.

Diṭṭhe diṭṭhamattoti cakkhuvisaye rūpārammaṇe diṭṭhamattoyeva taṃ ārammaṇaṃ bhavissati, kattā vā kāretā vā natthi. Yaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ vaṇṇāyatanameva. **Sutādīsūpi** eseva nayo. Api ca **diṭṭheti** dassanayogena vaṇṇāyatanam, savanayogena saddāyatanam, mutayogena ghāṇajivhākāyāyatanāni dasseti. Ghāṇassa gandhāyatanam, jivhāya rasāyatanam, kāyassa pathavī tejo vāyūti phoṭṭhabbāyatanam, viññāyogena dhammāyatanam dasseti. **Diṭṭhe anūpayoti** cakkhuviññāṇena diṭṭhe rūgūpayavirahito. **Anapāyoti** kodhavirahito appaṭiḅho. **Anissitoti** taṇhāya anallīno. **Appaṭibaddhoti** mānena na baddho. **Vippamuttoti** sabbārammaṇato mutto. **Visaṇṇuttoti** kilesehi viyutto hutvā ṭhito.

Samvijjati bhagavato cakkhūti buddhassa bhagavato pakatimaṃsacakkhu upalabbhati. **Passatīti** dakkhati oloketi. **Cakkhunā rūpanti** cakkhuviññāṇena rūpārammaṇam. **Chandarāgoti** taṇhāchando.

Dantaṃ nayanti samitinti uyyānakīlāmaṇḍalādīsū hi mahājanamajjhaṃ gacchantā dantameva goṇam vā dantaṃ assajānīyam vā yāne yojetvā nayanti. **Rājāti** tathārūpāneva ṭhānāni gacchanto rājāpi dantameva abhiruhati. **Manussesūti** manussesūpi catūhi ariyamaggehi danto nibbisevanova seṭṭho.

Yotivākyanti evarūpaṃ atikkammavacanaṃ punappunaṃ vuccamānampi titikkhati nappatippharati na vihaññati, evarūpo danto seṭṭhoti attho.

Assatarāti vaḷavāya gadrabhena jātā. **Ājāniyāti** yaṃ assadammasārathi kāraṇaṃ kāreti, tassa khippaṃ jānanaśamatthā. **Sindhavāti** sindhavaratṭhe jātā assā. **Mahānāgāti** kuñjarasaṅkhātā mahāhatthino. **Attadantoti** ete assatarā vā sindhavā vā kuñjarā vā dantāva, na adantā. Yo pana catumaggasaṅkhātena attano dantatāya attadanto nibbisevano, ayaṃ tatopī varaṃ, sabbehipi etehi uttaritaroti attho.

Na hi etehi yānehīti yāni etāni hatthiyānādīni uttamayānāni, etehi yānehi koci puggalo supinantenapi agatapubbattā “agata”nti saṅkhātaṃ nibbānadiśaṃ tathā na gaccheyya. Yathā pubbhāge indriyadameṇa danteṇa, aparabhāge ariyamaggabhāvanāya sudanteṇa danto nibbisevano sappañño puggalo taṃ agatapubbaṃ diśaṃ gacchati, dantabhūmiṃ pāpuṇāti, tasmā attadamaṇeva varataranti attho (dha. pa. aṭṭha. 2.322; mahāni. aṭṭha. 90).

Vidhāsu na vikampantīti navavidhamānakoṭṭhāsesu na calanti na vedhenti. **Vippamuttā punabbhavāti** kammakilesato samucchadavimuttiyā suṭṭhu muttā. **Dantabhūmiṃ anuppattāti** arahattaphalaṃ pāpuṇitvā ṭhitā. **Te loke vijitāvinoti** te vuttappakārā khīṇāsavā satta-loke vijitavijayā nāma (saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.76; mahāni. aṭṭha. 90).

Yassindriyāni bhāvītānīti yassa khīṇāsavassa saddhādipaṅcīndriyāni arahattaphalaṃ pāpetvā vaḍḍhitāni. **Ajjhattaṅca bahiddhā cāti** cakkhādījhattāyatanāni ca rūpādībahiddhāyatanāni ca nibbisevanāni katāni. **Sabbaloketi** sakalatedhātuke loke ca. **Nibbijjha imaṃ paraṅca lokanti** imaṅca attabhāvaṃ paraloke ca attabhāvaṃ atikkamitvā ṭhito khīṇāsavo. **Kālaṃ kaṅkhati bhāvito sa dantoti** so khīṇāsavo cakkhādīto danto vaḍḍhitacitto maraṇakālaṃ pattheti (su. ni. aṭṭha. 2.522; mahāni. aṭṭha. 90).

Yesaṃ dhammānaṃ ādīto samudāgamaṇaṃ paññāyatīti yesaṃ khandhādīdhammānaṃ uppatti paññāyati. **Atthaṅgamaṇo nirodhoti** atthaṅgamaṇavasena tesameva abhāvo paññāyati. **Kammaśannissito vipākoti** kusalākusalakammaśannissito vipāko kammaṃ amuñcitvā pavattanato vipākopi kammaśannissitova nāma. **Nāmaśannissitaṃ rūpanti** sabbarūpaṃ nāmaṃ gahetvā pavattanato nāmaśannissitaṃ nāma jātaṃ. **Jātiyā anugatanti** sabbaṃ kammādīkaṃ jātiyā anupavitṭhaṃ. **Jarāya anuśanti** jarāya patthaṃ. **Byādhinā abhibhūtanti** byādhidukkheṇa abhimadditaṃ. **Maraṇeṇa abbhāhatanti** maccunā abhihaṭaṃ pahaṭaṃ. **Atāṇanti** puttādīhipi tāyassa abhāvato atāyanaṃ anārakkhaṃ alabbhaṇeyyaṃ khemaṃ vā. **Aleṇanti** allīyituṃ nissayituṃ anaraṇaṃ, allīnānampi na leṇakiccakaraṇaṃ. **Asaraṇanti** nissitānaṃ na bhayaḥāraṇaṃ, na bhayaṇīnāsakaṃ. **Asaraṇībhūtanti** pure uppattiyā attano abhāveṇeva asaraṇaṃ, uppattisamakāleṇeva asaraṇabhūtanti attho.

19. Apucchāsīti ettha a-īti padapūraṇamaṭṭe nipāto, pucchāsīteva attho. **Pavakkhāmi yathā pajānanti** yathā pajānanto ācikkhati, evaṃ ācikkhissāmi. **Upadhīnidānā pabhavanti dukkhāti** taṇhādīupadhīnidānā jātiādīdukkhaviśeṣā pabhavanti.

Taṇhūpadhīti taṇhā eva taṇhūpadhī. Sassaṭṭhādīṭṭhi eva **diṭṭhūpadhī**. Rāgādīkilesā eva **kilesūpadhī**. Puññādīkammāni eva **kammūpadhī**. Tividhaduccaritāni eva **duccaritūpadhī**. Kabaḷīkāradāyo āhārā eva **āhārūpadhī**. Dosapaṭīgho eva **paṭīghūpadhī**. Kammaśamuttāhānā kammaṇeva gahitā pathavādayo catasso dhātuyova **catasso upādīnadhātuyo upadhī**. Cakkhādīchaajjhātikāni āyatanāni eva **cha ajjhātikāni āyatanāni upadhī**. Cakkhuvīññāṇādīchavīññāṇakāyāva **cha viññāṇakāyā upadhī**. **Sabbampi dukkhaṃ dukkhamanaṭṭhenāti** sabbatebhūmaṃ dukkhaṃ dussahanaṭṭhena upadhī.

20. Evaṃ upadhīnidānato pabhavantesu dukkhesu – **yo ve avidvāti** gāthā. Tattha **pajānanti**

sāṅkhāre aniccādivasena jānanto. **Dukkhassa jātipabbhavānupassīti** vaṭṭadukkhassa jātikāraṇaṃ “upadhī”ti anupassanto. Imissā gāthāya niddese vattabbaṃ natthi.

21. Sokapariddavañcāti sokañca paridevañca. **Tathā hi te vidito esa dhammoti** yathā yathā sattā jānanti, tathā tathā ñāpanavasena vidito esa tayā dhammoti.

Tattha **tarantīti** paṭhamamaggena diṭṭhogaṃ taranti. **Uttarantīti** dutiyamaggena kāmogaṃ tanukaraṇavasena uggantvā taranti. **Patarantīti** tameva niravasesappahānavasena tatiyamaggena visesena taranti. **Samatikkamantīti** bhavoghaavijjoghappahānavasena catutthamaggena sammā atikkamanti. **Vītivattantīti** phalaṃ pāpuṇitvā tiṭṭhanti.

22. Kittayissāmi te dhammanti nibbānadhammaṃ nibbānagāminipaṭipadādhammañca te desayissāmi. **Diṭṭhe dhammeti** diṭṭheva dukkhādidhamme, imasmiṃyeva vā attabhāve. **Anītihanti** attapaccakkhaṃ. **Yaṃ viditvāti** yaṃ dhammaṃ “sabbe sāṅkhārā aniccā”tiadinā (dha. pa. 277; theragā. 676; kathā. 753) nayena sammasanto viditvā.

Tattha **ādikalyāṇanti** hitvāpi anuttaraṃ vivekasukhaṃ dhammaṃ tava kittayissāmi, tañca kho appaṃ vā bahuṃ vā kittayanto ādikalyāṇādippakārameva kittayissāmi. Ādimhi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā kittayissāmi. Majjhepi. Pariyosānepi bhaddakaṃ anavajjameva katvā kittayissāmīti vuttaṃ hoti. Yasmiñhi bhagavā ekagāthampi desesi, sā samantabhaddakattā dhammassa paṭhamapādena ādikalyāṇā, dutiyatatiyapādehi majjhekalyāṇā, pacchimapādena pariyosānakalyāṇā. Ekānusandhikaṃ suttaṃ nidānena ādikalyāṇaṃ, nigamanena pariyosānakalyāṇaṃ, sesena majjhekalyāṇaṃ. Nānānusandhikaṃ suttaṃ paṭhamānusandhinā ādikalyāṇaṃ, pacchimena pariyosānakalyāṇaṃ, sesehi majjhekalyāṇaṃ.

Api ca sanidānappattittā ādikalyāṇaṃ, veneyyānaṃ anurūpato atthassa aviparītātāya ca hetudāharaṇayuttato ca majjhekalyāṇaṃ, sotūnaṃ saddhāpaṭilābhajananena nigamanena ca pariyosānakalyāṇaṃ.

Sakalo hi sāsanaadhammo attano atthabhūtena sīlena ādikalyāṇo, samathavipassanāmaggaphalehi majjhekalyāṇo, nibbānena pariyosānakalyāṇo. Sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo, vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo, phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo. Buddhasubodhitāya vā ādikalyāṇo, dhammasudhammatāya majjhekalyāṇo, saṅhasuppaṭipattiyā pariyosānakalyāṇo. Taṃ sutvā tathattāya paṭipannena adhigantabbāya abhisambodhiyā vā ādikalyāṇo, paccekabodhiyā majjhekalyāṇo, sāvakabodhiyā pariyosānakalyāṇo.

Suyyāmāno cesa nīvaraṇavikkhambhanato bhavanenapi kalyāṇameva āvahaṭīti ādikalyāṇo, paṭipajjiyamāno samathavipassanāsukhāvahanato paṭipattiyāpi kalyāṇameva āvahaṭīti majjhekalyāṇo, tathāpaṭipanno (pārā. aṭṭha. 1.1) ca paṭipattiphale niṭṭhite tādibhāvāvahanato paṭipattiphalenapi kalyāṇameva āvahaṭīti pariyosānakalyāṇoti.

Yaṃ panesa bhagavā dhammaṃ desento sāsanaabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca pakāseti, nānāyehi dīpeti. Taṃ yathānurūpaṃ atthasampattiyā **sāttamaṃ**. Byañjanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Saṅkāsanapakāsanavīvaraṇavībhajanauttānīkaraṇapaññattiattapadasamāyogato **sāttamaṃ**. Akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi **sāttamaṃ**. Dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi **sabyañjanaṃ**. Atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato **sāttamaṃ**. Dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato **sabyañjanaṃ**. Paṇḍitavedanīyato sarikkhakajanappasādakanti **sāttamaṃ**. Saddheyato lokiyajanappasādakanti **sabyañjanaṃ**. Gambhīrādhīpāyato **sāttamaṃ**. Uttānapadato **sabyañjanaṃ**. Upanetabbassa abhāvato sakalaparipuṇṇabhāvena **kevalaparipuṇṇaṃ**. Apanetabbassa abhāvato niddosabhāvena **parisuddhaṃ**.

Api ca – paṭipattiyā adhigamabyattito **sāttham**. Pariyattiyā āgamabyattito **sabyañjanam**. Sīlādipaṇcadhammakhandhayuttato **kevalaparipuṇṇam**. Nirupakkilesato nittharaṇatthāya pavattito lokāmisānirapekkhato ca **parisuddham**. Sikkhattayapariggahitattā brahmabhūtehi seṭṭhehi caritabbato, tesaṇca cariyabhāvato **brahmacariyam** (pārā. aṭṭha. 1.1).

Evam pariyaṭṭidhammam dassetvā idāni lokuttaradhammam dassetum “**cattāro satipaṭṭhāne**”ti āha. Sattatiṃsabodhipakkhiyadhamme dassetvā nibbattitalokuttaram dassetum “**nibbānañcā**”ti āha. **Nibbānagāminiṇca paṭipadanti** pubbhāgasīlasamādhivipassanādhammaṇca kittayissāmi.

Dukkhe diṭṭheti dukkhasacce sarasalakkaṇena diṭṭhe dukkhasaccam pakāsessāmi. **Samudayādīsupi** eseva nayo.

23. Tañcāham abhinandāmīti tam vuttappakāradhammajotakam tava vacanam aham patthayāmi. **Dhammamuttamanti** taṇca dhammamuttamam abhinandāmi.

Tattha **mahato tamokāyassa padālananti** mahato avijjārāsissa chedanam. Aniccalakkhaṇavasena esī. Dukkhalakkhaṇavasena **gavesī**. Anattalakkhaṇavasena samantato **pariyesī**. **Mahato vipallāsassa pabhedananti** mahantassa asubhe subhantiādidvādasavidhassa vipallāsassa bhedanam. **Mahato taṇhāsallassa abbahananti** mahantassa antotudanaṭṭhena taṇhākaṇṭakassa luṇcanam. **Diṭṭhisāṅghāṭassa vinivethananti** diṭṭhiyeva abbochinnappavattito saṅghaṭṭitaṭṭhena saṅghāto, tassa diṭṭhisāṅghāṭassa nivattanam. **Mānadhajassa pātananti** ussitaṭṭhena unnatilakkhaṇassa mānaddhajassa pātanam. **Abhisāṅkhārassa vūpasamanti** puññādiabhisāṅkhārassa upasamanam. **Oghassa nittharaṇanti** vaṭṭe osīdāpanassa kāmoghādioghassa nittharaṇam nikkhamanam. **Bhārassa nikkhepananti** rūpādipaṇcakkhandhabhārassa khipanam chaḍḍanam. **Samsāravaṭṭassa upacchedanti** khandhādiṭṭipāṭisamsāravaṭṭassa hetunassanena ucchijjanam. **Santāpassa nibbāpananti** kilesasantāpassa nibbutim. **Pariḷāhassa paṭipassaddhanti** kilesapariḷāhassa vūpasamam paṭipassambhanam. **Dhammadhajassa ussāpananti** navavidhalokuttaradhammassa ussāpetvā ṭhapanam. **Paramattham amatam nibbānanti** uttamataṭṭhena paramattham. Natthi etassa maraṇasaṅkhātam matanti amatam. Kilesavisapaṭipakkhattā agadantipi amatam. Samsāradukkhaṭṭipakkhabhūtattā nibbutanti **nibbānam**. Natthettha taṇhāsaṅkhātam vānantipi **nibbānam**.

Mahesakkhehi sattehiti mahānubhāvehi sakkādīhi sattehi. **Pariyesitoti** pariyaṭṭho. **Kaham devadevoti** devānam atidevo kuhiṃ. **Kaham narāsabhoti** uttamapuriso.

24. Uddham adho tiriyañcāpi majjheti ettha **uddhanti** anāgataddhā vuccati. **Adhoti** atītaddhā. **Tiriyañcāpi majjheti** paccuppannaddhā. **Etesu nandiṇca nivesanaṇca, panujja viññāṇanti** etesu uddhādīsu taṇhaṇca diṭṭhinivesanaṇca abhisāṅkhāraviññāṇaṇca panudehi. Panuditvā ca **bhave na tiṭṭheti** evam sante duvidhepi bhave na tiṭṭheyya. Evam tāva panujjasaddassa panudehīti imasmim atthavikappe sambandho. Panuditvāti etasmim pana atthavikappe bhave na tiṭṭheti ayameva sambandho. Etāni nandīnivesanaviññāṇāni panuditvā duvidhepi bhave na tiṭṭheyyāti.

Sahokāsavasena devaloko uddham. Apāyaloko adho. Manussaloko majjhe. Tattha **kusalā dhammāti** apāyam muñcitvā upari paṭisandhidānato kusalā dhammā **uddhanti** vuccanti. **Akusalā dhammā** apāyesu paṭisandhidānato **adhoti**. Tadubhayavimuttattā **abyākatā dhammā tiriyañcāpi majjheti** vuccanti. Sabboparivasena arūpadhātu uddham. Sabbaadhovasena kāmādhātu adho. Tadubhayantaravasena rūpadhātu majjhe. Kāyacittābādhakhananavasena sukhā vedanā uddham. Dukkhamanavasena dukkhā vedanā adho. Adukkhamasukhā vedanā majjhe. Attabhāvavasena paricchedam dassento “**uddhanti uddham pādatalā**”tiādimāha. Tattha **uddham pādatalāti** pādatalato upari. **Adho kesamatthakāti** kesamatthakato adho. **Majjheti** dvinnam antaram.

Puññābhisāṅkhārasahagataṃ viññāṇanti terasavidhapuññābhisāṅkhārasampayuttaṃ kammaviññāṇaṃ. **Apuññābhisāṅkhārasahagataṃ viññāṇanti** dvādasavidhaapuññābhisāṅkhārasampayuttaṃ kammaviññāṇaṃ. **Āneñjābhisāṅkhārasahagataṃ viññāṇanti** catubbidhaṃ āneñjābhisāṅkhārasahagataṃ kammaviññāṇaṃ. **Nujjāti** khīpa. **Panujjāti** atīva khīpa. **Nudāti** luñca. **Panudāti** atīva luñca. **Pajahāti** chaḍḍehi. **Vinodehīti** dūraṃ karohi.

Kammabhavañcāti puññābhisāṅkhāracetanāva. **Paṭisandhikañca punabbhavanti** paṭisandhiyā rūpādīpunabbhavañca. **Pajahanto** paṭhamamaggena, **vinodento** dutiyamaggena, **byantī karonto** tatiyamaggena, **anabhāvaṃ gamento** catutthamaggena. **Kammabhava na tiṭṭheyāti** puññādiabhisāṅkhāre na tiṭṭheyā.

25. Etāni vinodetvā bhava atīṭṭhanto eso – **evaṃ vihārīti** gāthā. Tattha **idhevāti** imasmiṃyeva sāsane, imasmiṃyeva vā attabhāve. Imissā gāthāya niddeso uttānatthova.

26. **Sukittitaṃ gotamanūpadhīkanti** ettha **anūpadhīkanti** nibbānaṃ, taṃ sandhāya bhagavantaṃ ālapanto āha – “sukittitaṃ gotamanūpadhīka”nti.

Niddese **kilesā cāti** upatāpanatṭhena rāgādayo kilesā ca rāsattṭhena vipākabhūtā pañcakkhandhā ca kusalādiabhisāṅkhārā cetanā ca “upadhī”ti vuccanti kathīyanti. **Upadhippahānaṃ** tadaṅgappahānena, **upadhivūpasamaṃ** vikkhambhanappahānena, **upadhipaṭinissaggaṃ** samucchadappahānena **upadhipaṭipassaddhaṃ** phalenāti.

27. Na kevalaṃ dukkhameva pahāsi – **te cāpīti** gāthā. Tattha **aṭṭhitanti** sakkaccaṃ, sadā vā. **Taṃ taṃ namassāmīti** tasmā taṃ namassāmī. **Sameccāti** upagantvā. **Nāgāti** bhagavantaṃ ālapanto āha.

Niddese **sameccāti** jānitvā, ekato hutvā vā. **Abhisameccāti** paṭivijjhivā. **Samāgantvāti** sammukhā hutvā. **Abhisamāgantvāti** samīpaṃ gantvā. **Sammukhāti** sammukhe. **Āguṃ na karotīti** pāpaṃ na karoti.

28. Idāni naṃ bhagavā “addhā hi bhagavā pahāsi dukkha”nti evaṃ tena brāhmaṇena viditopi attānaṃ anupanetvāva pahīnadukkhena puggalena ovadanto “**yaṃ brāhmaṇa**”nti gāthamāha. Tassattho – **yaṃ** taṃ abhijānanto “ayaṃ bāhitapāpattā **brāhmaṇo**, vedehi gatattā **vedagū**, kiñcanābhāvā **akiñcano**, kāmesu ca bhavesu ca asattattā **kāmabhava asatto**”ti jaññā jāneyyāsi. **Addhā hi so oghamimaṃ atāri, tiṇṇo ca pāraṃ akhilo akañkho**.

Niddese **rāgakiñcananti** rāgapalibodhaṃ. **Dosakiñcananti**ādipi eseva nayo. **Kāmoghaṃ tiṇṇo** anāgāmimaggena. **Bhavoghaṃ tiṇṇo** arahattamaggena. **Diṭṭhoghaṃ tiṇṇo** sotāpattimaggena. **Avijjoghaṃ tiṇṇo** arahattamaggena. **Saṃsārapathaṃ tiṇṇo** kusalākusalakammappabhedenāti. **Uttiṇṇo** paṭhamamaggena. **Nittiṇṇo** dutiyamaggena. **Atikkanto** tatiyamaggena. **Samatikkanto** catutthamaggena. Vītivatto phalena.

29. Kiñca bhīyyo – **vidvā ca yoti** gāthā. Tattha **idhāti** imasmiṃ sāsane, attabhāve vā. **Visajjāti** vosajjitvā.

Niddese **sajjanti** muñcanaṃ. **Visajjanti** vosajjanaṃ. Sesam sabbattha pākaṭameva. Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi. Desanāpariyosāne ca vuttasadiṣo eva dhammābhisamayo ahoṣīti.

Saddhammappajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Mettaḡumāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dhotakamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

30. Pañcame dhotakasutte – **vācābhikaṅkhāmī**ti vācaṃ abhikaṅkhāmi. **Sikkhe nibbānamattanoti** attano rāḡādīnaṃ nibbānatthāya adhisīlādīni sikkheyya. Niddese apubbaṃ natthi.

Hoti mama mukhato.

Niddese **ātappanti** kilesatāpanaṃ. **Ussāhanti** asaṅkocaṃ. **Ussolhīnti** balavavīriyaṃ. **Thāmanti** asithilaṃ. **Dhitinti** dhāraṇaṃ. **Vīriyaṃ karohīti** parakkamaṃ karohi. **Chandaṃ janehīti** ruciṃ uppādehi.

32. Evaṃ vutte attamano dhotako bhagavantaṃ abhitthavamāno kathaṃkathāpamokkhaṃ yācanto “**passāmaha**”nti gāthamāha. Tattha **passāmahaṃ devamanussaloketi** passāmi ahaṃ devamanussaloke. **Taṃ taṃ namassāmīti** taṃ evarūpaṃ taṃ namassāmi. **Pamuñcāti** pamocehi.

Niddese **paccekabuddhāti** taṃ taṃ ārammaṇaṃ pāṭiyekkaṃ catusaccaṃ sayameva buddhā paṭivedhappattāti paccekabuddhā. **Sīhasīhoti** achambhitaṭṭhena sīhānaṃ atisīho. **Nāganāgoti** nikkilesaṭṭhena, mahantaṭṭhena vā nāgānaṃ atināgo. **Gaṇigaṇīti** gaṇavantaṇaṃ atīva gaṇavā. **Munimunīti** ṇāṇavantaṇaṃ atīva ṇāṇavā. **Rājarājāti** uttamarājā. **Muñca manti** mocehi maṃ. **Pamuñca manti** nānāvidhena muñcehi maṃ. **Mocehi manti** sithilaṃ karohi maṃ. **Pamocehi manti** atīva sithilaṃ karohi maṃ. **Uddhara manti** maṃ saṃsārapaṅkā uddharitvā thale paṭiṭṭhāpehi. **Samuddhara manti** sammā uddharitvā thale paṭiṭṭhāpehi maṃ. **Vuṭṭhāpehīti** vicikicchāsallato apanetvā viṣuṃ karaṇavasena uṭṭhāpehi.

33. Athassa bhagavā attādīhīnameva kathaṃkathāpamokkhaṃ oghataṇaṃ mukhena dassento “**nāha**”nti gāthamāha. Tattha **nāhaṃ sahiṣṣāmīti** ahaṃ na sahiṣṣāmi na sakkomi. Na vāyamiṣṣāmīti vuttaṃ hoti. **Pamocanāyāti** pamocetuṃ. **Kathaṃkathinti** sakaṅkhaṃ. **Taresīti** tareyyāsi.

Niddese **na ihāmīti** payogaṃ na karomi. Na samīhāmīti atīva payogaṃ na karomi. **Assaddhe puggaleti** ratanattaye saddhāvīrahite puggale. **Acchandiketi** maggaphalattaṃ rucivīrahite. **Kusīteti** samādhivīrahite. **Hīnavīriyēti** nibbīriye. **Appaṭipajjamāneti** paṭipattiyā na paṭipajjamāne.

34. Evaṃ vutte attamanataro dhotako bhagavantaṃ abhitthavamāno anusāsaniṃ yācanto “**anusāsa brahme**”ti gāthamāha. Tattha **brahmeti** seṭṭhavaacanametāṃ. Tena bhagavantaṃ āmantayamāno āha “**anusāsa brahme**”ti. **Vivekadhammanti** sabbasaṅkhāravivekaṃ nibbānadhammaṃ. **Abyāpajjamānoti** nānappakāraṃ anāpajjamāno. **Idheva santoti** idheva samāno. **Asitoti** anissito.

35-7. Ito parā dve gāthā mettagūsutte vuttanayā eva. Kevalaṅhi tattha dhammaṃ, idha santinti ayaṃ viṣeso. Tatiyagāthāyapī pubbaḡḡhaṃ tattha vuttanayameva. Aparāḡḡhe **saṅgoti** sajjanaṭṭhānaṃ, laggananti vuttaṃ hoti. Sesāṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca vuttasadiṣo eva dhammābhisaṃayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Dhotakamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upasīvamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

38. Chaṭṭhe upasīvasutte – **mahantamoghanti** mahantaṃ oghaṃ. **Anissitoti** puggalaṃ vā dhammaṃ vā anallīno. **No visahāmīti** na sakkomi. **Ārammaṇanti** nissayaṃ. **Yaṃ nissitoti** yaṃ dhammaṃ vā puggalaṃ vā nissito.

Niddese **kāmoghanti** anāgāmimaggena kāmoghaṃ. Arahattamaggena **bhavoghaṃ**. Sotāpattimaggena **diṭṭhoghaṃ**. Arahattamaggena **avijjoghaṃ** tareyyaṃ. **Sakyakulā pabbajitoti** bhagavato uccākulaparidīpanavasena vuttaṃ. **Ālambaṇanti** avattharivā ṭhānaṃ. **Nissayanti** allīyanaṃ. **Upanissayanti** apassayanaṃ.

39. Idāni yasmā brāhmaṇo ākiñcaññāyatanaḷābhī tañca santampi nissayaṃ na jānāti. Tenassa bhagavā tañca nissayaṃ uttariñca niyyānapathaṃ dassento “**ākiñcañña**”nti gāthamāha. Tattha **pekkhamānoti** taṃ ākiñcaññāyatanasamāpattiṃ sato samāpajjitvā vuṭṭhahitvā ca aniccādivasena passamāno. **Natthīti nissāyāti** taṃ “natthi kiñcī”ti pavattaṃ samāpattiṃ ārammaṇaṃ katvā. **Tarassu oghanti** tato pabhuti pavattāya vipassanāya yathānurūpaṃ catubbidhampi oghaṃ tarassu. **Kathāhīti** kathaṃkathāhi. **Taṇhakkhayaṃ nattamahābhīpassāti** rattindivaṃ nibbānaṃ vibhūtaṃ katvā passa. Etenassa diṭṭhadhammasukhavihāraṃ kathesi.

Niddese **taññeva viññāṇaṃ abhāvetīti** ākāsālambaṇaṃ katvā pavattamahaggataviññāṇaṃ abhāveti abhāvaṃ gameti. **Vibhāvetīti** vividhā abhāvaṃ gameti. **Antaradhāpetīti** adassanaṃ gameti. **Natthi kiñcīti passatīti** antamaso bhaṅgamattampissa natthīti passati.

40. Idāni “kāme pahāyā”ti sutvā vikkhambhanavasena attanā pahīne kāme sampassamāno “**sabbesū**”ti gāthamāha. Tattha **hitvā maññanti** aññaṃ tato heṭṭhā chabbidhampi samāpattiṃ hitvā. **Saññāvimokkhe parameti** sattu saññāvimokkhesu uttame ākiñcaññāyatane. **Tiṭṭhe nu so tattha anānuyāyīti** so puggalo tattha ākiñcaññāyatanabrahmaloke avigacchamāno tiṭṭheyya nūti pucchati.

Niddese **aviccāmānoti** aviyujjamāno. **Avigacchamānoti** viyogaṃ anāpajjamāno. **Anantaradhāyamānoti** antaradhānaṃ anāpajjamāno. **Aparihāyamānoti** anantarā parihānaṃ anāpajjamāno.

41-2. Athassa bhagavā saṭṭhikappasahassamattakamyeva ṭhānaṃ anujānanto catutthaṃ gāthamāha. Evaṃ tassa tattha ṭhānaṃ sutvā idānissa sassatucchedabhāvaṃ pucchanto “**tiṭṭhe ce**”ti gāthamāha. Tattha **pūgampi vassānanti** anekasaṅkhyampi vassānaṃ, gaṇanarāsinti attho. “Pūgampi vassāni”tipi pāṭho. Tattha vibhattibyattayena sāmivacanassa paccattavacanaṃ kātabbaṃ, pūganti vā etassa bahūnīti attho vattabbo. “Pūgāni”ti vāpi pāṭhanti, purimapaṭhoyeva sabbasundaro. **Tattheva so sīti siyā vimuttoti** so puggalo tatthevākiñcaññāyatane nānādukkhehi vimutto sītibhāvappatto bhaveyya, nibbānappatto sassato hutvā tiṭṭheyyāti adhippāyo. **Cavetha viññāṇaṃ tathāvidhassāti** “udāhu tathāvidhassa viññāṇaṃ anupādāya parinibbāyeyyā”ti ucchedaṃ pucchati, “paṭisandhiggahaṇatthaṃ vāpi bhaveyyā”ti paṭisandhimpī tassa pucchati.

Tassa viññāṇaṃ caveyyāti tassa ākiñcaññāyatane uppannassa viññāṇaṃ cutiṃ pāpuṇeyya. **Ucchijjeyyāti** ucchedaṃ bhaveyya. **Vinasseyyāti** vināsaṃ pāpuṇeyya. **Na bhaveyyāti** abhāvaṃ gameyya. **Upaṇassāti** paṭisandhivasena upaṇassa.

43. Athassa bhagavā ucchedasassataṃ anupagamma tatthupapannassa ariyasāvakassa anupādāya parinibbānaṃ dassento “**accī yathā**”ti gāthamāha. Tattha **atthaṃ paletīti** atthaṃ gacchati. **Na upeti saṅkhanti** “asukamā nāma disaṃ gato”ti vohāraṃ na gacchati. **Evaṃ munī nāmakāyā vimuttoti** evaṃ tattha uppanno sekkhamuni pakatiyā pubbeva rūpakāyā vimutto, tattha catutthamaggaṃ nibbattetvā

dhammakāyassa pariññātattā puna nāmakāyāpi vimutto ubhatobhāgavimutto khīṇāsavo hutvā anupādānibbānasankhātāṃ atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ “khattiyo vā brāhmaṇo vā”ti evamādikaṃ.

Niddese **khittāti** calitā. **Ukkhittāti** aticalitā. **Nunnāti** papphoṭiyā. **Paṇunnāti** dūrīkatā. **Khambhitāti** paṭikkamāpitā. **Vikkhambhitāti** na santike katā.

44. Idāni “atthaṃ paletī”ti sutvā tassa yoniso atthamasallakkhento “**atthaṅgato so**”ti gāthamāha. Tassattho – so atthaṅgato udāhu natthi, **udāhu ve sassatiyā** sassatabhāvena **arogo** avipariṇāmadhammo soti evaṃ **taṃ me munī sādhu** byākarohi. Kiṃkāraṇā? **Tathā hi te vidito esa dhammoti**.

Niddese **niruddhoti** nirodhaṃ patto. **Ucchinnoti** ucchinasantāno. **Vinaṭṭhoti** vināsaṃ patto.

45. Athassa bhagavā tathā avattabbataṃ dassento “**atthaṅgatassā**”ti gāthamāha. Tattha **atthaṅgatassāti** anupādāparinibbutassa. **Na pamāṇamatthīti** rūpādipamāṇaṃ natthi. **Yena naṃ vajjuntī** yena rāgādinā naṃ vadeyyuṃ. **Sabbesu dhammesūti** sabbesu khandhādiddhammesu.

Niddese **adhivacanāni cāti** sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhakotiādayo hi vacanamattaṃyeva adhikāraṃ katvā pavattā adhvacanā nāma. Adhvacanānaṃ pathā **adhivacanapathā** nāma. “Abhisankharontīti kho, bhikkhave, tasmā saṅkhārā”ti (saṃ. ni. 3.79) evaṃ niddhāritvā sahetukaṃ katvā vuccamānā abhilāpā **nirutti** nāma. Niruttīnaṃ pathā **niruttipathā** nāma. “Takko vitakko saṅkappo”ti (dha. sa. 7) evaṃ tena tena pakārena paññāpanato **paññatti** nāma. Paññattīnaṃ pathā **paññattipathā** (dha. sa. aṭṭha. 101-108) nāma. Sesāṃ sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca vuttasadisova dhammābhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Upasīvamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nandamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

46. Sattame nandasutte – paṭhamagāthāyattho – **loke khattiyādayo**janā ājīvakaniṅgaṅṭhādike sandhāya “santi loke munayo”ti vadanti. **Tayidaṃ kathaṃsūti** kiṃ nu kho te samāpattiñāṇādinā ñāṇena upapannatā **ñāṇūpapannaṃ muni no vadanti**, evaṃvidhaṃ nu vadanti, **udāhu ve** nānappakārakena lūkhajīvitasaṅkhātēna **jīvitēnūpapannanti**.

Niddese **aṭṭhasamāpattiñāṇena vāti** paṭhamajjhānādiāṭṭhasamāpattisampayuttañāṇena vā. **Pañcābhiññāṇena vāti** pubbenivāsādiṅṇānañāṇena vā.

47. Athassa bhagavā tadubhayampi paṭikkhipitvā munim dassento “**na diṭṭhiyā**”ti gāthamāha.

48. Idāni “diṭṭhādīhi suddhī”ti vadantānaṃ vāde kaṅkhāpahānatthaṃ “**ye kecime**”ti pucchati. Tattha **anekarūpenāti** kotūhalamaṅgalādināpi. **Tattha yatā carantāti** tattha sakkāyadiṭṭhiyā guttā viharantā.

49. Athassa tathā suddhiabhāvaṃ dīpento bhagavā catutthaṃ gāthamāha.

50. Evaṃ “nātarimsū”ti sutvā idāni yo atari, taṃ sotukāmo “**ye kecime**”ti pucchati. Athassa bhagavā oghatiṇṇamukhena jātijarātiṇṇe dassento chaṭṭhaṃ gāthamāha.

51. Tattha **nivutā**ti ovuṭā pariyonaddhā. **Ye sīdhā**ti ye su idha, ettha ca su-iti nipātamattaṃ. **Tañhaṃ pariññāyā**ti tīhi pariññāhi tañhaṃ parijānitvā. Sesam sabbattha pubbe vuttanayattā pākaṭameva.

52. Evaṃ bhagavā arahattanikūṭeneva desanaṃ niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne pana nando bhagavato bhāsitaṃ abhinandamāno **etābhinandāmī**ti gāthamāha. Idhāpi ca pubbe vuttasadiso eva dhammābhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Nandamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Hemakamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

53. Aṭṭhame hemakasutte – **ye me pubbe viyākamsū**ti ye bāvariādayo pubbe mayhaṃ sakam laddhiṃ viyākamsu. **Huraṃ gotamasāsanā**ti gotamasāsanato pubbataraṃ. **Sabbaṃ taṃ takkavaḍḍhananti** sabbaṃ taṃ kāmavitakkādivaḍḍhanaṃ.

Ye caññe tassa ācariyāti ye ca aññe tassa bāvariyassa ācāre sikkhāpakā ācariyā. **Te sakam diṭṭhinti** te ācariyā attano diṭṭhiṃ. **Sakam khantinti** attano khamanaṃ. **Sakam rucinti** attano rocanaṃ. **Vitakkavaḍḍhananti** kāmavitakkādivitakkānaṃ uppādanaṃ punappunaṃ pavattanaṃ. **Saṅkappavaḍḍhananti** kāmasaṅkappādināṃ vaḍḍhanaṃ. Imāni dve padāni sabbasaṅgāhikavasena vuttāni. Idāni kāmavitakkādi ke sarūpato dassetuṃ “**kāmavitakkavaḍḍhana**”ntiādinā nayena navavitakke dassesi.

54. **Tañhānigghātananti** tañhāvināsaṃ.

55-6. Athassa bhagavā taṃ dhammaṃ ācikkhanto “**idhā**”ti gāthādvayamāha. Tattha **etadaññāya ye satā**ti etaṃ nibbānaṃ padamaccutaṃ “sabbe saṅkhārā aniccā”tiādinā (dha. pa. 277; theragā. 676; kathā. 753) nayena vipassantā anupubbena jānitvā ye kāyānupassanāsatiādīhi satā. **Diṭṭhadhammābhinibbutā**ti viditadhammattā diṭṭhadhammā ca rāgādinibbānena ca abhinibbutā. Sesam sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadiso eva dhammābhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Hemakamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Todeyyamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

57. Navame todeyyasutte – **vimokkho tassa kīdisoti** tassa kīdiso vimokkho icchitabboti pucchati.

58. Idānissa aññavimokkhābhāvaṃ dassento bhagavā dutiyaṃ gāthamāha. Tattha **vimokkho tassa nāparoti** tassa añño vimokkho natthi.

59. Evaṃ “taṇhakkhaya eva vimokkho”ti vuttepi tamatthaṃ asallakkhento “**nirāsaso so uda āsasāno**”ti puna pucchati. Tattha **uda paññakappī**ti udāhu samāpattiññādinā ñāṇena taṇhākappaṃ vā diṭṭhikappaṃ vā kappayati.

60. Athassa bhagavā taṃ ācikkhanto catutthaṃ gāthamāha. Tattha **kāmabhaveti** kāme ca bhava ca.

Rūpe nāsīsatīti catusamuṭṭhānike rūpārammaṇe chandarāgavasena na pattheti. **Saddhādīsūpi** eseva nayo. Palibodhatṭhena rāgo eva kiñcanaṃ **rāgakiñcanaṃ** madanaṭṭhena vā. **Dosakiñcanaṃ** dīsūpi eseva nayo. Sesam sabbattha pākaṭameva.

Evam bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadiso eva dhammābhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Todeyyamaṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kappamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

61. Dasame kappasuttaniddese – **majjhe sarasminti** purimapacchimakoṭīpaññābhāvato majjhabhūte saṃsāreti vuttaṃ hoti. **Tiṭṭhatanti** tiṭṭhamānānaṃ. **Yathāyidaṃ nāparaṃ siyāti** yathā idaṃ dukkhaṃ puna na bhaveyya.

Āgamananti pubbantato idhāgamaṇaṃ. **Gamananti** ito paralokagamaṇaṃ. **Gamanāgamananti** tadubhayavasena vuttaṃ. **Kālanti** maraṇakālaṃ. **Gatīti** nibbatti. **Bhavābhavoti** bhavato bhavo. **Cūti cāti** bhavato cavanañca. **Upapatti cāti** cutassa upapatti ca. **Nibbatti cāti** pātubhāvo ca. **Bhedo cāti** khandhabhedo ca. **Jāti cāti** jananañca. **Jarā cāti** hāni ca. **Maraṇāñcāti** jīvitindriyassa cāgo ca. **Purimāpi koṭi na paññāyatīti** pubbāpi koṭi natthi na saṃvijjati. Tathā **pacchimāpi koṭi**.

Ettakā jātiyoti etaparamā jātiyo. **Vaṭṭaṃ vattīti** saṃsārapavatti. **Tato paraṃ na vattatīti** tato uddhaṃ nappavattati. **Hevaṃ natthīti** evaṃ natthi na saṃvijjati. **Hi-iti** nipāto. **Anamataggoyanti** ayam saṃsāro aviditaggo.

Avijjānīvaraṇānanti avijjāya āvaritānaṃ. **Taṇhāsaṃyojanānanti** kāmarāgasaṅkhātataṇhābandhanabaddhānaṃ. **Sandhāvatanti** kāmadhātuyā punappunaṃ dhāvantaṇaṃ. **Saṃsaratanti** rūpārūpadhātuyā saṃsarantaṇaṃ. **Dukkhaṃ paccanubhūtaṃ** kāyikacetasikadukkhaṃ anubhūtaṃ vinditaṃ. **Tibbanti** bahalaṃ. **Byasananti** avaḍḍhi vināso. **Kaṭasī vaḍḍhitāti** susānavadḍhitaṃ. **Alamevāti** yuttameva. **Sabbasaṅkhāresūti** tebhūmakasaṅkhāresu. **Nibbinditūti** ukkaṇṭhituṃ. **Virajjitūti** virāgaṃ uppādetuṃ. **Vimuccitūti** mocetuṃ. **Vaṭṭaṃ vattissatīti** saṃsārapavattaṃ tebhūmakavaṭṭaṃ anāgate pavattissati. **Tato paraṃ na vattissatīti** tato uddhaṃ anāgate saṃsārapavattaṃ nappavattissati. **Jātibhayeti** jātiṃ paṭicca uppajjanakabhaye. **Jarābhayādīsūpi** eseva nayo.

62-3. Athassa bhagavā tamatthaṃ byākaronto uparūparigāthāyo abhāsi. Dutiyagāthā vuttatthāyeva. Tatiyagāthāya **akiñcananti** kiñcanaṃ paṭipakkhaṃ. **Anādānanti** ādānaṃ paṭipakkhaṃ, kiñcanaṃ ādānavūpasamanti vuttaṃ hoti. **Anāparanti** aparapaṭibhāgadīpaviraṇitaṃ, seṭṭhanti vuttaṃ hoti.

64. Catutthagāthāya **na te mārasa paddhagūti** te mārasa paddhacarā paricārikā sissā na honti.

Mahājanaṃ pāse niyojetvā māretīti māro. Akusalakamme niyuttatā **kaṇho**. Chasu devalokesu adhipatitā **adhipati**. Akusalānaṃ dhammānaṃ antaṃ gatatā **antagū**. Pāpajanaṃ na muñcatīti **namuci**. Sativippavāsappamattapuggalānaṃ ñātakoti **pamattabandhu**. Sesam sabbattha pākaṭameva.

Evam bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadisova

dhammābhisamayo ahosīti.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Kappamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Jatukaṇṇimāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

65. Ekādasame jatukaṇṇisutte – **sutvānaḥaṃ vīra akāmakāminti** ahaṃ ‘‘itipi so bhagavā’’tiādina (pārā. 1; dī. ni. 1.157, 255, 301; a. ni. 6.10; saṃ. ni. 5.997) nayena vīra kāmānaṃ akāmanato akāmakāmiṃ buddhaṃ sutvā. **Akāmamāgamanti** nikkāmaṃ bhagavantaṃ pucchitūṃ āgatomhi. **Sahajanettāti** sahaṃjātasabbaññutaññānacakkhu. **Yathātacchanti** yathātathaṃ. **Brūhi meti** puna yācanto bhaṇati. Yācanto hi sahasakkhattumpi bhaṇeyya, ko pana vādo dvikkhattuṃ.

Itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddhoti imesaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vuttova. Vijjāhi pana caraṇena ca sampannattā **vijjācaraṇasampanno**. Tattha **vijjāti** tissopi vijjā aṭṭhapi vijjā. Tisso vijjā bhayabheravasutte (ma. ni. 1.34 ādayo) vuttanayena veditabbā, aṭṭha ambaṭṭhasutte (dī. ni. 1.254 ādayo). Tattha hi vipassanāññāna manomayiddhiyā ca saha cha abhiññā pariggahetvā aṭṭha vijjā vuttā. **Caraṇanti** sīlasaṃvaro indriyesu guttadvārātā bhojane mattaññutā jāgariyānuyogo satta saddhammā cattāri rūpāvacaṃrajjhānānīti ime pannarasa dhammā veditabbā. Imeyeva hi pannarasa dhammā yasmā etehi carati ariyasāvako gacchati amataṃ disaṃ, tasmā ‘‘caraṇa’’nti vuttā. Yathāha – ‘‘idha, mahānāma, ariyasāvako sīlavā hoti’’ti (ma. ni. 2.24) sabbaṃ majjhimapaṇṇāsake vuttanayena veditabbam. Bhagavā imāhi vijjāhi iminā ca caraṇena samannāgato, tena vuccati vijjācaraṇasampannoti. Tattha vijjāsampadā bhagavato sabbaññutaṃ pūretvā ṭhitā, caraṇasampadā mahākāruṇikataṃ. So sabbaññutāya sabbasattānaṃ atthānatthaṃ ñatvā mahākāruṇikatāya anattaṃ parivajjetvā atthe niyojetī, yathā taṃ vijjācaraṇasampanno. Tenassa sāvakaṃ suppaṭipannā honti, no duppaṭipannā, vijjācaraṇavipannānañhi sāvakaṃ attantapādayo viya (pārā. aṭṭha. 1.1).

Sobhanagamanattā sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā sammā gatattā sammā ca gadattā **sugato**. Gamanampi hi gatanti vuccati. Tañca bhagavato sobhanaṃ parisuddhamanavajjaṃ. Kiṃ pana tanti? Ariyamaggo. Tena hesa gamanena khemaṃ disaṃ asajjamāno gatoti **sobhanagamanattā sugato**. Sundarañcesa ṭhānaṃ gato amataṃ nibbānanti **sundaraṃ ṭhānaṃ gatattāpi sugato**. Sammā ca gato tena tena maggena pahīne kilese puna apaccāgacchanto. Vuttañhetam –

‘‘Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato...pe... arahattamaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato’’ti (mahāni. 38; cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddesa 27).

Sammā vā gato dīpaṅkarapādamūlato pabhuti yāva bodhimaṇḍā tāva samatiṃsapāramīpūrikāya sammā paṭipattiyā sabbalokassa hitasukhameva karonto sassataṃ ucchedaṃ kāmasukhaṃ attakilamathanti ime ca ante anupagacchanto gatoti **sammā gatattāpi sugato**. Sammā cesa gadati yuttaṭṭhānesu yuttameva vācaṃ bhāsati **sammā gadattāpi sugato**.

Tatridaṃ sādhasuttaṃ –

‘‘Yaṃ tathāgato vācaṃ jānāti abhūtaṃ atacchaṃ anattaṃsaṃhitam, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsati. Yampi tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ anattaṃsaṃhitam, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, tampi tathāgato vācaṃ na bhāsati. Yañca kho tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ atthaṃsaṃhitam, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, tatra kālaññū tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāya. Yaṃ tathāgato vācaṃ jānāti abhūtaṃ atacchaṃ anattaṃsaṃhitam. Sā ca paresaṃ piyā manāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsati. Yampi

tathāgato vācam jānāti bhūtaṃ tacchaṃ anattasaṃhitam, sā ca paresaṃ piyā manāpā, tampi tathāgato vācam na bhāsati. Yañca kho tathāgato vācam jānāti bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitam, sā ca paresaṃ piyā manāpā, tatra kālaññū tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāyā”ti (ma. ni. 2.86).

Evam **sammā gadattāpi sugatoti** veditabbo.

Sabbathā viditalokattā pana **lokavidū**. So hi bhagavā sabhāvato samudayato nirodhato nirodhūpāyatoti sabbathā lokaṃ avedi aññāsi paṭivijhi. Yathāha –

“Yattha kho, āvuso, na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, nāhaṃ taṃ gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ daṭṭheyyaṃ patteyyanti vadāmi. Na cāhaṃ, āvuso, appatvāva lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmi. Api cāhaṃ, āvuso, imasmimyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañca lokanirodhagāminiñca paṭipadaṃ (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45).

“Gamanena na pattaṃ, lokassanto kudācanaṃ;
Na ca appatvā lokantaṃ, dukkhā atthi pamocanaṃ.

“Tasmā have lokavidū sumedho, lokantaḃ vusitabrahmacariyo;
Lokassa antaṃ samitāvi ñatvā, nāsīsatī lokamimaṃ parañcā”ti. (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45);

Api ca – tayo lokā saṅkhāraloko sattaloko okāsalokoti. Tattha “eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti (paṭi. ma. 1.112) āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo. “Sassato lokoti vā asassato lokoti vā”ti (dī. ni. 1.421; ma. ni. 1.269; saṃ. ni. 4.416; vibha. 937) āgataṭṭhāne sattaloko.

“Yāvatā candimasūriyā pariharanti, disā bhanti virocamañā;
Tāva sahasadhā loko, ettha te vattatī vaso”ti. (ma. ni. 1.503) –

Āgataṭṭhāne okāsaloko. Tampi bhagavā sabbathā avedi. Tathā hissa “eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā nāmañca rūpañca. Tayo lokā tisso vedanā. Cattāro lokā cattāro āhārā. Pañca lokā pañcupādānakkhandhā. Cha lokā cha ajjhātikāni āyatanāni. Satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā. Nava lokā nava sattāvāsā. Dasa lokā dasāyatanāni. Dvādasa lokā dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasalokā aṭṭhārasa dhātuyo”ti (paṭi. ma. 1.112) ayaṃ saṅkhāralokopi sabbathā vidito.

Yasmā panesa sabbesampi sattānaṃ āsayaṃ jānāti, anusayaṃ jānāti, caritaṃ jānāti, adhimuttiṃ jānāti, apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye, svākāre dvākāre, suviññāpaye duviññāpaye, bhabbe abhabbe satte jānāti. Tasmāssa sattalokopi sabbathā vidito. Yathā ca sattaloko, evaṃ okāsalokopi. Tathā hesa ekaṃ cakkavāḷaṃ āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasā satasahasāni catutiṃsa satāni ca paññāsañca yojanāni. Parikkhepato –

Sabbaṃ satasahasāni, chattiṃsa parimaṇḍalaṃ;
Dasa ceva sahasāni, aḍḍhuḍḍhāni satāni ca.

Tattha –

Duve satasahasāni, cattāri nahutāni ca;
Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharā.

Tassāyeva sandhāraṃ –

Cattāri satahassāni, aṭṭheva nahutāni ca;
Ettakaṃ bahalattena, jalaṃ vāte patiṭṭhitam.

Tassāpi sandhāraḷo –

Nava satahassāni, māluto nabhamuggato;
Saṭṭhi ceva sahassāni, esā lokassa saṅṭhiti.

Evamaṃ saṅṭhite cettha yojanānaṃ –

Caturāsīti sahassāni, ajjhogāḷho mahaṅṅave;
Accuggato tāvadeva, sīneru pabbatuttamo.

Tato upaḍḍhupaḍḍhena, pamāṇena yathākkamaṃ;
Ajjhogāḷhuggatā dibbā, nānāratanaḷittitā.

Yugandharo īsadhāro, karavīko sudassano;
Nemindhāro vinatako, assakaṅṅo giri brahā.

Ete satta mahāselā, sīnerussa samantato;
Mahārājānaṃvāsā, devayakkhanisevitā.

Yojanānaṃ satānucco, himavā pañca pabbato;
Yojanānaṃ sahassāni, tīṇi āyatavittato.

Caturāsītisahasseehi, kūṭhehi paṭimaṅḍito;
Tīpañcayojanakkhandha-parikkhepā nagavhayā.

Paññāsayojanakkhandha-sākhāyāmā samantato;
Satayojanavittihṅṅā, tāvadeva ca uggatā;
Jambū yassānubhāvena, jambudīpo pakāsīto. (visuddhi. 1.137; dha. sa. aṭṭha. 584);

Yañcetaṃ jambuyā pamāṇaṃ, etadeva asurānaṃ cittapāṭaliyā, garuḷānaṃ simbalirukkhasa,
aparagoyāne kadambassa, uttarakurūsu kapparukkhasa, pubbavidehe sirīsassa, tāvatīṃsesu
pāricchattakassāti. Tenāhu porāṇā –

“Pāṭalī simbalī jambū, devānaṃ pāricchattako;
Kadambo kapparukkho ca, sirīsena bhavati sattamaṃ.

“Dve asīti sahassāni, ajjhogāḷho mahaṅṅave;
Accuggato tāvadeva, cakkavāḷasiluccayo;
Parikkhipitvā taṃ sabbamaṃ, lokadhātumayaṃ ṭhito”ti. (visuddhi. 1.137; dha. sa. aṭṭha. 584);

Tattha candamaṅḍalaṃ ekūnapaññāsayojanaṃ, sūriyamaṅḍalaṃ paññāsayojanaṃ,
tāvatīṃsabhavanaṃ dasasahassayojanaṃ, tathā asurabhavanaṃ avīcimahānirayo jambudīpo ca.
Aparagoyānaṃ sattasahassayojanaṃ. Tathā pubbavideho. Uttarakuru aṭṭhasahassayojano. Ekameko
cettha mahādīpo pañcasatapañcasataparittadīpaparivāro. Taṃ sabbampi ekaṃ cakkavāḷaṃ ekā
lokadhātu. Tadantaresu lokantarikanirayā. Evamaṃ anantāni cakkavāḷāni anantā lokadhātuyo bhagavā
anantena buddhañāṇena aveḍi aññāsi paṭivijjhi. Evamassa okāsalokopi sabbathā vidito. Evampi
sabbathā viditalokattā lokavidū.

Attano pana guṇehi viṣiṭṭhatarassa kassaci abhāvato natthi etassa uttaroti **anuttaro**. Tathā hesa sīlaguṇenapi sabbam lokam abhibhavati samādhi...pe... paññā... vimutti... vimuttiñāṇadassanaguṇenapi. Sīlaguṇenapi asamo asamasamo appaṭṭimo appaṭṭibhāgo appaṭṭipuggalo... pe... vimuttiñāṇadassanaguṇenapi. Yathāha – “na kho panāham passāmi sadevake loke...pe... sadevamanussāya attanā sīlasampannatara”nti (sam. ni. 1.173; a. ni. 4.21) vitthāro.

Evam aggapasādasuttādīni (a. ni. 4.34; itivu. 90) “na me ācariyo atthi”tiādikā (ma. ni. 1.285; mahāva. 11; kathā. 405; mi. pa. 4.5.11) gāthāyo ca vitthāretabbā.

Purisadamme sāretīti **purisadammasārathi**, dameti vinetīti vuttaṃ hoti. Tattha **purisadammāti** adantā dametuṃ yuttā tīracchānapurisāpi manussapurisāpi amanussapurisāpi. Tathā hi bhagavatā tīracchānapurisāpi apalālo nāgarājā cūlodaro mahodaro aggisikho dhūmasikho aravālo nāgarājā dhanapālako hatthīti evamādayo damitā nibbisā katā, saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpitā. Manussapurisāpi saccakanigaṇṭhaputtaambaṭṭhamāṇavapokkharasātisoṇadantakūṭadantādayo. Amanussapurisāpi ālavakasūcilomakharalomayakkhasakkadevarājādayo damitā vinītā vicitrehi vinayanūpāyehi. “Aham kho kesi purisadamme saṇhenapi vinemi, pharusenapi vinemi, saṇhapharusenapi vinemi”ti (a. ni. 4.111) idaṇcetha suttaṃ vitthāretabbam. Api ca bhagavā visuddhasīlādīnam paṭhamajjhānādīni sotāpannādīnaṅca uttarimaggaṭṭipadam ācikkhanto dantepe dametiyeva.

Atha vā **anuttaro purisadammasārathīti** ekamevidaṃ atthapadam. Bhagavā hi tathā purisadamme sāreti, yathā ekapallankeneva nisinnā aṭṭha disā asajjamānā dhāvanti. Tasmā “anuttaro purisadammasārathī”ti vuccati. “Hatthidamakena, bhikkhave, hatthi dammo sārīto ekaṃyeva disaṃ dhāvati”ti idaṇcetha suttaṃ (ma. ni. 3.312) vitthāretabbam.

Vīriyavāti ariyamaggena sabbapāpakehi virato. **Pahūti** pabhū. **Visavīti** parasantāne vīriyuppādako. **Alamattoti** samatthacitto.

Viratoti ariyamaggena viratattā āyatim appaṭṭisandhiko. **Sabbapāpakehi nirayadukkham aticcāti** āyatim appaṭṭisandhitāya nirayadukkham aticca ṭhito. **Vīriyavāsoti** vīriyaniketo. **So vīriyavāti** so khīṇāsavo “vīriyavā”ti vattabbataṃ arahati. **Padhānavā vīro tāḍīti** imāni panassa thutivacanāni. So hi padhānavā maggajjhānapadhānena, vīro kilesārividdhamśanasamatthatāya, tādi nibbikāratāya **pavuccate tathattāti** tathārūpo “vīriyavā”ti pavuccati.

Te kāmakāminoti ete rūpādivatthukāme icchantā. **Rāgarāginoti** rāgena rañjītā. **Saññāsāññinoti** rāgasāññāya saññino. **Na kāme kāmetīti** rūpādivatthukāme na pattheti. **Akāmoti** kāmehi virahito. **Nikkāmoti** nikkantakāmo.

Sabbaññutaññānanti tiyaddhagataṃ sabbaneyyapathaṃ jānātīti sabbaññū, tassa bhāvo sabbaññutā, sabbaññutā eva ñāṇaṃ sabbaññutaññāṇaṃ, sabbaññutaññāṇasaṅkhātāṃ **nettaṅca** vāsanāya saha kilese parājetvā jitattā **jinabhāvo ca apubbaṃ acarimaṃ** apure apacchā **ekasmiṃ khaṇe** ekasmiṃ kāle **uppanno** pubbantato uddhaṃ pannoti uppanno.

66. Tejī tejasāti tejena samannāgato tejasā abhibhuyya. **Yamahaṃ vijaññaṃ jātījarāya idha vippahānanti** yaṃ ahaṃ jātījarāya pahānabhūtaṃ dhammaṃ idheva jāneyyaṃ.

Jagatīti pathavī. **Sabbaṃ ākāsagatanti** sakalaṃ ākāse pavattaṃ patthaṃ. **Tamagatanti** tamameva tamagataṃ andhakāraṃ yathā gūthagataṃ muttagatanti. **Abhivihaccāti** nāsetvā. **Andhakāraṃ vidhamitvāti** cakkhuviññāṇuppattinivāraṃ andhakāraṃ palāpetvā. **Ālokaṃ dassayitvāti** sūriyālokaṃ dassayitvā. **Ākāseti** ajaṭākāse. **Antalikkheti** antaradhātusamatthatucchokāse. **Gaganapatheti** devatānaṃ gamanamagge gacchati. **Sabbaṃ abhisāṅkhārasamudayanti** sakalaṃ kammaṃ samudayaṃ uppādaṃ, taṇhanti attho. **Kilesatamaṃ avijjandhakāraṃ vidhamitvāti**

kilesatamasāṅkhātaṃ aññāṇaṃ avijjandhakāraṃ nīharitvā nāsetvā. **Ñāṇālokaṃ** paññālokaṃ dassayitvā. **Vatthukāme pari jānītvā** rūpādivatthukāme ñātātīraṇapariññāya jānītvā. **Kilesakāme pahāyāti** upatāpanasaṅkhāte kilesakāme pahānapariññāya pajahitvā.

67. Athassa bhagavā taṃ dhammaṃ ācikkhanto uparūparigāthāyo abhāsi. Tattha **nekkhammaṃ daṭṭhu khematoti** nibbānañca nibbānagāminiñca paṭipadaṃ “khema”nti disvā. **Uggahitanti** taṇhāvasena diṭṭhivasena gahitaṃ. **Nirattaṃ vā**ti nirassitabbaṃ vā, muñcitabbanti vuttaṃ hoti. **Mā te vijjīthāti** mā te ahoṣi. **Kiñcanaṃ** rāgādikiñcanaṃ, tampi te mā vijjīthā.

Muñcitabbanti muñcitvā na puna gahetabbaṃ. **Vijahitabbanti** cajitabbaṃ. **Vinodetabbanti** khipitabbaṃ. **Byantikātabbanti** vigatantaṃ kātabbaṃ. **Anabhāvaṃ gametabbanti** anu anu abhāvaṃ gametabbaṃ.

68-9. **Pubbeti** atīte saṅkhāre ārabba uppannakilesā. **Brāhmaṇāti** bhagavā jatukaṇṇiṃ ālapati. Sesam sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadiso eva dhammābhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Jatukaṇṇimāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Bhadrāvudhamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

70. Dvādasame bhadrāvudhasutte – **okañjahanti** ālayaṃ jahaṃ. **Taṇhacchidanti** taṇhākāyacchidaṃ. **Anejanti** lokadhammesu nikkampaṃ. **Nandiñjahanti** anāgatarūpādipatthanājahaṃ. Ekā eva hi sā taṇhā, thutivasena idha nānappaṅkārato vuttā. **Kappañjahanti** duvidhaṃ kappajahaṃ. **Abhiyāceti** ativiya yācāmi. **Sutvāna nāgassa apanamissanti itoti** nāgassa tava bhagavato vacanaṃ sutvā ito pāsāṅkacetiyato bahujanā pakkamissantīti adhippāyo.

Ye upayupādānāti taṇhādiṭṭhīhi upagantvā gahitā. **Cetaso adhiṭṭhānāti** citte patiṭṭhitā. **Abhinivesānusayāti** patiṭṭhahitvā āgantvā sayitā.

71. **Janapadehi saṅgatāti** aṅgādīhi janapadehi idha samāgatā. **Viyākarohīti** dhammaṃ desehi.

Saṅgatāti ete khattiyādayo ekībhūtā. **Samāgatāti** vuttappakārehi janapadehi āgatā. **Samohitāti** rāsībhūtā. **Sannipatitāti** adhiyogā.

72. Athassa āsayānulomena dhammaṃ desento bhagavā uparūparigāthāyo abhāsi. Tattha **ādānataṇhanti** rūpādīnaṃ ādāyikaṃ gahaṇataṇhaṃ, taṇhupādānanti vuttaṃ hoti. **Yaṃ yañhi lokasmimupādiyantīti** etesu uddhādībhedesu yaṃ yaṃ gaṇhanti. **Teneva māro anveti jantuntī** teneva upādānapaccayanibbattakammābhisāṅkhāranibbattavasena paṭisandhikkhandhamāro taṃ sattaṃ anugacchati.

73. **Tasmā pajānanti** tasmā etamādīnavaṃ aniccādivasena vā saṅkhāre pajānanto. **Ādānasatte iti pekkhamāno, pajam imaṃ maccudheyye visattanti** ādātabbaṭṭhena ādānesu rūpādīsu satte sabbaloke imaṃ pajam maccudheyye laggaṃ pekkhamāno, ādānasatte vā ādānābhiniṭṭhe puggale ādānasāṅghetuñca imaṃ pajam maccudheyye laggaṃ tato vītikkamituṃ asamatthaṃ iti pekkhamāno kiñcanaṃ sabbaloke na upādiyethāti. Sesam sabbattha pākaṭameva.

Evam bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadiso eva dhammābhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Bhadrāvudhasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Udayamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

74. Terasame udayasutte – **aññāvimokkhanti** paññānubhāvanijjhānaṃ taṃ vimokkhaṃ pucchati.

Paṭhamenapi jhānena jhāyīti vitakkavicārapītisukhacittekaggaṭṭāsampayuttena pañcaṅgikena paṭhamajjhānena jhāyatīti jhāyī. **Dutiyenāti** pītisukhacittekaggaṭṭāsampayuttena. **Tatiyenāti** sukhacittekaggaṭṭāsampayuttena. **Catutthenāti** upekkhācettekaggaṭṭāsampayuttena. **Savitakkasavicārenapi jhānena jhāyīti** catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānena savitakkasavicārenapi jhānena jhāyatīti jhāyī. **Avitakkavicāramattenāti** pañcakanaye dutiyena jhānena. **Avitakkaavicārenāti** dutiyatatiyādiavasesajhānena. **Sappīṭikenāti** pītisampayuttena dukatikajhānena. **Nippīṭikenāti** pītivirahitena tadavasesajhānena. **Sātasahagatenāti** sukhasahagatena tikacatukkajhānena. **Upekkhāsahagatenāti** catukkapañcakena. **Suññatenapīti** suññatavimokkhasampayuttena. **Animittenapīti** aniccanimittaṃ dhuvanimittaṃ animittaṃca ugghāṭetvā paṭiladdhena animittenapi jhānena jhāyatīti jhāyī. **Appaṇihitenapīti** maggāgamanavasena paṇidhiṃ sodhetvā pariyādiyivā phalasaṃpattivasena appaṇihitenapi. **Lokiyenapīti** lokiyena paṭhamadutiyatatiyacatutthena.

Lokuttarenapīti teneva lokuttarasampayuttena. **Jhānaratoti** jhānesu abhirato. **Ekattamanuyuttoti** ekattaṃ ekībhāvaṃ anuyutto payutto. **Sadattagaruko** sakattagaruko, **ka-kārassāyaṃ da-kāro** kato. Sadattoti ca arahattaṃ veditabbaṃ. Tañhi attūpanibaddhatthena attānaṃ avijahanatthena attano paramatthattathena ca attano atthattā sakattoti vuccati. Phalasaṃpattisaṃpajjanavasena sakattagaruko, “nibbānagaruko”ti eke. **Arajoti** nikkilesa. **Virajoti** vigatakilesa. **Nirajoti** apanītakilesa, “vitarajo”tipi pāṭho, soyevattho. **Rajāpagatoti** kilesehi dūrībhūto. **Rajavippahīnoti** kilesappahīno. **Rajavippayuttoti** kilesehi mutto.

Pāsānake cetiyeti pāsānapiṭṭhe pārayanasuttantadesitaṭṭhāne. **Sabbossukkapaṭippassaddhattāti** sabbesaṃ kilesaussukkānaṃ paṭippassaddhattā, nāsittatā **āsīno**.

Kiccākiccanti “idaṃ kattabbaṃ, idaṃ na kattabba”nti evaṃ manasā cintetabbaṃ. **Karaṇīyākaraṇīyanti** kāyadvārena avassaṃ idaṃ karaṇīyaṃ, idaṃ na karaṇīyanti evaṃ karaṇīyākaraṇīyaṃ. **Pahīnanti** vissatṭhaṃ. **Vasippattoti** paguṇabhāvappatto.

75. Atha bhagavā yasmā udayo catutthajjhānalābhī, tasmāssa paṭiladdhajjhānavasena nānappakārato aññāvimokkhaṃ dassento uparūparigāthamāha. Tattha **pahānaṃ kāmacchandānanti** yadidaṃ paṭhamajjhānaṃ nibbattentassa kāmacchandapahānaṃ, tampi aññāvimokkhanti pabrūmi. Evam sabbapadāni yojetabbāni.

Yā cittassa akalyatāti cittassa gilānabhāvo. Gilāno hi akallakoti vuccati. Vinayepi vuttaṃ – “nāhaṃ, bhante, akallako”ti (pārā. 151). **Akammaññatāti** cittagelaññaśāṅkhātova akammaññatākāro. **Olīyanāti** olīyanākāro. Iriyāpathikacittaṃhi iriyāpathaṃ sandhāretuṃ asakkontaṃ rukkhe vagguli viya khīle laggitaphāṇitavārako viya ca olīyati, tassa taṃ ākāraṃ sandhāya “olīyanā”ti vuttaṃ. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitā. **Līnāti** avipphārikatāya paṭikuṭitaṃ. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Thinanti** sappiṇḍo viya avipphārikatāya ghanabhāvena ṭhitaṃ. **Thiyanāti** ākāraniddeso. Thiyitabhāvo **thiyitattaṃ**, avipphāravaseneva thaddhattāti attho (dha. sa. aṭṭha. 1162).

76. **Upekkhāsatisaṃsuddhanti** catutthajjhānaupekkhāsātīhi saṃsuddhaṃ.

Dhammatakkapurejavanti iminā tasmīṃ catutthajjhānavimokkhe ṭhatvā jhānaṅgāni vipassitvā adhigataṃ arahattavimokkhaṃ vadati. Arahattavimokkhassa hi maggasampayuttasammāsaṅkappādibhedo dhammatakkopurejavo hoti. Tenāha “dhammatakkapurejava”nti. **Avijjāya pabhedananti** etameva ca aññāvimokkhaṃ avijjāpabhedanasāṅkhātāṃ nibbānaṃ nissāya jātattā kāraṇopacārena “avijjāya pabhedana”nti brūmīti.

Yā catutthe jhāne upekkhāti ettha upapattito ikkhatīti upekkhā, samaṃ passati apakkhapatitā hutvā passatīti attho. **Upekkhanāti** ākāraniddeso. **Ajjhupekkhanāti** upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Cittasamatāti** cittassekaggabhāvo. **Cittappassaddhatāti** cittassa unātirittavajjitabhāvo. **Majjhataatāti** cittassa majjhe ṭhitabhāvo.

77. Evaṃ avijjāpabhedavacanena vuttaṃ nibbānaṃ sutvā “taṃ kissa vipphānena vuccatī”ti pucchanto “**kiṃsu saṃyojano**”ti gāthamāha. Tattha **kiṃsu saṃyojanoti** kiṃsaṃyojano. **Vicāraṇanti** vicāraṇakāraṇaṃ. **Kissassa vipphānenāti** kiṃnāmakassa assa dhammassa vipphānena.

78. Athassa bhagavā tamatthaṃ byākaronto “**nandisaṃyojano**”ti gāthamāha. Tattha **vitakkassāti** kāmavitakkādiko vitakko assa.

79. Idāni tassa nibbānassa maggaṃ pucchanto “**kathaṃ satassā**”ti gāthamāha. Tattha **viññāṇanti** abhisāṅkhāraviññāṇaṃ.

80. ~~80~~hassa maggaṃ kathento bhagavā “**ajjhatañcā**”ti gāthamāha. Tattha **evaṃ satassāti** evaṃ satassa sampajānassa. Sesam sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadisova dhammābhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya cūḷaniddesa-aṭṭhakathāya

Udayamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Posālamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

81. Cuddasame posālasutte – **yo atītaṃ ādisatīti** yo bhagavā attano ca paresaṅca “ekampi jāti”ntiādibhedaṃ atītaṃ ādisati.

Ekampi jātinti ekampi paṭisandhimūlakam cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyoti**ādīsu. **Anekepi saṃvaṭṭakappeti**ādīsu pana parihāyamāno kappo saṃvaṭṭakappo, tadā sabbesaṃ brahmaloke sannipatanato. Vaḍḍhamāno kappo vivaṭṭakappo, tadā brahmalokato sattānaṃ vivaṭṭanato. Tattha saṃvaṭṭena saṃvaṭṭaṭṭhāyī gahito hoti taṃmūlakattā, vivaṭṭena ca vivaṭṭaṭṭhāyī. Evañhi sati yāni tāni “cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṃvaṭṭo saṃvaṭṭaṭṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭaṭṭhāyī”ti vuttāni (a. ni. 4.156), tāni pariggahitāni honti. **Saṃvaṭṭakappe vivaṭṭakappeti** ca kappassa addhaṃ gahetvā vuttaṃ. **Saṃvaṭṭavivaṭṭakappeti** sakalaṃ kappaṃ gahetvā vuttaṃ. Kathaṃ anussaratīti ce? **Amutrāsinti**ādīnā nayena. Tattha **amutrāsinti** amumhi saṃvaṭṭakappe ahaṃ amumhi bhava vā yoniyā vā gatiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā āsiṃ. **Evaṃnāmoti** tisso vā phusso vā. **Evaṃgottoti** kaccāno vā kassapo vā. Idamassa atītabhave attano nāmagottānussaraṇavasena vuttaṃ. Sace pana tasmīṃ kāle attano vaṇṇasampattiṃ vā lūkhapaṇītajīvitabhāvaṃ vā sukhadukkhahulataṃ vā appāyukadīghāyukabhāvaṃ vā anussaritikāmo, tampi anussaratiyeva. Tenāha – “**evaṃvaṇṇo evamāyupariyanto**”ti. Tattha **evaṃvaṇṇoti** oḍāto vā sāmo vā. **Evaṃāhāroti** sālīmaṃsodanāhāro vā

pavattaphalabhojano vā. **Evam sukhadukkhapaṭisaṃvedīti** anekappakārena kāyikacetāsikānaṃ sāmisanirāmisādippabhedānaṃ vā sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī. **Evamāyupariyantoti** evaṃ vassasataparāmāyupariyanto vā caturāsīti kappasahassaparāmāyupariyanto vā.

So tato cuto amutra udapādinti so ahaṃ tato bhavato yonito gatito viññāṇaṭṭhitito sattāvāsato sattanikāyato vā cuto puna amukasmim nāma bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā udapādiṃ. **Tatrāpāsinti** atha tatrāpi bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahoṣiṃ. **Evamnāmoti**ādivuttanayameva.

Api ca – yasmā **amutrāsinti** idaṃ anupubbena ārohantassa yāvadicchakaṃ anussaraṇaṃ. **So tato cutoti** paṇivattantassa paccavekkhaṇaṃ. Tasmā **idhūpapannoti** imissā idhūpapattiyā anantamevassa upapattiṭṭhānaṃ sandhāya amutra udapādinti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tatrāpāsinti** evamādi panassa tatrā imissā upapattiyā antare upapattiṭṭhāne nāmagottādīnaṃ anussaraṇadassanattaṃ vuttaṃ. **So tato cuto idhūpapannoti** svāhaṃ tato anantarūpapattiṭṭhānato cuto idha asukasmim nāma khattiyakule vā brāhmaṇakule vā nibbatto.

Ititi evaṃ. **Sākāraṃ sauddesanti** nāmagottavasena sauddesaṃ, vaṇṇādivasena sākāraṃ. Nāmagottaena hi satto “tisso kassapo”ti uddisiyati, vaṇṇādīhi “odāto sāmo”ti nānattato paññāyati. Tasmā nāmagottaṃ uddeso, itare ākārāti. **Pubbenivāsanti** pubbe atītajātīsu nivuṭṭhakkhandhā pubbenivāso. Nivuṭṭhāti ajjhāvuṭṭhā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā, nivuṭṭhadhammā vā. Nivuṭṭhāti gocaranivāse na nivuṭṭhā, attano viññāṇena viññātā paricchinnā, paraviññāṇena viññātāpi vā chinnavaṭṭamakānussaraṇādīsu. Te buddhānaṃyeva labbhanti. Taṃ pubbenivāsaṃ ādisati katheti. **Paresaṃ atītanti** aññesaṃ parapuggalānaṃ pubbenivāsaṃ ekampi jātintiādinā nayena ādisati.

Mahāpadānīyasuttantanti mahāpurisānaṃ apadānaniyuttaṃ mahāpadānasuttaṃ (dī. ni. 2.1 ādayo). **Mahāsudassanīyasuttantanti** mahāsudassanaṃ sampattiyuttaṃ mahāsudassanasuttaṃ (dī. ni. 2.241 ādayo). **Mahāgovindīyasuttantanti** mahāgovindabrāhmaṇassa apadānaniyuttaṃ mahāgovindasuttaṃ (dī. ni. 2.293 ādayo). **Māghadevīyasuttantanti** māghadevaraṇṇo apadānaniyuttaṃ māghadevasuttaṃ (ma. ni. 2.308 ādayo). **Satānusārīññāṇaṃ hotīti** pubbenivāsānussatisampayuttaññaṃ hoti.

Yāvatakaṃ ākaṅkhatīti yattakaṃ ñātuṃ icchati, tattakaṃ jānissāmīti ñāṇaṃ peseti. Athassa dubbalapattapuṭe pakkhandanārādho viya appaṭihataṃ anivāritaṃ ñāṇaṃ gacchati. Tena yāvatakaṃ ākaṅkhatī, tāvatakaṃ anussarati. **Bodhijanti** bodhiyā mūle jātaṃ. **Ñāṇaṃ uppajjati** catumaggaññaṃ uppajjati. **Ayamantimā jāti** tena ñāṇena jātimūlassa pahīnattā puna “ayamantimā jāti, natthidāni punabbhavo”ti (dī. ni. 2.31) aparaṃpi ñāṇaṃ uppajjati. **Indriyaparopariyattaññaṃ** ettha upari “sattāna”nti padaṃ idheva āharitvā sattānaṃ indriyaparopariyattaññaṃ yojetabbaṃ. Parāni ca aparāni ca “parāparāni”ti vattabbe sandhivasena ro-kāraṃ katvā “paroparāni”ti vuccati. Paroparānaṃ bhāvo paropariyaṃ, paropariyameva paropariyattaṃ, veneyyasattānaṃ saddhādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ indriyaparopariyattaṃ, indriyaparopariyattaṃ ñāṇaṃ indriyaparopariyattaññaṃ, indriyānaṃ uttamānuttamabhāvaññaṃ attho. “Indriyavaropariyattaññaṃ”ntipi pāṭho, varāni ca avarāni ca varopariyāni, varopariyānaṃ bhāvo varopariyattanti yojetabbaṃ. **Avariyañīti** ca uttamāñīti attho. Atha vā – parāni ca oparāni ca paroparāni, tesāṃ bhāvo paropariyattanti yojetabbaṃ. **Oparāñīti** ca orāñīti vuttaṃ hoti, lāmakāñīti attho “paroparāyassa samecca dhammā”tiādīsu (a. ni. 4.5; su. ni. 479) viya. “Indriyaparopariyatte ñāṇa”nti bhumavacānenapi pāṭho (paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.68).

Tathāgatassāti yathā vipassīdayo pubbakā isayo āgatā, tathā āgatassa. Yathā ca te gatā, tathā gatassa. **Tathāgatabalanti** aññehi asādhāraṇaṃ tathāgatasseva balaṃ. Yathā vā pubbabuddhānaṃ balaṃ puññussayasampattiyā āgataṃ, tathā āgatabalanti attho. Tattha duvidhaṃ tathāgatassa balaṃ kāyabalaṃ ñāṇabalaṃ. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttañhetā porāṇehi –

“Kālāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
Gandhamaṅgalaheṃaṃca, uposathachaddantime dasā”ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.148; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.22; a. ni. aṭṭha. 3.10.21; vibha. aṭṭha. 760; udā. aṭṭha. 75; paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.44);

Yadetaṃ pakatihatthiggaṇanāya hatthīnaṃ koṭisahassassa, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti, idaṃ tāva tathāgatassa kāyabalaṃ. Nāṇabalaṃ pana mahāsīhanāde (ma. ni. 1.146 ādayo) āgataṃ dasabalaññaṃ catuvesārājjaññaṃ aṭṭhasu parisāsu akampanaññaṃ catuyoniparicchedakaññaṃ pañcagatiparicchedakaññaṃ saṃyuttake (saṃ. ni. 2.33-34) āgatāni tesattati ñāṇāni sattasattati ñāṇānīti evaṃ aññānīpi anekāni ñāṇasahassāni, etaṃ ñāṇabalaṃ nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippettaṃ, ñāṇāñhi akampiyyatṭhena upathambhakatṭhena ca balanti (paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.44) vuttaṃ.

Sattānaṃ āsayānusaye ñāṇanti ettha rūpādīsu khandhesu chandarāgena sattā visattāti sattā.
Vuttañhettaṃ bhagavatā –

“Rūpe kho, rādhā, yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra visatto, tasmā ‘satto’ti vuccati. Vedanāya... saññāya... saṅkhāresu... viññāṇe yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra visatto, tasmā ‘satto’ti vuccatī”ti (saṃ. ni. 3.161; mahāni. 7).

Akkharacintakā pana atthaṃ avicāretvā “nāmamattameta”nti icchanti. Yepi atthaṃ vicārenti, te satvayogena sattāti icchanti. Tesāṃ sattānaṃ āsayanti nissayanti etthāti āsayo, micchādīṭṭhiyā sammādīṭṭhiyā vā kāmādīhi nekkhammādīhi vā paribhāvitassa cittasantānassettaṃ adhivacanaṃ. Sattasantāne anusenti anupavattantīti anusayā, thāmagatānaṃ kāmarāgādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Āsayo ca anusayo ca āsayānusayo. Jātiggahaṇena ca dvandasamāsavasena ca ekavacanaṃ veditabbaṃ. Yasmā caritādhimuttiyo āsayānusayasaṅgahitā, tasmā uddese caritādhimuttīsu ñāṇāni āsayānusayañāṇeneva saṅgahetvā “āsayānusaye ñāṇa”nti vuttaṃ.

Yamakapāṭihīre ñāṇanti ettha aggikkhandhaudakadhārādīnaṃ apubbaṃ acarimaṃ sakimpyeva pavattito yamakaṃ, assaddhiyādīnaṃ paṭipakkhadhammānaṃ haraṇato pāṭihīraṃ, yamakañca taṃ pāṭihīrañcāti yamakapāṭihīraṃ.

Mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇanti ettha paradukkhe sati sādhuṇaṃ hadayakampanaṃ karotīti karuṇā, kināti vā paradukkhaṃ hiṃsati vināsetīti karuṇā, kiriyati vā dukkhitesu pharaṇavasena pasārīyatīti karuṇā, pharaṇakammavasena kammaguṇavasena ca mahatī karuṇā mahākaruṇā, samāpajjanti etaṃ mahākāruṇikāti samāpatti, mahākaruṇā ca sā samāpatti cāti mahākaruṇāsamāpatti, tassaṃ mahākaruṇāsamāpattiyā. Taṃ sampayuttaṃ vā ñāṇaṃ.

Sabbaññutaññānaṃ anāvaraṇaññānti ettha pañcaneyyapathappabhedāṃ sabbāṃ aññāsīti sabbaññū, sabbaññussa bhāvo sabbaññutā, sabbaññutā eva ñāṇaṃ sabbaññutāññānti vattabbe sabbaññutaññānti vuttaṃ. Saṅkhatāsaṅkhatādībhedā sabbadhammā hi saṅkhāro vikāro lakkhaṇaṃ nibbānaṃ paññattīti pañceva neyyapathā hontī. Āvajjanapaṭibaddhattā eva hi natthi tassa āvaraṇanti tadeva anāvaraṇaññānti vuccati (paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.68).

Sabbattha asaṅgamappaṭihatamanāvaraṇaññānti ettha atītānāgatapaccuppannesu asaṅgaṃ saṅgavirahitaṃ appaṭihatāṃ paṭipakkhavirahitaṃ hutvā pavattaṃ āvaraṇavirahitaṃ ñāṇaṃ.

Anāgatampi ādisatīti –

“Imasmiṃ bhaddake kappe, tayo āsiṃsu nāyakā;
Ahametarahi sambuddho, metteyyo cāpi hessatī”ti. ca –

“Asītivassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu metteyyo nāma bhagavā loke uppajjissati araham sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno”’ti ca (dī. ni. 3.107) –

“Atha kho, bhikkhave, saṅkho nāma rājā yo so yūpo rañña mahāpanādena kārāpito, taṃ yūpaṃ ussāpetvā ajjhāvasitvā taṃ datvā vissajjitvā samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavaṇṇibbakayācakānaṃ dānaṃ datvā metteyyassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa santike kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissatī”’ti ca (dī. ni. 3.108) –

“Anāgate aṭṭhissaro nāma paccekasambuddho bhavissatī”’ti (mi. pa. 4.1.3) ca,
“sumanissaro nāma paccekasambuddho bhavissatī”’ti ca –

Ādinā nayena devadattādīnaṃ anāgataṃ ācikkhati. **Paccuppanampi ādisatīti** idaṃ pākāmeva.

82. Vibhūtarūpasaññissāti samatikkantarūpasaññissa. **Sabbakāyappahāyino** tadaṅgavikkhambhanavasena sabbarūpakāyapahāyino, pahīnarūpabhavapaṭisaṅghikassāti adhippāyo. **Natthi kiñcīti passatoti** viññāṇābhāvadassanena “natthi kiñcī”’ti passato, ākiñcaññāyatanalābhino vuttaṃ hoti. **Ñāṇaṃ sakkānupucchāmīti** sakkāti bhagavantaṃ ālapanto āha. Tassa puggalassa ñāṇaṃ pucchāmi, kīdisaṃ icchitabbanti. **Kathaṃ neyyāti** kathaṃca so netabbo, kathamassa uttariññaṃ uppādetabbanti.

Katamā rūpasaññāti ettha **rūpasaññāti** saññāsīsenā vuttarūpāvācarajjhānañceva tadārammaṇaṃca. Rūpāvācarajjhānampi hi rūpanti vuccati “rūpī rūpāni passatī”’tiādīsu (dha. sa. 248; paṭi. ma. 1.209). Tassa ārammaṇampi “bahiddhā rūpāni passatī suvaṇṇadubbaṇṇāni”’tiādīsu (dha. sa. 223). Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsenā rūpāvācarajjhānasetaṃ adhivācanaṃ. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññā, rūpamassa nāmanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādībhedassa tadārammaṇassa cetamā adhivācananti vedītabbamaṃ. Idha pana kusalavipākakiriyavasena pañcadasajjhānasaṅkhātā rūpasaññā eva adhippetā. **Rūpāvācarasamāpattim samāpannassa vāti** rūpāvācarakusalajjhānasamāpattim samāpannassa. **Upapannassa vāti** vipākajjhānavasena tasmim bhava upapannassa. **Diṭṭhadhammasukhavihārissa vāti** imasmimyeva attabhāve kiriyājjhānaṃ samāpajjitvā sukhaṃ uppādetvā viharantassa. **Arūpasamāpattiyoti** ākāsānañcāyatanādīni. **Paṭiladdhassāti** uppādetvā ṭhitassa. **Rūpasaññā vibhūtā hontīti** rūpasaññā apagatā honti. **Vigatāti** vināsītā. “Abhāvitā”’tipi pāṭho, sundaro.

Tadaṅgasamatikkamāti tadaṅgappahānavasena atikkamena. **Vikkhambhanappahānena pahīnoti** arūpajjhānapaṭilābhena vikkhambhanena pahīno. **Tassa rūpakāyoti** tassa arūpasamāpattipaṭilābhino arūpapuggalassa rūpāvācarakāyo.

Ākiñcaññāyatananti ettha nāssa kiñcananti ākiñcanaṃ, antamaso saṅgamattampi assa avasiṭṭhaṃ natthīti vuttaṃ hoti. Ākiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṃ, ākāsānañcāyatanaviññāṇāpagamassetamā adhivācanaṃ, taṃ ākiñcaññaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena imissā saññāya āyatananti ākiñcaññāyatanamā, ākāse pavattitaviññāṇāpagamārammaṇassa jhānasetaṃ adhivācanaṃ. **Viññāṇañcāyatanasamāpattim sato samāpajjitvāti** taṃ viññāṇañcāyatanam satokārī hutvā samāpajjitvā. **Tato vuṭṭhahitvāti** satokārī hutvā tāya samāpattiyā vuṭṭhāya. **Taññeva viññāṇanti** taṃ ākāse pavattitaṃ mahaggataviññāṇamā. **Abhāvetīti** vināsēti. **Vibhāvetīti** vividhā nāsēti. **Antaradhāpetīti** adassanaṃ gamēti.

Kathaṃ so netabboti so puggalo kenappakārena jānitabbo. **Vinetabboti** nānāvidhena jānitabbo. **Anunetabboti** punappunaṃ cittaena kathaṃ gamayitabbo.

83hassa bhagavā tādisē puggale attano appaṭihataññaṇataṃ pakāsetvā taṃ ñāṇaṃ byākātuṃ gāthamāha. Tattha **viññāṇaṭṭhitiyo sabbā, abhijānaṃ tathāgatoti** abhisāṅkhāravasena catasso

paṭisandhivasena sattāti evaṃ sabbā viññāṇaṭṭhitiyo abhijānanto tathāgato. **Tiṭṭhantamenam jānāti**ti kammābhisankhāravasena tiṭṭhametaṃ puggalaṃ jānāti – “āyatim ayaṃ evaṃgatiko bhavissati”ti. **Dhimuttanti** ākiñcaññāyatanādīsu adhimuttaṃ. **Tapparāyaṇanti** tammayaṃ.

Viññāṇaṭṭhitiyoti paṭisandhiviññāṇassa ṭhānāni saviññāṇakā khandhā eva. Tattha **seyyathāpīti** nidassanatte nipāto yathā manussāti attho. Aparimāṇesupi hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṅṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi hi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṅṭhānena vā sadisā honti. Tepi ālokitavilokitādīhi visadisāva honti. Tasmā “**nānattakāyā**”ti vuttā. Paṭisandhisaññā pana nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi ahetakāpi hoti. Tasmā “**nānattasaññino**”ti vuttā. **Ekacce ca devāti** cha kāmāvacaradevā. Tesu hi kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītakādivaṇṇo. Saññā pana nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi hoti, ahetakā na hoti. **Ekacce ca vinipātikāti** catuapāyavinimuttā punabbasumātā yakkhinī piyaṅkaramātā phussamittā dhammaguttāti evamādayo aññe ca vemānikā petā. Etesañhi odātakālamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisathūlarassadīghavasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya tihetukaduhetukāhetukavasena saññāpi. Te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaḅhāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti. Ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juṅhapakkhe sukhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā **vinipātikāti** vuttā. Ye panettha tihetukā, tesam dhammābhisamayopi hoti piyaṅkaramātādīnaṃ viya.

Brahmakāyikāti brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno. **Paṭhamābhiniḅattāti** te sabbepi paṭhamajjhānena niḅattā. Brahmapārisajjā pana parittena, brahmapurohitā majjhimena, kāyova nesaṃ vipphārikataro hoti. Mahābrahmāno paṇitena, kāyo pana nesaṃ ativipphārikataro hoti. Iti te kāyassa nānattā, paṭhamajjhānavasena saññāya ekattā **nānattakāyā ekattasaññino**ti vuttā. Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḅḅhayaḅjanaṃ, kesañci tigāvutaṃ atabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā honti, keci mahantā. Pettivisayesupi keci saṭṭhihatthā, keci asītihatthā honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā. Tathā kālakañcika asurā. Api cettha dīghapiṭṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti. Saññā pana sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti āpāyikāpi **nānattakāyā ekattasaññino**ti saṅkhaṃ gacchanti.

Ābhassarāti daṅḅaukkāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patantī viya sarati visaratīti ābhassarā. Tesu pañcakanaye dutiyatatiyajjhānadvayaṃ parittam bhāvetvā upapannā **parittābhā** nāma honti. Majjhimaṃ bhāvetvā upapannā **appamāṇābhā** nāma honti. Paṇitam bhāvetvā upapannā ābhassarā nāma honti. Idha pana ukkaṭṭhaparicchedavasena sabbe gahitā. Sabbesañhi tesam kāyo ekavipphārova hoti, saññā pana avitakkavicāramattā ca avitakkaavicārā cāti nānā.

Subhakiṅhāti subhena vokiṅṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanāti attho. Etesañhi na ābhassarānaṃ viya chijjivā chijjivā pabhā gacchatīti. Catukkanaye tatiyassa pañcakanaye catukkassa parittamajjhimaṃpaṇitassa jhānassa vasena parittasubhaappamāṇasubhasubhakiṅhā nāma hutvā niḅattanti. Iti sabbepi te **ekattakāyā** ceva catutthajjhānasaññāya **ekattasaññino** cāti veditabbā. **Vehapphalāpi** catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti. **Asaññasattā** viññāṇābhāvā ettha saṅghaṃ na gacchanti, sattāvāsesu gacchanti.

Suddhāvāsā vivaṭṭapakkhe ṭhitā, na sabbakālikā, kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi buddhasuññe loka na uppajjanti. Soḷasakappasahassabbhantare buddhesu uppannesuyeva uppajjanti. Dhammacakkapavattissa (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) bhagavato khandhāvārasadisā honti. Tasmā neva viññāṇaṭṭhitim, na ca sattāvāsaṃ bhajanti. Mahāsivatthero pana “na kho pana so, sārīputta, āvāso sulabharūpo, yo mayā anāvuṭṭhapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehīti iminā suttana (ma. ni. 1.160) suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitim catutthasattāvāsaṅca bhajanti”ti vadati, tam appaṭibāhittatā suttassa anuññātam (a. ni. atṭha. 3.7.44-45; paṭi. ma. atṭha. 1.1.21).

Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamāti ettha **sabbasoti** sabbākārena, sabbāsaṃ vā

anavasesānanti attho. **Rūpasaññānanti** saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpāvacarajjhānampi hi rūpanti vuccati “rūpī rūpāni passatī” tiādīsu (dha. sa. 248; paṭi. ma. 1.209), tassa ārammaṇampi “bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇāni” tiādīsu (dha. sa. 223). Tasmā idha “rūpe saññā rūpasaññā” ti evaṃ saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānassetam adhivacanam. Rūpaṃ saññā assatī rūpasaññā, rūpamassa nānanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetam adhivacananti veditabbaṃ.

Samatikkamāti virāgā nirodhā ca. Kiṃ vuttaṃ hoti? Etāsaṃ kuslavipākakiriyavasena pañcadasannaṃ jhānasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ etesañca pathavīkasiṇādivasena aṭṭhannaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ sabbākārena anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetu ceva nirodhahetu ca ākāsānañcāyatanam upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññāna etam upasampajja viharitunti. Tattha yasmā ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hoti, samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇam samatikkantameva hoti. Tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā –

“Tattha katamā rūpasaññā? Rūpāvacarasaṃpattiṃ samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā vuccanti rūpasaññāyo. Imā rūpasaññāyo atikkanto hoti vītikkanto samatikkanto, tena vuccati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā” ti –

Evaṃ **vibhaṅge** (vibha. 602) saññānaṃyeva samatikkamo vutto. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo, na ekasmiṃyeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya, tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavasenaṃpi atthavaṇṇanā katāti veditabbā.

Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena uppannā saññā paṭighasaññā, rūpasaññādīnaṃ etam adhivacanam. Yathāha – “tattha katamā paṭighasaññā? Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā, imā vuccanti paṭighasaññāyo” ti (vibha. 603). Tāsaṃ kuslavipākānaṃ pañcannaṃ akusalavipākānaṃ pañcannanti sabbaso dasannaṃ paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā pahānā asamuppādā, appavattiṃ katvāti vuttaṃ hoti.

Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassāpi na santi, na hi tasmim samaye pañcadvārasena cittaṃ pavattati, evaṃ santepi aññattha pahīnānaṃ sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya sakkāyadiṭṭhādīnaṃ tatiyamagge viya ca imasmiṃyeva jhāne ussāhajanantam imassa jhānassa pasamsāvasena etāsaṃ ettha vacanaṃ veditabbaṃ. Atha vā – kiñcāpi tā rūpāvacaraṃ samāpannassa na santi, atha kho na pahīnattā na santi, na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattā ca etāsaṃ pavatti, ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṃvattati. Tasmā tā ettha “pahīnā” ti vattum vaṭṭati. Na kevalaṃca vattum, ekaṃseneva evaṃ dhāretumpi vaṭṭati. Tāsañhi ito pubbe appahīnattāyeva “paṭhamajjhānaṃ samāpannassa saddo kaṇṭako” ti (a. ni. 10.72) vutto bhagavatā. Idha ca pahīnattāyeva arūpasamāpattīnaṃ āneñjatā santavimokkhatā ca vuttā – “āḷāro ca kālāmo arūpaṃ samāpanno pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkantāni neva addasa, na pana saddaṃ assosī” ti (dī. ni. 2.192).

Nānattasaññānaṃ amanasikārāti nānatte gocare pavattānaṃ saññānaṃ, nānattānaṃ vā saññānaṃ. Yasmā hi etā –

“Tattha katamā nānattasaññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manoviññādhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā vuccanti nānattasaññāyo” ti (vibha. 604) –

Evaṃ **vibhaṅge** vibhajitvā vuttāva idha adhippetā asamāpannassa manodhātumanoviññādhātusamaṅgihitā saññā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti.

Yasmā cetā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā dvādasa akusalasaññā ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā dve akusalavipākasaññā ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññaṃaññaṃ asadisā, tasmā “nānattasaññā”ti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā asamannāhārā apaccavekkhaṇā. Yasmā tā nāvajjati na manasikaroti na paccavekkhati, tasmāti vuttaṃ hoti.

Yasmā cettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavepi na vijjanti, pageva tasmim bhava imaṃ jhānaṃ upasampajja viharāṇakāle, tasmā tāsaṃ “samatikkamā atthaṅgamā”ti dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā nava kiriyasaññā dasa akusalasaññāti, imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhava vijjanti, tasmā tāsaṃ “amanasikārā”ti vuttanti veditabbaṃ. Tatrāpi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārāyeva upasampajja viharati, tā pana manasikaronto asamāpanno hotīti. Saṅkhepatto cettha “rūpasaññānaṃ samatikkamā”ti iminā sabbarūpāvacaradhammaṃ pahānaṃ vuttaṃ. “Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā”ti iminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetāsikānaṃca pahānaṃ amanasikāro ca vuttoti veditabbo (paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.213).

Iti bhagavā pannarasannaṃ rūpasaññānaṃ samatikkamena dasannaṃ paṭighasaññānaṃ atthaṅgamaṃ catucattālīsāya nānattasaññānaṃ amanasikārenāti tīhi padehi ākāsānañcāyatanasamāpattiyā vaṇṇaṃ kathesi. Kiṃ kāraṇāti ce? Sotūnaṃ ussāhajananatthañceva palobhanatthañca. Sace hi keci apaṇḍitā vadeyyuṃ – “satthā ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ nibbattethāti vadati, ko nu kho etāya nibbattitāya attho, ko ānisaṃso”ti. “Te evaṃ vattuṃ mā labhantū”ti imehi ākārehi samāpattiyā vaṇṇaṃ kathesi. Tañhi nesaṃ sutvā evaṃ bhavissati – “evaṃ santā kira ayaṃ samāpatti evaṃ paṇḍitā, nibbattessāma na”nti, athassā nibbattanatthāya ussāhaṃ karissantīti.

Palobhanatthañcāpi tesam etissā vaṇṇaṃ kathesi visakaṇṭakavāṇijoviya, visakaṇṭakavāṇijo nāma guḷavāṇijo vuccati. So kira guḷaphāṇitakhaṇḍasakkarādīni sakaṭena ādāya paccantagāmaṃ gantvā “visakaṇṭakaṃ gaṇhatha, visakaṇṭakaṃ gaṇhathā”ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā “visaṃ nāma kakkhaḷaṃ, yo naṃ khādāti, so marati, kaṇṭakopi vijjhivā māreti, ubhopete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso”ti gehadvārāni thakesuṃ, dārake ca palāpesuṃ. Taṃ disvā vāṇijo “avohārakusalā ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemi”ti “atimadhuraṃ gaṇhatha, atisāduṃ gaṇhatha, guḷaṃ phāṇitaṃ sakkaraṃ samagghaṃ labbhati, kūṭamāsakakūṭakahāpaṇādīhipi labbhati”ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā haṭṭhapahaṭṭhā nikkhantā bahumpi mūlaṃ datvā gahesuṃ.

Tattha vāṇijassa “visakaṇṭakaṃ gaṇhathā”ti ugghosanaṃ viya bhagavato “ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ nibbattethā”ti vacanaṃ. “Ubhopete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso”ti gāmikānaṃ cintanaṃ viya “bhagavā ‘ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ nibbattethā’ti āha, ko nu kho ettha ānisaṃso, nāssa guṇaṃ jānāmā”ti sotūnaṃ cintanaṃ. Athassa vāṇijassa “atimadhuraṃ gaṇhathā”tiādivacanaṃ viya bhagavato rūpasaññāsamatikkamanādikaṃ ānisaṃsappakāsaṇaṃ. Idañhi sutvā te bahumpi mūlaṃ datvā gāmikā viya guḷaṃ “iminā ānisaṃsena palobhitacittā mahantampi ussāhaṃ katvā imaṃ samāpattiṃ nibbattessantī”ti ussāhajananatthaṃ palobhanatthañca kathesi.

Ākāsānañcāyatanūpagāti ettha nāssa antoti anantaṃ, ākāsaṃ anantaṃ ākāsānantaṃ, ākāsānantaṃ eva ākāsānañcaṃ, taṃ ākāsānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanamivāti ākāsānañcāyatanam. Kasiṇugghāṭimākāsassetam adhivacanaṃ. Tattha jhānaṃ nibbattetvā paṭisandhivasena ākāsānañcāyatanabhavaṃ upagatā ākāsānañcāyatanūpagā. Ito paresu visesamattameva vaṇṇayissāma (dha. sa. aṭṭha. 265, 1436-7).

Ākāsānañcāyatanam samatikkammāti ettha tāva pubbe vuttanayena ākāsānañcaṃ āyatanamassa adhiṭṭhānaṭṭhena jhānampi ākāsānañcāyatanam, vuttanayeneva ārammaṇampi. Evametam jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ viññānañcāyatanam upasampajja viharitabbaṃ, tasmā ubhayampetaṃ ekajjhaṃ katvā

“ākāsānañcāyatanam samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Viññāṇañcāyatanūpagāti ettha pana “ananta”nti manasikātabbavasena nāssa antoti anantaṃ, anantameva ānañcaṃ, viññāṇaṃ ānañcaṃ “viññāṇānañca”nti avatvā “viññāṇānañca”nti vuttaṃ. Ayañhettha ruḥhīsaddo. Tadeva viññāṇañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatananti viññāṇañcāyatanam. Tattha jhānaṃ nibbattetvā viññāṇañcāyatanabhavaṃ upagatā viññāṇañcāyatanūpagā.

Viññāṇañcāyatanam samatikkammāti etthapi pubbe vuttanayeneva viññāṇañcaṃ āyatanamassa adhiṭṭhānaṭṭhena jhānampi viññāṇañcāyatanam, vuttanayeneva ca ārammaṇampi. Evametam jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanam upasampajja viharitabbaṃ, tasmā ubhayampetaṃ ekajjhaṃ katvā “viññāṇañcāyatanam samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Ākiñcaññāyatanūpagāti ettha pana nāssa kiñcananti ākiñcaṇam, antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭhaṃ natthīti vuttaṃ hoti. Ākiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṃ, ākāsānañcāyatanaviññāṇapagamassetam adhivacanaṃ. Tam ākiñcaññaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatananti ākiñcaññāyatanam. Tattha jhānaṃ nibbattetvā ākiñcaññāyatanabhavaṃ upagatā ākiñcaññāyatanūpagā. **Ayam sattamaviññāṇaṭṭhitīti** imaṃ sattamaṃ paṭisandhiviññāṇassa thānaṃ jānāti. Nevasaññānāsaññāyatanam yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassāpi sukhumattā neva viññāṇam nāviññāṇam, tasmā viññāṇaṭṭhitīsu na vuttaṃ.

Abhūtanti abhūtatthaṃ “rūpaṃ attā”tiādivacanaṃ. Tam vipallāsabhāvato **atacchaṃ**. Diṭṭhinissayato **anattasañhitam**. Atha vā **abhūtanti** asantaṃ avijjamānaṃ. Acorasēva “idaṃ te corikāya ābhataṃ, na idaṃ tuyhaṃ ghare dhana”ntiādivacanaṃ. **Atacchanti** atathākāraṃ aññathā santaṃ. **Anattasañhitanti** na idhalokatthaṃ vā paralokatthaṃ vā nissitaṃ. **Na tam tathāgato byākarotīti** tam aniyyānikakathaṃ tathāgato na katheti. **Bhūtam tacchaṃ anattasañhitanti** rājakathāditiracchānakathaṃ. **Bhūtam tacchaṃ atthasañhitanti** ariyasaccasannissitaṃ. **Tatra kālaññū tathāgato hotīti** tasmiṃ tatiyabyākaraṇe tassa pañhassa byākaraṇatthāya tathāgato kālaññū hoti. Mahājanassa ādānakālaṃ gahaṇakālaṃ jānitvā sahetukaṃ sakāraṇam katvā yuttapattakāleyeva byākarotīti attho.

Yuttapattakāle vadatīti **kālavādī**. Bhūtam sabhāvaṃ vadatīti **bhūtavādī**. Paramatthaṃ nibbānaṃ vadatīti **atthavādī**. Maggaphaladhammaṃ vadatīti **dhammavādī**. Saṃvarādivinayaṃ vadatīti **vinayavādī**. Tattha diṭṭhanti aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhudvāresu āpāthaṃ āgacchantaṃ rūpārammaṇam nāma atthi, tam sabbākārato jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena tam iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā “katamaṃ tam rūpaṃ rūpāyatanam? Yam rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītaka”ntiādinā (dha. sa. 617-618) nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaññāsāya nayehi vibhajjamaṇam tathameva hoti vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsipi. Āpāthamāgacchantesu saddādīsū tesam vividhaṃ dassetaṃ “**diṭṭhaṃ suta**”nti āha. Tattha **diṭṭhanti** rūpāyatanam. **Sutanti** saddāyatanam. **Mutanti** patvā gahetabbato gandhāyatanam rasāyatanam phoṭṭhabbāyatanam. **Viññātanti** sukhadukkhādidhammārammaṇam. **Pattanti** pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattaṃ. **Pariyesitanti** pattaṃ vā apattaṃ vā pariyesitaṃ. **Anuvaricitaṃ manasāti** cittena anusañcaritaṃ.

Tathāgatena abhisambuddhanti iminā etaṃ dasseti – yañhi aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa nīlaṃ pītakantiādi rūpārammaṇam cakkhudvāre āpāthaṃ āgacchati, “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma rūpārammaṇam disvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto”ti sabbam tam tathāgatassa evaṃ abhisambuddham. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa bherisaddo mudiṅgasaddotiādi saddārammaṇam sotadvāre āpāthaṃ āgacchati, mūlagandho tacagandhotiādi gandhārammaṇam ghānavāre āpāthaṃ āgacchati, mūlaraso khandharasotiādi rasārammaṇam jivhādvāre āpāthaṃ āgacchati, kakkhaḷam mudukantiādi

pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedam phoṭṭhabbārammaṇam kāyadvāre āpātham āgacchati, “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma phoṭṭhabbārammaṇam phusitvā sumano vā dummano vā majjhato vā jāto”ti sabbaṃ taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddham. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhadukkhādibhedam dhammārammaṇam manodvārassa āpātham āgacchati, “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma dhammārammaṇam vijānitvā sumano vā dummano vā majjhato vā jāto”ti sabbaṃ taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddham.

Yañhi, cunda, imesaṃ sattānaṃ diṭṭham sutam mutam viññātam, tattha tathāgatena adiṭṭham vā asutam vā amutam vā aviññātam vā natthi, imassa pana mahājanassa pariyesitvā apattampi atthi, apariyesitvā apattampi atthi, pariyesitvā pattampi atthi, apariyesitvā pattampi atthi, sabbampi tathāgatassa asampattam nāma natthi ñāṇena asacchikatam. **Tasmā tathāgatoti vuccatī** yaṃ tathā lokena gatam, tassa tatheva gatattā tathāgatoti vuccatī. Pāḷiyam pana “abhisambuddha”nti vuttam, taṃ gatasaddena ekattham. Iminā nayena sabbavāresu tathāgatoti nigamassa attho veditabbo (dī. ni. aṭṭha. 3.188; a. ni. aṭṭha. 2.4.23).

“Yañca, cunda, rattim tathāgato anuttaram sammāsambodhim abhisambujjhati, yañca rattim anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṃ taṃ tatheva hoti, no aññathā, tasmā tathāgatoti vuccatī”ti –

Ettha yaṃ rattim bhagavā bodhimaṇḍe apparājitaṃ pallaṅke nisinnam tiṇṇam mārānaṃ matthakam madditvā anuttarasammāsambodhim abhisambuddho, yañca rattim yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, etthantare pañcattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyāpi majjhimabodhiyāpi pacchimabodhiyāpi yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ suttaṃ geyyam...pe... vedallaṃ, taṃ sabbaṃ atthato ca byañjanato ca anupavajjam anūnāmanadhikam sabbākāraparipuṇṇam rāgamadanimmadanaṃ dosamohamadanimmadanaṃ natthi, tattha vāḷaggamattampi avakkhalitaṃ, sabbaṃ taṃ ekamuddikāya lañchitaṃ viya, ekanāliyā mitam viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca tathameva hoti vitathaṃ natthi. Tenāha – “yañca, cunda, rattim tathāgato...pe... sabbaṃ taṃ tathameva hoti, no aññathā tasmā tathāgatoti vuccatī”ti. Gadaattho hi ettha gatasaddo.

Api ca – āgadanam āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti da-kārassa ta-kāram katvā gatoti evametasmim atthe padasiddhi veditabbā.

“Yathāvādī, cunda...pe... vuccatī”ti ettha bhagavato vācāya kāyo anulometi kāyassapi vācā, tasmā bhagavā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti, evambhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā.

Abhibhū anabhibhūtoti upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīcīpariyantaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi na tassa tulā vā pamāṇam vā atthi. Atulo appameyyo anuttaro rājarājā devadevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. **Aññadatthūti** ekaṃsatthe nipāto. Dakkhatīti **daso**. Vasam vattetīti vasavattī.

Tatrāyam padasiddhi veditabbā – agado viya agado, ko panesa? Desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokam abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāsamayo ceva puññussayo ca agado assāti da-kārassa ta-kāram katvā tathāgatoti veditabbo (dī. ni. aṭṭha. 1.7).

Idhatthaññeva jānāti kammābhisankhāravasenāti apuññābhisankhāravasena idhatthaññeva jānāti. **Kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇāti** upādinnakhandhabhedā maraṇato paraṃ. **Apāyantiādīsu** vuḍḍhisankhātasukhasātato ayā apētattā apāyo. Dukkhasa gati paṭisaraṇanti **duggatī**. Dukkarakāriṇo ettha vinipatantīti **vinipāto**. Niratiatṭhena nirassādatṭhena **nirayo**. Taṃ **apāyam...pe... nirayam**.

Upapajjissatīti paṭisandhivasena uppajjissati. **Tiracchānayanonti** tiriyaṃ añcantīti tiracchānā, tesam yoni tiracchānayani, taṃ tiracchānayanim. **Pettivisayanti** paccabhāvaṃ pattānaṃ visayoti pettivisayo, taṃ pettivisayaṃ. Manaso ussannatāya manussā, tesu **manussesu**. Ito paraṃ **kammābhisaṅkhāravasenāti** ettha puññābhisaṅkhāravasena attho gahetabbo.

Āsavānaṃ khayāti āsavānaṃ vināsenā. **Anāsavaṃ cetovimuttinti** āsavavirahitaṃ arahattaphalāsamādhim. **Paññāvimuttinti** arahattaphalapaññaṃ. Arahattaphalāsamādhi rāgavirāgā cetovimutti, arahattaphalapaññā avijjāvirāgā paññāvimuttīti veditabbā. Taṇhācaritena vā appanājhānabalena kilese vikkhambhetvā adhigataṃ arahattaphalaṃ rāgavirāgā cetovimutti, diṭṭhacaritena upacārajjhānamattaṃ nibbattetvā vipassitvā adhigataṃ arahattaphalaṃ avijjāvirāgā paññāvimutti. Anāgāmi-phalaṃ vā kāmarāgaṃ sandhāya rāgavirāgā cetovimutti, arahattaphalaṃ sabbappakārato avijjāvirāgā paññāvimutti.

Ākiñcaññāyatanaṃ dhimuttanti vimokkhenāti kenatṭhena vimokkho veditabboti? Adhimuccanaṭṭhena. Ko ayaṃ adhimuccanaṭṭho nāma? Paccanīkadhammehi ca suṭṭhu vimuccanaṭṭho, ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu vimuccanaṭṭho, pitu anke vissatṭhaaṅgapaccaṅgassa dārakassa sayanaṃ viya aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavattīti vuttaṃ hoti. Evarūpena vimokkhena **dhimuttanti**. Viññāṇañcāyatanaṃ muñcitvā ākiñcaññāyatane nirāsaṅkavasena dhimuttaṃ allīnaṃ. **Tatrādhimuttanti** tasmim samādhimhi allīnaṃ. **Tadadhimuttanti** tasmim jhāne adhimuttaṃ. **Tadādhipateyyanti** taṃ jhānaṃ jeṭṭhakaṃ. **Rūpādhimuttotiādīni** pañca kāmagaṇagarukavasena vuttāni. **Kulādhimuttotiādīni** tīni khattiyādikulagarukavasena vuttāni. **Lābhādhimuttotiādīni** aṭṭha lokadhammavasena vuttāni. **Dhīvarādhimuttotiādīni** cattāri paccayavasena vuttāni. **Suttantādhimuttotiādīni** piṭakattayavasena vuttāni. **Āraññakaṅgādhimuttotiādīni** dhutaṅgasamādānavasena vuttāni. **Paṭhamajjhānādhimuttotiādīni** paṭilābhavasena vuttāni.

Kammaparāyaṇanti abhisaṅkhāravasena. **Vipākaparāyaṇanti** pavattivasena. **Kammagarukanti** cetanāgarukaṃ. **Paṭisandhigarukanti** upapattigarukaṃ.

84. Ākiñcaññāsambhavaṃ ñatvāti ākiñcaññāyatanaṃ samāpattito vuṭṭhahitvā ākiñcaññāyatanaṃ janakakammābhisaṅkhāraṃ ñatvā “kinti palibodho aya”nti. **Nandisaṃyojanaṃ itīti** yā catutthaarūparāgasāṅkhātā nandī tañca saṃyojanaṃ ñatvā. **Tato tattha vipassatīti** atha tattha ākiñcaññāyatanaṃ samāpattito vuṭṭhahitvā taṃ samāpattim aniccādivasena vipassati. **Etaṃ ñānaṃ tathaṃ tassāti** etaṃ tassa puggalassa evaṃ vipassato anukkamena uppannaṃ arahattañānaṃ aviparītaṃ. **Vusīmatoti** vusitavantassa. Sesam sabbattha pākaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca pubbasadiso eva dhammābhisaṃmayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Posālamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Mogharājamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

85. Pannarasame mogharājasutte – **dvāhanti** dve vāre ahaṃ. So hi pubbe ajitasuttassa (su. ni. 1038 ādayo) ca tissametteyyasuttassa (su. ni. 1046 ādayo) ca avasāne dvikkhattuṃ bhagavantaṃ pucchi, bhagavā panassa indriyaparipākaṃ āgamayamāno na byākāsi. Tenāha – “dvāhaṃ sakkam apucchissa”nti. **Yāvatatiyañca devīsi, byākarotīti me sutanti** yāvatatiyañca sahadhammikaṃ puṭṭho visuddhivedabhūto isi bhagavā sammāsambuddho byākarotīti evaṃ me sutam. Godhāvaritīreyeva kira so evamassosi. Tenāha – “byākarotīti me suta”nti. Imissā gāthāya niddese yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā vuttanayaṃ eva.

86. Ayam lokoti manussaloko. **Paro lokoti** taṃ thapetvā avaseso. **Sadevakoti** brahmalokaṃ thapetvā avaseso upapattidevasammutidevayutto. “Brahmaloko sadevako”ti etaṃ vā “sadevako loko”tiādinayanidassanamattaṃ. Tena sabbopi tathāvuttappakāraloko veditabbo.

87. Evaṃ abhikkantadassāvinti evaṃ aggadassāvimi, sadevakassa lokassa ajjhāsayādhimuttigatiparāyaṇādīni passituṃ samatthanti dasseti.

88. Suññato lokaṃ avekkhassūti avasiyapavattasallakkhaṇavasena vā tucchasaṅkhārasamanupassanāvasena vāti dvīhākārehi suññato lokaṃ passa. **Attānudiṭṭhiṃ ūhaccāti** sakkāyadiṭṭhiṃ uddharitvā.

Lujjati bhijjati. Cakkhatīti **cakkhu**. Tadeṭaṃ sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe thitānaṃ sarīrasaṅghānuppattidesabhūte diṭṭhamaṇḍale cakkhuvīññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Rūpayantīti **rūpā**, vaṇṇavikāramāpajjantā hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsentīti attho. Cakkhuto pavattaṃ viññāṇaṃ, cakkhussa vā cakkhusannissitaṃ vā viññāṇaṃ **cakkhuvīññāṇaṃ**. Cakkhuto pavatto samphasso **cakkhusamphasso**. **Cakkhusamphassapaccayāti** cakkhuvīññāṇasampayuttaphassapaccayā. **Vedayitanti** vindanaṃ, vedanāti attho. Tadeva sukhayatīti **sukhaṃ**, yassa uppajjati, taṃ sukhitam karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati ca kāyacittābādanti **sukhaṃ**. Dukkhatīti **dukkhaṃ**. Yassa uppajjati, taṃ dukkhitam karotīti attho. Na dukkhaṃ na sukhaṃ **adukkhamasukhaṃ**. **Ma-kāro** sandhipadavasena vutto. So pana cakkhusamphasse attanā sampayuttāya vedanāya sahaajātaaññamaññanissayavipākāhārasampayuttaatthivigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti, sampaṭicchanasampayuttāya anantarasamanantarūpanissayanatthivigatavasena pañcadhā, santīraṇādisampayuttānaṃ upanissayavaseneva paccayo hoti.

Suñātīti **sotaṃ**, taṃ sasambhārasotabilassa anto tanutambalomācite aṅgulivedhakasaṅghāne padese sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Saddīyantīti **saddā**, udāharīyantīti attho. Ghāyatīti **ghānaṃ**, taṃ sasambhāraghānabilassa anto ajapadasaṅghāne padese ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Gandhiyantīti **gandhā**, attano vatthum sūciyantīti attho. Jīvitam avhāyatīti **jivhā**, sāyanaṭṭhena vā **jivhā**. Sā sasambhārajivhāya atiaggamūlapassāni vajjetvā uparimatalamajjhe bhinnauppaladalaggasaṅghāne padese jivhāvīññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati. Rasanti te sattāti **rasā**, assādentīti attho.

Kucchitānaṃ āsavadhammānaṃ āyoti **kāyo**. Āyoti uppattideso. So yāvata imasmim kāye upādinnavavatti nāma atthi, tatha yebhuyyena kāyappasādo kāyaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamāno tiṭṭhati. Phusiyantīti **phoṭṭhabbā**. Manatīti **mano**, vijānātīti attho. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti **dhammā**. **Manoti** sahāvajjanabhavaṅgaṃ. **Dhammāti** nibbānaṃ muñcītvā avasesā dhammārammaṇadhammā. **Manoviññāṇanti** javanamanoviññāṇaṃ. **Manosamphassoti** taṃsampayutto phasso, so sampayuttāya vedanāya vipākappaccayavajjehi sesehi sattahi paccayehi paccayo hoti. Anantarāya teheva sesānaṃ upanissayeneva paccayo hoti.

Avasiyapavattasallakkhaṇavasena vāti avaso hutvā pavattasaṅkhāre passanavasena olokanavasenāti attho. **Rūpe vaso na labbhatīti** rūpasmim vasavattibhāvo issarabhāvo na labbhati. **Vedanādisupi** eseva nayo.

Nāyaṃ, bhikkhave, kāyo tumhākaṃ attani sati attaniyaṃ nāma hoti, attāyeva ca natthi. Tasmā “nāyaṃ, bhikkhave, kāyo tumhāka”nti āha. **Nāpi aññesanti** añño nāma paresaṃ attā. Tasmim sati aññesaṃ nāma siyā, sopi natthi. Tasmā “nāpi aññesa”nti āha. **Purāṇamidam, bhikkhave, kammanti** nayidaṃ purāṇakammameva, purāṇakammanibbatto panesa kāyo. Tasmā paccayavohārena evaṃ vutto. **Abhisāṅkhatanti**ādi kammavohārasseva vasena purimaliṅgasabhāvatāya vuttaṃ. **Ayaṃ panettha** attho –

abhisañkhatanti paccayehi katoti daṭṭhabbo. **Abhisañcetaṅgānti** cetanāvattthuko, cetanāmūlakoti daṭṭhabbo. **Vedanīyanti** vedanāya vatthūti daṭṭhabbo.

Rūpe sāro na labbhātīti rūpasmiṃ niccādisāro na labbhati. **Vedanādīsūpi** eseva nayo. **Rūpaṃ assāraṃ nissāraṃ** rūpaṃ assāraṃ sāravirahitañca. **Sārāpagatanti** sārato apagataṃ. **Niccāsārasārena vāti** bhaṅgaṃ atikkamivā pavattamānena niccāsārena vā. Kassaci niccāsārassa abhāvato niccāsārena sāro natthi. **Sukhasārasārena vāti** ṭhitisukhaṃ atikkamivā pavattamānassa kassaci sukhasārassa abhāvato sukhasārasārena vā. **Attasārasārena vāti** attattaniyasārasārena vā. **Niccena vāti** bhaṅgaṃ atikkamivā pavattamānassa kassaci niccassa abhāvato niccena vā. **Dhuvana vāti** vijjamānakālepi paccayāyattavuttitāya thirassa kassaci abhāvato dhuvana vā. **Sassatena vāti** abbochinnassa sabbakāle vijjamānassa kassaci abhāvato sassatena vā. **Avipariṇāmadhammena vāti** jarābhaṅgavasena avipariṇāmapakatikassa kassaci abhāvato avipariṇāmadhammena vā.

Cakkhu suññaṃ attena vā attaniyena vāti “kārako vedako sayamvasī”ti evaṃ parikkappikena attanā vā attābhāvato yeva attano santakena parikkhārena ca suññaṃ. Sabbhaṃ cakkhādīlokiyadhammajātaṃ yasmā attā ca ettha natthi, attaniyañca ettha natthi, tasmā “suñña”nti vuccatīti attho. Lokuttarāpi dhammā attattaniyehi suññāyeva, suññātītidhammā natthīti vuttaṃ hoti. Tasmīṃ dhamme attattaniyasārassa natthibhāvo vutto hoti. Loke ca “suññaṃ gharaṃ suñño ghaṭo”ti vutto gharassa ghaṭassa ca natthibhāvo na hoti, tasmīṃ ghaṭe ca aññassa natthibhāvo vutto hoti. Bhagavatā ca iti yampi koci tattha na hoti, tena taṃ suññaṃ. Yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti, taṃ santam idamatthīti pajānātīti ayamevattho vutto. Tathā **nāyaganthe saddaganthe** ca ayamevattho. Iti imasmīṃ sutte anattalakkhaṇameva kathitaṃ. **Anissariyatoti** attano issariye avasavattanato. **Akāmakāriyatoti** attano akāmaṃ arucikaraṇavasena. **Apāpuṇiyatoti** ṭhātuṃ paṭiṭṭhābhāvato. **Avasavattanatototi** attano vase avattanato. **Paratototi** aniccato paccayāyattavuttito. **Vivittatototi** nissarato.

Suddhanti kevalaṃ issarakālapakatīhi vinā kevalaṃ paccayāyattapavattivasena pavattamānaṃ suddhaṃ nāma. Attaniyavirahito suddhadhammapuñjoti ca. **Suddhaṃ dhammasamuppādaṃ, suddhaṃ sañkhārasantatinti** suddhaṃ passantassa jānantassa sañkhārānaṃ santatiṃ abbochinnañca sañkhārasantatiṃ. Tatheva suddhaṃ passantassa sañkhārādīni, ekaṭṭhāni ādarena dvattikkhattuṃ vuttāni. Evaṃ passantassa maraṇamukhe bhayaṃ na hoti. **Gāmaṇīti** ālapanam. **Tiṇakaṭṭhasamaṃ lokanti** imaṃ upādinnakkhandhasaṅkhātaṃ lokaṃ. Yadā tiṇakaṭṭhasamaṃ paññāya passati. Yathā araññe tiṇakaṭṭhādīsū gaṇhantesu attānaṃ vā attaniyaṃ vā gaṇhātīti na hoti, tesu vā tiṇakaṭṭhādīsū sayameva nassantesupī vinassantesupī attā nassati, attaniyo nassatīti na hoti. Evaṃ imasmīṃ kāyepi nassante vā vinassante vā attā vā attaniyaṃ vā bhijjatīti apassanto paññāya tiṇakaṭṭhasamaṃ passatīti vuccati. **Nāññaṃ patthayate kiñci, aññatrappaṭisandhiyāti** paṭisandhivirahitaṃ nibbānaṃ ṭhapetvā aññaṃ bhavaṃ vā attabhāvaṃ vā na pattheti.

Rūpaṃ samannesatīti rūpassa sāraṃ pariyesati. **Ahanti vāti** diṭṭhivasena. **Mamanti vāti** taṇhāvasena. **Asmīti vāti** mānavasena. **Tampi tassa na hotīti** taṃ tividhampi tassa puggalassa na hoti.

Idhāti desāpadese nipāto, svāyaṃ katthaci lokaṃ upādāya vuccati. Yathāha – “idha tathāgato loko uppajjati”ti (saṃ. ni. 3.78; a. ni. 4.33). Katthaci sāsanaṃ. Yathāha – “idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo”ti (ma. ni. 1.139; dī. ni. 2.214). Katthaci okāsaṃ. Yathāha –

“Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtassa me sato;
Punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārisā”ti. (dī. ni. 2.369);

Katthaci padapūraṇamattameva. Yathāha – “idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito”ti (ma. ni. 1.30). Idha pana lokaṃ upādāya vuttoti veditabbo. **Assutavā puthujjanoti** ettha pana āgamādhigamābhāvā ñeyyo “assutavā”iti. Yassa hi khandhadhātuāyatanapaccayākārasatipaṭṭhānādīsū uggahaparipucchāvinicchayarahitattā diṭṭhipaṭisedhako neva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa

anadhigatattā neva adhigamo atthi, so āgamādhigamābhāvā ñeyyo “assutavā” iti. Svāyaṃ –

Puthūnaṃ janānādīhi, kāraṇehi puthujjano;
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti. (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.2; a. ni. aṭṭha. 1.1.51; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130);

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ janānādīhipi kāraṇehi **puthujjano**. Yathāha – puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avīhatasakkāyadīṭṭhikāti puthujjanā, puthu sathārānaṃ mukhullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānāoghehi vuyhantīti puthujjanā, puthu nānāsantāpehi santappentīti puthujjanā, puthu nānāparilāhehi pariḍayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmagaṇesu rattā giddhā gadhitā muñchitā ajjhosannā laggā laggitā palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi nīvaraṇehi āvuṭṭā nivuṭṭā ovuṭṭā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanā (mahāni. 51, 94), puthūnaṃ vā gaṇanapathamatītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjanā, puthuva ayaṃ visuṃyeva saṅkhyāṃ gato, viṣaṃsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano. Evametehi “assutavā puthujjano”ti dvīhi padehi ye te –

“Dve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.2; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.61; a. ni. aṭṭha. 1.1.51; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130; dha. sa. aṭṭha. 1007) –

Dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo.

Ariyānaṃ adassāvītiādīsu ariyāti ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye iriyanato, sadevakena ca lokena araṇīyato buddhā ca paccekabuddhā ca buddhasāvakā ca vuccanti, buddhā eva vā idha ariyā. Yathāha – “sadevake, bhikkhave, loke...pe... tathāgato ariyoti vuccatī”ti (saṃ. ni. 5.1098).

Sappurisāti ettha pana paccekabuddhā tathāgatasāvakā ca “sappurisā”ti veditabbā. Te hi lokuttaragaṇayogena sobhanā purisāti sappurisā. Sabbeva vā ete dvidhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca paccekabuddhāpi buddhasāvakāpi. Yathāha –

“Yo ve kataññū katavedi dhīro, kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti;
Dukhitassa sakkacca karoti kiccaṃ, tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadantī”ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.2; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130; dha. sa. aṭṭha. 1007);

“Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī”ti ettāvātā hi buddhasāvako vutto. Kataññūtādīhi paccekabuddhā buddhāti, yo imesaṃ ariyānaṃ adassanasīlo, na ca dassane sādhuṅkāri, so **ariyānaṃ adassāvīti** veditabbo. So cakkhunā adassāvī, ñāṇena adassāvī duvidho, tesu ñāṇena adassāvī idha adhippeto. Maṃsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā dīṭṭhāpi adīṭṭhāva honti tesāṃ cakkhunā vaṇṇamattagahaṇato, na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi cakkhunā ariye passantī, na ca te ariyānaṃ dassāvino.

Tatridaṃ vatthu – cittalapabbatavāsino kira khīṇāsavattatherassa upaṭṭhāko vuḍḍhapabbajito ekadivasaṃ therena saddhiṃ piṇḍāya caritvā therassa pattacīvaraṃ gahetvā piṭṭhito āgacchanto therāṃ pucchi – “ariyā nāma, bhante, kīdisā”ti? Thero āha – “idhekacco mahallako ariyānaṃ pattacīvaraṃ gahetvā vattapaṭipattim katvā saha carantopi neva ariye jānāti, evaṃ dujjānā, āvuso, ariyā”ti. Evaṃ vuttepi so neva aññāsī. Tasmā cakkhunā dassanaṃ na dassanaṃ, ñāṇena dassanameva dassanaṃ. Yathāha – “alaṃ te, vakkali, kiṃ te iminā pūtikāyena dīṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī”ti (saṃ. ni. 3.87). Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi dīṭṭhaṃ aniccādīlakkhaṇaṃ apassanto, ariyānaṃ adhigatañca dhammaṃ anadhigacchanto, ariyakaradhammānaṃ ariyabhāvassa ca adīṭṭhattā “ariyānaṃ adassāvī”ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. **Ariyadhamme avinītoti** ettha pana –

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā;
Abhāvato tassa ayam, “avinīto”ti vuccati. (ma. ni. aṭṭha. 1.2; su. ni. aṭṭha.
1.uragasuttavaṇṇanā; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130; dha. sa. aṭṭha. 1007);

Ayañhi saṃvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekamekopi vinayo pañcadhā bhijjati. **Samvaravinayopi** hi sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti pañcavidho. **Pahānavinayopi** tadaṅgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ samucchedappahānaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānanti pañcavidho.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”ti (vibha. 511) ayam **sīlasaṃvaro**. “Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati”ti (ma. ni. 1.295; saṃ. ni. 4.239; a. ni. 3.16) ayam **satisaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmim, (ajitāti bhagavā),
Sati tesam nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhiyyare”ti. (su. ni. 1041; cūḷani.
ajitamāṇavapucchānidessa 4; netti. 11, 45; dha. sa. aṭṭha. 1007) –

Ayam **ñāṇasaṃvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti (ma. ni. 1.24; a. ni. 4.114; 6.58) ayam **khantisaṃvaro**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.114; 6.58) ayam **vīriyasaṃvaro**. Sabbopi cāyam saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānaṃ kāyaduccarītādīnaṃ saṃvaraṇato “saṃvaro”, vinayanato “vinayo”ti vuccati. Evam tava saṃvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṃ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato dīpālokeneva tamassa, tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa anattassa pahānaṃ. Seyyathidaṃ – nāmarūpavavattānaṃ sakkāyaditthiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetuditthīnaṃ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṃkathībhāvassa, kalāpasammasanena “ahaṃ mamā”ti gāhassa, maggāmaggaṃvavattānaṃ amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedaditthiyā, vayadassanena sassataditthiyā, bhayadassanena sabhaye abhayaṣaṇñāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanāya abhiratisaññāya, muñcitukamyatāñāṇena amuñcitukāmatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānaṃ. Etaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭṭappahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa tesam tesam nīvaraṇādīdhammānaṃ pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano attano santāne “dīṭṭhigatānaṃ pahānāyā”tiādīnā (dha. sa. 277; vibha. 628) nayena vuttassa samudayapakkiyassa kilesagaṇassa accantaappavattibhāvena pahānaṃ, idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, etaṃ **paṭippassaddhippahānaṃ** nāma. Yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭṭā pahīnasabbasaṅkhatānaṃ nibbānaṃ, etaṃ **nissaraṇappahānaṃ** nāma. Sabbampi cetam pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo”ti vuccati. Taṃ taṃ pahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṃ “pahānavinayo”ti vuccati. Evam pahānavinayopi pañcadhā bhijjatīti veditabbo (ma. ni. aṭṭha. 1.2; su. ni. aṭṭha. 1.uragasuttavaṇṇanā; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130).

Evamayaṃ saṅkhepato duvidho bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṃvarattā, pahātabbassa ca appahīnatā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato tassa ayam “avinīto”ti vuccatīti. Eseva nayo **sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido, sappurisadhamme**

avinītoti etthapi. Ninnānākaraṇaṇhi etamatthato. Yathāha – “yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yo eva so ariyānaṃ dhammo, so eva so sappurisānaṃ dhammo. Yo eva so sappurisānaṃ dhammo, so eva so ariyānaṃ dhammo. Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisavinayā. Yeva te sappurisavinayā, teva te ariyavinayā. Ariyeti vā, sappuriseti vā, ariyadhammeti vā, sappurisdhammeti vā, ariyavinayeti vā, sappurisavinayeti vā esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññevāti (dha. sa. aṭṭha. 1007; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130).

Rūpaṃ attato samanupassatī idhekacco rūpaṃ attato samanupassati, “yaṃ rūpaṃ, so ahaṃ, yo ahaṃ, taṃ rūpa”nti rūpaṇca attānaṇca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato “yā acci, so vaṇṇo. Yo vaṇṇo, sā accī”ti acciṇca vaṇṇaṇca advayaṃ samanupassati, evameva idhekacco rūpaṃ attato...pe... samanupassatīti (paṭi. ma. 1.130-131) evaṃ rūpaṃ “attā”ti diṭṭhipassanāya passati. **Rūpavantam vā attānanti** arūpaṃ “attā”ti gahetvā chāyāvantaṃ rukkhaṃ viya taṃ rūpavantaṃ “attā”ti samanupassati. **Attani vā rūpanti** arūpameva “attā”ti gahetvā pupphasmiṃ gandhaṃ viya attani rūpaṃ samanupassati. **Rūpasmim vā attānanti** arūpameva “attā”ti gahetvā karaṇḍake maṇiṃ viya taṃ attānaṃ rūpasmim samanupassati. **Vedanādīsupi** eseva nayo.

Tattha “rūpaṃ attato samanupassatī”ti suddharūpaṃyeva “attā”ti kathitaṃ. “Rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmim vā attānaṃ. Vedanaṃ attato... saññaṃ... saṅkhāre... viññānaṃ attato samanupassatī”ti (paṭi. ma. 1.131) imesu sattu suttasū ṭhānesu arūpaṃ “attā”ti kathitaṃ, “vedanāvantaṃ vā attānaṃ, attani vā vedanā, vedanāya vā attāna”nti evaṃ catūsū khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tattha rūpaṃ attato samanupassati. Vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññānaṃ attato samanupassatīti pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā. Avasesesu sassatadiṭṭhi. Evamettha pannarasa bhavadiṭṭhiyo pañca vibhavadiṭṭhiyo honti. Tā sabbāpi maggāvaraṇā, na saggāvaraṇā, paṭhamamaggavajjhāti veditabbā.

Āraññīkoti araññe nivāsaṃ. **Pavaneti** mahante gambhīravane. **Caramānoti** tahiṃ tahiṃ vicaramāno. **Vissattho gacchati** nibbhayo nirāsaṅko carati. **Anāpāthagato luddassāti** migaluddassa parammukhagato. **Antamakāsi māranti** kilesamāraṃ vā devaputtamāraṃ vā antaṃ akāsi. **Apadaṃ vadhitvāti** kilesapadaṃ hantvā nāsetvā. **Māracakkhuṃ adassanaṃ gatoti** mārassa adassanavisayaṃ patto. **Anāpāthagatoti** mārassa parammukhaṃ patto. Sesam sabbattha pakaṭameva.

Evaṃ bhagavā idampi suttaṃ arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca vuttasadisoyeva dhammābhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Mogharājamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Piṅgiyamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā

89. Soḷasame piṅgiyasuttaniddese – **jiṇṇohamasmi abalo vītavaṇṇoti** so kira brāhmaṇo jarābhibhūto vīsavassasatiko jātiyā, dubbalo ca “idha pādaṃ karissāmī”ti aññatreva karoti, vinaṭṭhapurimachavivaṇṇo ca. Tenāha – “jiṇṇohamasmi abalo vītavaṇṇo”ti. **Māhaṃ nassaṃ momuho antarāvāti** māhaṃ tuyhaṃ dhammaṃ asacchikatvā antarā eva avidvā hutvā anassim. **Jātijarāya idha vipphānanti** idheva tava pādamūle pāsāṇake cetiye vā jātijarāya vipphānaṃ nibbānaṃ dhammarasaṃ ahaṃ vijaññaṃ, taṃ me ācikkha.

Abaloti balavirahito. **Dubbalo**ti dubbalabalo. **Appabaloti** parittabalo. **Appathāmoti** parittavīriyo. **Vītavaṇṇoti** parivattitachavivaṇṇo. **Vigatavaṇṇoti** apagatachavivaṇṇo. **Vigacchitavaṇṇoti** dūribhūtachavivaṇṇo. **Yā sā purimā subhā vaṇṇanibhāti** yā sā subhā sundarā purimakāle sati, sā vaṇṇanibhā etarahi antarahitā vigatā. **Ādīnavo pātubhūtoti** upaddavo pāturahosi. “Yā sā purimā subhā

vaṇṇanibhā’’ti pāṭham ṭhapetvā ‘‘yā subhā assā’’ti eke vaṇṇayanti.

Asuddhāti paṭalādīhi asuddhā. **Avisuddhā**ti timirādīhi avisuddhā. **Aparisuddhā**ti samantato phoṭapaṭalādīhi pariyonaddhattā aparisuddhā. **Avodātā**ti nappasannā pasannasadisā. **No tathā cakkhunā rūpe passāmī**ti yathā porāṇacakkhunā rūpārammaṇaṃ passāmi olokemi, tathā tena pakārena idāni na passāmi. **Sotaṃ asuddhanti**ādīsupi eseva nayo. **Māhaṃ nassanti** ahaṃ mā vinassaṃ.

90. Idāni yasmā piṅgiyo kāye sāpekkhatāya ‘‘jiṇṇohamasmī’’tiādīmāha. Tenassa bhagavā kāye sinehappahānatthaṃ ‘‘**disvāna rūpesu vihaññamāne**’’ti gāthamāha. Tattha **rūpesū**ti rūpahetu rūpapaccayā. **Vihaññamāne**ti kammakāraṇādīhi upahaññamāne. **Ruppanti rūpesū**ti cakkhurogādīhi ca rūpahetuyeva janā ruppanti bādhiyanti.

Haññantīti ghaṭṭiyanti. **Vihaññantī**ti vihesiyanti. **Upavihaññantī**ti hatthapādacchedādīhi labhanti. **Upaghātiyantī**ti maraṇaṃ labhanti. **Kuppantī**ti parivattanti. **Piḷayantī**ti vighātaṃ āpajjanti. **Ghaṭṭayantī**ti ghaṭṭanaṃ pāpuṇanti. **Byādhitā**ti bhītā. **Domanassitā**ti cittavighātaṃ pattā. **Vemāne**ti nassamāne.

91. Evaṃ bhagavatā yāva arahattaṃ, tāva kathitaṃ paṭipattiṃ sutvā piṅgiyo jarādubbalatāya visesaṃ anadhigantvā ca puna ‘‘**disā catasso**’’ti imāya gāthāya bhagavantaṃ thomento desanaṃ yācati.

92. Athassa bhagavā punapi yāva arahattaṃ, tāva paṭipadaṃ dassento ‘‘**taṇhāhipanne**’’ti gāthamāha.

Taṇhāhipanneti taṇhāya vimuccitvā ṭhite. **Taṇhānugeti** taṇhāya saha gacchante. **Taṇhānugate**ti taṇhāya anubandhante. **Taṇhānusaṭeti** taṇhāya saha dhāvante. **Taṇhāya panna**ti taṇhāya nimugge. **Paṭipanna**ti taṇhāya avatthaṭe. **Abhibhūte**ti maddite. **Pariyādinna**citteti pariyādiyitvā gahitakusalacitte.

Santāpajāteti sañjātacittasantāpe. **Ītijāte**ti roguppanne. **Upaddavajāte**ti ādīnavajāte. **Upasaggajāte**ti uppannadukkhajāte.

Virajaṃ vītamalanti ettha **virajanti** vigatarāgādirajaṃ. **Vītamalanti** vītarāgādimalaṃ. Rāgādayo hi ajjhottharaṇaṭṭhena rajo nāma, dūsaṭṭhena malaṃ nāma. **Dhammacakkhanti** katthaci paṭhamamaggañāṇaṃ, katthaci ādīni tīṇi maggañāṇāni, katthaci catutthamaggañāṇampi. Idha pana jaṭīlasahassassa catutthamaggañāṇaṃ. Piṅgiyassa tatiyamaggañāṇameva. **Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbam taṃ nirodhadhamma**nti vipassanāvasena evaṃ pavattassa dhammacakkhuṃ udapādīti attho. Sesam sabbattha pākāṭameva.

Evaṃ idampi suttaṃ bhagavā arahattanikūṭeneva desesi, desanāpariyosāne ca piṅgiyo anāgāmiṃphale paṭiṭṭhāsi. So kira antarantarā cintesi – ‘‘evaṃ vicitraṭṭhānaṃ nāma desanaṃ na labhati mayhaṃ mātulo bāvarī savanāyā’’ti. Tena sinehavikkhepena arahattaṃ pāpuṇitum nāsakkhi. Antevāsikā panassa sahasajaṭilā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Sabbeva iddhimayapattacīvaradharā ehibhikkhuno ahesunti.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Piṅgiyamāṇavasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Pārāyanatthutīgāthāniddesavaṇṇanā

93. Ito paraṃ saṅgītikārā desanaṃ thomentā “**idamavoca bhagavā**”tiādīmāhamsu. Tattha **idamavocā**ti idaṃ pārāyanam avoca. **Paricārakasoḷasānanti** bāvarissa paricārakena piṅgiyena saha soḷasānaṃ, buddhassa vā bhagavato paricārakānaṃ soḷasānanti paricārakasoḷasānaṃ. Te eva ca brāhmaṇā tattha soḷasasu disāsu purato ca pacchato ca vāmapassato ca dakkhiṇapassato ca cha cha yojanā nisinnā ujukena dvādasayojanikā ahoṣi. **Ajjhiṭṭhoti** yācito.

94-97. **Atthamaññāyāti** pāḷiatthamaññāya. **Dhammamaññāyāti** pāḷimaññāya. **Pārāyananti** evaṃ imassa dhammapariyāyassa adhivacanaṃ āropetvā tesam brāhmaṇānaṃ nāmāni kittayanto “**ajito... pe... buddhassetṭhamupāgamu**”nti āhamsu. Tattha **sampannacaraṇanti** nibbānapadaṭṭhānabhūtena pātimokkhasīlādīnā sampannaṃ. **Isinti** mahesiṃ.

Niddese **upāgamiṃsūti** samīpaṃ gamiṃsu. **Upasaṅkamīṃsūti** avidūraṭṭhānaṃ gamiṃsu. **Payirupāsīṃsūti** samīpe nisīdiṃsu. **Paripucchiṃsūti** paripucchaṃ āhariṃsu. **Parigaṇhiṃsūti** tulayiṃsu. “Codayiṃsū”ti keci.

Sīlācāranibbattīti uttamasīlācāranibbatti, maggena nipphannaṣīlanti attho.

Gambhīreti uttānabhāvapaṭikkhepavacanaṃ. **Duddaseti** gambhīrattā duddase, dukkhena daṭṭhabbe, na sakkā sukkena daṭṭhuṃ. **Duddasattāva duranubodhe**, dukkhena avabujjhitabbe, na sakkā sukkena avabujjhituṃ. **Santeti** nibbute. **Paṇītetī** atappake. **Idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttaṃ**. **Atakkāvacareti** takkena na avacaritabbe na ogāhitabbe ñāṇeneva avacaritabbe. **Nipuṇeti** saṅhe. **Paṇḍitavedanīyeti** sammā paṭipannehi paṇḍitehi veditabbe.

98. **Tosesīti** tuṭṭhiṃ āpādesi. **Vitosesīti** vividhā tesam somanassaṃ uppādesi. **Pasādesīti** tesam cittappasādaṃ akāsi. **Ārādheseīti** ārādhayi siddhiṃ pāpesi. **Attamane akāsīti** somanassavasena sakamane akāsi.

99. Tato paraṃ **brahmacariyamacarīṃsūti** maggabrahmacariyaṃ acarīṃsu.

101. **Tasmā pārāyananti** tassa pārabhūtaṃ nibbānassa āyatananti vuttaṃ hoti.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Pārāyanatthutīgāthāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Pārāyanānugītīgāthāniddesavaṇṇanā

102. **Pārāyanamanugāyissanti** assa ayaṃ sambandho – bhagavatā hi pārāyane desite soḷasasahassaṃ arahattaṃ pāpuṇiṃsu, avasesānaṃ cuddasakoṭisaṅkhānaṃ devamanussānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi. **Vuttañhetam porāṇehi** –

“Tato pāsāṇake ramme, pārāyanasamāgame;
Amataṃ pāpayī buddho, cuddasa pāṇakoṭiyo”ti. (su. ni. aṭṭha. 2.1138);

Niṭṭhitāya pana dhammadesanāya tato tato āgatā manussā bhagavato ānubhāvena attano attano gāmanigamādīsveva pāturaheṣu. Bhagavāpi sāvatthimeva agamāsi paricārakasoḷasādīhi anekehi bhikkhusahashehi parivuto. Tattha piṅgiyo bhagavantaṃ vanditvā āha – “gacchāmaṃ, bhante, bāvarissa buddhuppādaṃ ārocetuṃ, paṭissutañhi tasseva mayā”ti. Atha bhagavatā anuññāto ñāṇagamaneneva godhāvaritīraṃ gantvā pādaganena assamābhimukho agamāsi. Tameṃ bāvarī brāhmaṇo maggaṃ olokento nisinnā dūrato va taṃ khārijaṭṭhādivirahitaṃ bhikkhuvesenāgacchantaṃ disvā

“buddho loke uppanno”’ti niṭṭhamagamāsi. Sampattañcāpi naṃ pucchi – “kiṃ, piṅgiya, buddho loke uppanno”’ti? “Āma, brāhmaṇa, uppanno, pāsāṇake cetiye nisinno ambhākaṃ dhammaṃ desesi, tamaḥaṃ tuyhaṃ desessāmi”’ti. Tato bāvaṛi mahatā sakkārena sapaṛiso taṃ pūjetvā āsanaṃ paññāpesi. Tattha nisīditvā piṅgiyo “**pārāyanamanugāyissa**”’ntiādimāha.

Tattha **anugāyissanti** bhagavato gītaṃ anugāyissaṃ. **Yathāddakkhīti** yathā sāmāṃ saccābhisambodhena asādhāraṇāñāṇena ca addakkhi. **Nikkāmoti** pahīnakāmo. “Nikkamo”’tipi pāṭho, vīriyavāti attho. Nikkhanto vā akusalapakkhā. **Nibbanoti** kilesavanavirahito, taṇhāviraḥito eva vā. **Kissa hetu musā bhaṇeti** yehi kilesehi musā bhaṇeyya, ete tassa pahīnāti dasseti. Etena brāhmaṇassa savane ussāhaṃ janeti (su. ni. aṭṭha. 2.1138).

Amaloti kilesamalaviraḥito. **Vimaloti** vigatakilesamalo. **Nimmaloti** kilesamalasuddho. **Malāpagatoti** kilesamalā dūrībhūto hutvā carati. **Malavippahīnoti** kilesamalappahīno. **Malavimuttoti** kilesehi vimutto. **Sabbamalavītivattoti** vāsanādisabbakilesamalaṃ atikkanto. **Te vanāti** ete vuttappakārā kilesā.

103. Vaṇṇūpasamhitanti guṇūpasamhitam.

104. Saccavhayoti buddho hi sacceneva avhānena nāmena yutto. **Brahmeti** taṃ brāhmaṇaṃ ālapati.

Tattha **lokoti** lujjanaṭṭhena loko. **Eko loko bhavalokoti** tebhūmakavipāko. So hi bhavatīti bhavo, bhavo eva loko bhavaloko. **Bhavaloko ca sambhavaloko cāti** ettha ekeko dve dve hoti. Bhavaloko hi sampattibhavavipattibhavavasena duvidho. Sambhavalokopi sampattisambhavavipattisambhavavasena duvidho. Tattha **sampattibhavalokoti** sugatiloko. So hi iṭṭhaphalattā sundaro lokoti sampatti, bhavatīti bhavo, sampatti eva bhavo sampattibhavo, so eva loko sampattibhavaloko. **Sampattisambhavalokoti** sugatūpagaṃ kammaṃ. Tañhi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, sampattiyā sambhavo sampattisambhavo, sampattisambhavo eva loko sampattisambhavalokoti.

Vipattibhavalokoti apāyaloko. So hi aniṭṭhaphalattā virūpo lokoti vipatti, bhavatīti bhavo, vipatti eva bhavo vipattibhavo, vipattibhavo eva loko vipattibhavaloko. **Vipattisambhavalokoti** apāyūpagaṃ kammaṃ. Tañhi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, vipattiyā sambhavo vipattisambhavo, vipattisambhavo eva loko vipattisambhavalokoti. **Tisso vedanāti** sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā lokiyā eva. **Āhārāti** paccayā. Paccayā hi attano phalaṃ āharatīti āhārā. Kabaḷīkārāhāro phassāhāro manosañcetanāhāro viññāṇāhāroti cattāro. Vatthuvaseṇa kabaḷīkattabbattā kabaḷīkāro, ajjhoḥaritabbattā āhāro, odanakummāsādivatthukāya ojāyetaṃ nāmaṃ. Sā hi ojaṭṭhamakarūpāni āharatīti āhāro. Cakkhusamphassādiko chabbidho phasso tisso vedanā āharatīti āhāro. Manaso sañcetanā na sattassāti manosañcetanā yathā cittekaggatā, manasā vā sampayuttā sañcetanā manosañcetanā yathā ājaññaratho, tebhūmakakusalākusalacetanā. Sā hi tayo bhava āharatīti āhāro. Viññāṇanti ekūnavīsatiḥedaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ. Tañhi paṭisandhināmarūpaṃ āharatīti āhāro.

Upādānakkhandhāti upādānagocarā khandhā upādānakkhandhā, majjhe padalopo daṭṭhabbo. Upādānasambhūtā vā khandhā upādānakkhandhā yathā tiṇaggi, thusaggi. Upādānavidheyā vā khandhā upādānakkhandhā yathā rājapuriso. Upādānappabhavā vā khandhā upādānakkhandhā yathā puppharukkho, phalarukkho. Upādānāni pana kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti cattāri. Atthato pana bhusaṃ ādānanti upādānaṃ. Rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārūpādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandhoti pañca. **Cha ajjhātikāni āyatanāni**ti cakkhāyatanam, sotāyatanam, ghāṇāyatanam, jivhāyatanam, kāyāyatanam, manāyatanam. **Satta viññāṇaṭṭhitiyo** vuttanayā eva. Tathā **aṭṭha lokadhammā**. Api ca – lābho, alābho, yaso, ayaso, nindā, pasamsā, sukhaṃ, dukkhanti ime aṭṭha lokappavattiyā sati anuparivattanadhammakattā lokassa dhammāti lokadhammā. Etehi mutto satto nāma natthi,

buddhānampi hontiyeva. Yathāha –

“Aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā lokam anuparivattanti, loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattati. Katame aṭṭha? Lābho ca alābho ca...pe... sukhañca dukkhañca. Ime kho, bhikkhave, aṭṭha lokadhammā lokam anuparivattanti, loko ca ime aṭṭha lokadhamme anuparivattatī”ti (a. ni. 8.6).

Tattha **anuparivattantī**ti anubandhanti nappajahanti, lokato na nivattantīti attho. **Lābhoti** pabbajitassa cīvarādi, gahaṭṭhassa dhanadhaññādilābho. Soyeva alabbhamāno lābho alābho na lābho **alābhoti** vuccati, no ca attābhāvappattito pariññeyyo siyā. **Yasoti** parivāro. Soyeva alabbhamāno yaso **ayaso**. **Nindāti** avaṇṇabhaṇanam. **Pasaṃsāti** vaṇṇabhaṇanam. **Sukhanti** kāmāvacarakāyikacetāsikam. **Dukkanti** puthujjanasotāpannasakadāgāmīnam kāyikacetāsikam, anāgāmiarahantānam kāyikameva. **Sattāvāsāti** sattānam āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho. Tāni pana tathā pakāsītā khandhā eva. Sattasu viññāṇaṭṭhitīsu asaññasattena ca nevasaññānāsāññāyatana ca saddhiṃ nava sattāvāsā. **Dasāyatanānīti** cakkhāyatanam, rūpāyatanam, sotāyatanam, saddāyatanam, ghānāyatanam, gandhāyatanam, jivhāyatanam, rasāyatanam, kāyāyatanam, phoṭṭhabbāyatananti evam dasa. **Dvādasāyatanānīti** manāyatanadhammāyatanehi saddhiṃ evam dvādasā. **Aṭṭhārasa dhātuyoti** cakkhudhātu, rūpadhātu, cakkhuviññādhātu...pe... manodhātu, dhammadhātu, manoviññādhātūti ekekasmim tīni tīni katvā aṭṭhārasa dhātuyo.

Sadisanāmoti tesam sadisanāmo ekaguṇavaṇṇanāmo. **Sadisavhayoti** ekaguṇavaṇṇanāmena avhāyano. **Saccasadisavhayoti** avitathaekaguṇavaṇṇanāmena aviparītena avhāyano.

Āsitoti upasankamito. **Upāsitoti** upagantvā sevito. **Payirupāsitoti** bhattivāsena atīva sevito.

105. Kubbanakanti parittavanam. **Bahupphalam kānanamāvaseyyāti** anekaphalādivikatibharitakānanam āgamma vaseyya. **Appadasseti** bāvarippabhutike parittapaññe. **Mahodadhinti** anotattādiṃ mahantaṃ udakarāsīm.

Appadassāti mandadassino. **Parittadassāti** atimandadassino. **Thokadassāti** parittatopi atiparittadassino. **Omakadassāti** heṭṭhimadassino. **Lāmakadassāti** appadhānadassino. **Chatukkadassāti** na uttamadassino. **Appamānadassanti** pamānam atikkamitvā appamānam nibbānadassam. **Aggadassanti** “aggato ve pasannāna”ntiādinā (a. ni. 4.34; itivu. 90) nayena aggadhammadassam. **Seṭṭhadassanti** sambuddho dvipadaseṭṭhoti seṭṭhadassam. **Viṣeṭṭhadassanti**ādinī cattāri upasaggena vaḍḍhitāni. **Asamanti** na samam asamam sabbaññum. **Asamasamanti** asamehi atītabuddhehi samam asamasamam. **Appaṭṭisamanti** attano sadisavirahitam. **Appaṭṭibhāganti** attano paṭṭibimbavirahitam. **Appaṭṭipuggalanti** paṭṭimallapuggalavirahitam. **Devātidevanti** visuddhivedānampi atidevam. Abhimaṅgalasammataṭṭhena **usabham**. Achambhitatṭhena **purisasīham**. Niddosaṭṭhena **purisanāgam**. Uttamaṭṭhena **purisājaññam**. Aṭṭhāparisapathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiye acalaṭṭhāne tiṭṭhanaṭṭhena **purisanisabham**. Dhammadesanādhuravahanaṭṭhena **purisadhoraṃyam**.

Mānasakam vā saranti manasā cintetvā kataṃ pallaṃ vā nānameva vā. **Anotattaṃ vā dahanti** candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena taṃ obhāsenti, ujum gacchantā na obhāsenti, tenevassa “anotatta”nti saṅkhā udapādi. Evarūpaṃ anotattaṃ vā dhamam. **Akkhobham amitodakanti** cāletum asakkuṇeyyam aparimitam udakajalarāsīm. **Evamevāti** opammasaṃsandanam, buddham bhagavantaṃ akkhobham āsabham ṭhānaṭṭhānena cāletum asakkuṇeyyam. **Amitatejanti** aparimitaññatejam. **Pabhinnaññanti** dasabalaññādivāsena pabhedagataññam. **Vivaṭacakkhanti** samantacakkhum.

Paññāpabhedakusalanti “yā paññā pajānanā vicayo pavicayo”tiādinā (dha. sa. 16; vibha. 525)

nayena paññāya pabhedajānane chekaṃ. **Adhigatapaṭisambhidanti** paṭiladdhacatupaṭisambhidam. **Catuvēsārājappattanti** “sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā” tiādina (ma. ni. 1.150; a. ni. 4.8) nayena vuttesu catūsu ṭhānesu visāradabhāvappattam. **Saddhādhimuttanti** parisuddhe phalasaṃpatticitte adhimuttam, tattha pavittam. **Setapaccattanti** vāsanāya vipphānattā parisuddham āvenikaattabhāvam. **Advayabhāṇinti** paricchinnavacanattā dvivacanavirahitam. **Tādinti** tādisam, itthāniṭṭhesu akampanam vā. Tathā paṭiññā assāti **tathāpaṭiñño**, tam. **Aparittanti** na khuddakam. **Mahantanti** tedhātum atikkamitvā mahantappattam.

Gambhīranti aññesaṃ duppavesam. **Appameyyanti** atulaṭṭhena appameyyam. **Duppariyogāhanti** pariyogāhitum dukkhappavesam. **Pahūtaratananti** saddhādiratanehi pahūtaratanam. **Sāgarasamanti** ratanākarato samuddasadisaṃ. **Chalaṅgupekkhāya samannāgatanti** “cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano” ti (a. ni. 6.1) vuttanayena chalaṅgupekkhāya paripuṇṇam. **Atulanti** tulavirahitam, tulayitum asakkuṇeyyam. **Vipulanti** atimahantam. **Appameyyanti** pametum asakkuṇeyyam. **Tam tādisanti** tam bhagavantam tādiguṇasampannam. **Pavadatam maggavādinanti** pavadantānam kathentānam uttamam kathayantam vadantam adhigacchinti sambandho. **Merumiva nagānanti** pabbatānam antare sinerum viya. **Garulamiva dijānanti** pakkhijātānam antare supaṇṇam viya. **Sīhamiva migānanti** catuppadānamantare sīham viya. **Udadhimiva aṇṇavānanti** vitthiṇṇaṇṇavānam antare samuddam viya adhigacchim. **Jinapavaranti** buddhuttamam.

106. Yeme pubbeti ye ime pubbe.

107. Tamonudāsīnoti tamonudo āsīno. **Bhūripaṇṇānoti** ñāṇaddhajo. **Bhūrimedhasoti** vipulapaṇṇo.

Niddese **pabhaṅkaroti** tejaṃkaro. **Ālokaroti** anandhakārakaro. **Obhāsakaroti** obhāsaṃ jotim karotīti obhāsakaro. Dīpasadisam ālokaṃ karotīti **dīpaṅkaro**. Padīpasadisam ālokaṃ karotīti **padīpakaro**. **Ujjotakaroti** patāpakaro. **Pajjotakaroti** disāvidisā patāpakaro.

Bhūripaṇṇānoti puthulaññaṃ. **Ñānapaṇṇānoti** ñāṇena pākaṭo. **Paṇṇādhajoti** ussitaṭṭhena paṇṇāva dhajo assāti paṇṇādhajo, dhajo rathassa paṇṇāṇantiādīsu (jā. 2.22.1841; cūḷani. pārāyanānugītigāthānidessa 107) viya. **Vibhūtavihārīti** pākaṭavihāro.

108. Sandiṭṭhikamakālikanti sāmaṃ passitabbaṃ phalaṃ, na ca kālantare pattabbaphalaṃ. **Anītikanti** kilesādiṭṭivirahitam.

Sandiṭṭhikanti lokuttaradhammo yena adhigato hoti, tena parasaddhāya gantabbatam hitvā paccavekkhaṇaññaṇena sayam daṭṭhabboti sandiṭṭhiko, tam sandiṭṭhikaṃ. Attano phalaṃdānam sandhāya nāssa kāloti akālo, akāloyeva akāliko. Yo ettha ariyamaggadhammo, so attano samanantarameva phalaṃ detīti attho, tam **akālikam**. Ehi passa imam dhammanti evam pavattam ehipassavidhiṃ arahatīti ehipassiko, tam **ehipassikam**. Adittam celam vā sīsam vā ajjupekkhitvāpi attano citte upanayam arahatīti opaneyyiko, tam **opaneyyikam**. Sabbehipi ugghaṭṭitaññūādīhi “bhāvito me maggo, adhigatam phalaṃ, sacchikato nirodho” ti attani attani veditabbanti **paccattam veditabbaṃ viññūhi**.

109. Atha nam bāvarī āha “**kiṃ nu tamhā**” ti dve gāthā.

Muhuttampīti thokampī. **Khaṇampīti** na bahukampī. **Layampīti** manampī. **Vayampīti** koṭṭhāsampī. **Addhampīti** divasampī.

111-113. Tato piṅgiyo bhagavato santikā avippavāsameva dīpento “**nāham tamhā**” tiādīmāha. **Nāham yo me...pe... passāmi nam manasā cakkhunāvāti** tam buddham maṃsacakkhunā viya

manasā passāmi. **Namassamāno vivasemi rattinti** namassamānova rattim atināmemi.

114. Tena **teneva natoti** yena yena disābhāgena buddho, tena tenevāhampi nato, tanninno tappoṇoti dasseti.

115. Dubbalathāmakassāti appathāmakassa. Atha vā dubbalassa dutthāmakassa ca, balavīriyahīnassāpīti vuttam hoti. **Teneva kāyo na palefīti** teneva dubbalathāmakattena kāyo na gacchati, yena buddho, na tena gacchati. ‘‘Na paretī’’tipi pāṭho, so evattho. **Tatthāti** buddhassa santike. **Saṅkappayantāyāti** saṅkappagamanena. **Tena yuttoti** yena buddho, tena yutto payutto anuyuttoti dasseti.

Yena buddhoti yena disābhāgena buddho upasaṅkamitabbo, tena disābhāgena na paleti. Atha vā bhummatthe karaṇavacanam. Yattha buddho tattha na paleti na gacchati. **Na vajatīti** purato na yāti. **Na gacchatīti** nivattati. **Nātikkamati** na upasaṅkamati.

116. Paṅke sayānoti kāmakkaddame sayamāno. **Dīpā dīpaṃ upallavinti** satthārādito satthārādīṃ adhigacchīṃ. **Athaddasāsīṃ sambuddhanti** soham evam dudiṭṭhīṃ gahetvā anvāhiṇḍanto atha pāsāṅkacetiye buddhamaddakkhīṃ.

Tattha **semānoti** nisajjamāno. **Sayamānoti** seyyam kappayamāno. **Āvasamānoti** vasamāno. **Parivasamānoti** niccam vasamāno.

Pallavinti uggamīṃ. **Upallavinti** uttarīṃ, **sampallavinti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitam. **Addasanti** niddesassa uddesapadam. **Addasanti** passīṃ. **Addakkhanti** olokesīṃ. **Apasanti** esīṃ. **Paṭivijjhanti** vinivijjhīṃ.

117. Imissā gāthāya avasāne piṅgiyassa ca bāvarissa ca indriyaparipākaṃ viditvā bhagavā sāvattihyaṃ ṭhitoyeva suvaṇṇobhāsaṃ muñci. Piṅgiyo bāvarissa buddhaguṇe vaṇṇayanto nisinnō eva tam obhāsaṃ disvā ‘‘kiṃ ida’’nti olokeno bhagavantam attano purato ṭhitam viya disvā bāvaribrāhmaṇassa ‘‘buddho āgato’’ti ārocesi. Brāhmaṇo uṭṭhāyāsanaṃ añjalim paggahetvā atthāsi. Bhagavāpi obhāsaṃ pharivā brāhmaṇassa attānam dassento ubhinnaṃpi sappāyam viditvā piṅgiyameva ālapamāno ‘‘yathā ahū, vakkalī’’ti imam gāthamabhāsi.

Tassattho – **yathā vakkalī**thero saddhādhimutto ahoṣi, saddhādhireneva arahattam pāpuṇi, yathā ca soḷasannaṃ eko **bhadrāvudho** nāma, yathā ca **āḷavigotamo ca. Evameva tvampi pamuñcassu saddham**, tato saddhāya adhimuccanto ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’tiādinā (dha. pa. 277; theragā. 676; paṭi. ma. 1.31; kathā. 753) nayena vipassanaṃ ārabhitvā **maccudheyassa pāram** nibbānaṃ gamissasīti arahattanikūṭhena desanaṃ niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne piṅgiyo arahatte, bāvarī anāgāmiṃphale paṭiṭṭhahi, bāvaribrāhmaṇassa sissā pana pañcasatā sotāpannā ahesum.

Tattha **muñcassūti** mocassu. **Pamuñcassūti** mocehi. **Adhimuñcassūti** tattha adhimokkham karassu. **Okappēhīti** bahumānaṃ uppādehīti. **Sabbe saṅkhārā aniccāti** hutvā abhāvaṭṭhena. **Sabbe saṅkhārā dukkhāti** dukkhamatṭhena. **Sabbe dhammā anattāti** avasavattanatṭhena.

118. Idāni piṅgiyo attano pasādam nivedento ‘‘**esa bhiyyoti**ādīmāha. Tattha **paṭibhānavāti** paṭibhānappaṭisambhidāya upeto.

Bhiyyo bhiyyoti uparūpari.

119. Adhideve abhiññāyāti adhidevakare dhamme ñatvā. **Paroparanti** hīnapaṇītam, attano ca

parassa ca adhidevattakaraṃ sabbadhammajātaṃ avedīti vuttaṃ hoti. **Kaṅkhīnaṃ paṭijānanti** kaṅkhīnaṃyeva satam “nikkaṅkhambhā”ti paṭijānantānaṃ.

Niddese **pārāyanikapañhānanti** pārāyanikabrāhmaṇānaṃ pucchānaṃ. Avasānaṃ karotīti **antakaro**. Koṭiṃ karotīti **pariyantakaro**. Sīmaṃ mariyādaṃ karotīti **paricchedakaro**. Nigamaṃ karotīti **parivaṭumakaro**. **Sabhiyapañhānanti** na kevalaṃ pārāyanikabrāhmaṇānaṃ pañhānaṃ eva, atha kho sabhiyaparibbājakādīnampi pañhānaṃ antaṃ karotīti dassetuṃ “**sabhiyapañhāna**”ntiādīmāha.

120. Asaṃhīranti rāgādīhi asaṃhāriyaṃ. **Asaṅkuppanti** asaṅkuppaṃ avipariṇāmadhammaṃ. Dvīhipi padehi nibbānaṃ bhaṇati. **Addhā gamissāmi**ti ekaṃseneva taṃ anupādisesanibbānadhātuṃ gamissāmi. **Na mettha kaṅkhāti** natthi me ettha nibbāne kaṅkhā. **Evaṃ maṃ dhārehi** **adhimuttacittanti** piṅgiyo “evameva tvampi pamuñcassu saddha”nti iminā bhagavato ovādena attani saddhaṃ uppādetvā saddhādhureneva ca vimuñcivā taṃ saddhādhimuttiṃ pakāseto bhagavantaṃ āha – “evaṃ maṃ dhārehi adhimuttacitta”nti. Ayañhettha adhippāyo “yathā maṃ tvam avaca, evameva maṃ adhimuttacittaṃ dhārehi”ti.

Na saṃhariyatīti gahetvā saṃharituṃ na sakkā. **Niyogavacananti** yuttavacanaṃ. **Avatthāpanavacananti** sannitthānavacanaṃ. Imasmiṃ pārāyanavagge yaṃ antarantarā na vuttaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayena gahetabbaṃ. Sesam sabbattha pākāmeva.

Saddhammappajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Pārāyanānugītigāthāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pārāyanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khaggavisāṇasuttaniddeso

Khaggavisāṇasuttaniddesavaṇṇanā

1. Paṭhamavaggavaṇṇanā

121. Ito paraṃ khaggavisāṇasuttaniddesavaṇṇanāya okāso anuppatto. Tattha “sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍa”nti ito paraṃ atirekapadamattameva vaṇṇayissāma. Tattha **sabbesūti** anavasesesu. **Bhūtesūti** sattesu. Ettha bhūtesūti kiñcāpi bhūtasaddo “bhūtasmiṃ pācittiya”nti evamādīsu (pāci. 69) vijjamāne, “bhūtamidaṃ, sārīputta, samanupassasī”ti evamādīsu khandhapañcake, “cattāro kho, bhikkhu, mahābhūtā hetū”ti evamādīsu (ma. ni. 3.86) catubbidhe pathavīdhātvādirūpe, “yo ca kālaghaso bhūto”ti evamādīsu (jā. 1.2.190) khīṇāsave, “sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussaya”nti evamādīsu (dī. ni. 2.220) sabbasatte, “bhūtagāmapātabyatāyā”ti evamādīsu (pāci. 90) rukkhādike, “bhūtaṃ bhūtato pajānātī”ti evamādīsu (ma. ni. 1.3) cātumahārājikānaṃ heṭṭhā sattanikāyaṃ upādāya vattati. Idha pana avisesato pathavīpabbatādīsu jātā sattā bhūtāti veditabbā. Tesu bhūtesu. **Nidhāyāti** nikkhipivā.

Daṇḍanti kāyavacīmanodaṇḍaṃ, kāyaduccarītādīnametaṃ adhivacanaṃ. Kāyaduccaritañhi daṇḍayatīti daṇḍo, bādheti anayabyasanaṃ pāpetīti vuttaṃ hoti. Evaṃ vacīduccaritañca manoduccaritañca. Paharaṇadaṇḍo eva vā daṇḍo, taṃ nidhāyātipi vuttaṃ hoti. **Aviheṭṭhayanti** aviheṭṭhayanto. **Aññatarampīti** yaṃ kiñci ekampi. **Tesampīti** tesam sabbabhūtānaṃ. **Na puttamiccheyyāti** atrajo khettajo dinnako antevāsikoti imesu catūsu puttesu yaṃ kiñci puttaṃ na iccheyya. **Kuto sahāyanti** sahāyaṃ pana iccheyyāti kuto eva etaṃ.

Ekoti pabbajjāsāṅkhātena eko, adutiyaṭṭhena eko, taṇhāpahānaṭṭhena eko, ekantavigatakilesoti eko, eko paccekasambodhiṃ abhisambuddhoti eko. Samaṇasahasassapi hi majjhe vattamāno gihisaññojanassa chinnattā eko, evaṃ **pabbajjāsāṅkhātena** eko. Eko tiṭṭhati, eko gacchati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko iriyati vattatīti eko. Evaṃ **adutiyaṭṭhena** eko.

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhāna saṃsaraṃ;
Itthabhāvaññathābhāvaṃ, saṃsaraṃ nātivattati.

“Evaṃādīnavāṃ ñatvā, taṇhaṃ dukkhassa sambhavaṃ;
Vītataṇho anādāno, sato bhikkhu paribbaje”ti. (itivu. 15, 105; mahāni. 191; cūḷani. pārāyanānugītiḡāthāniddeṣa 107) –

Evaṃ **taṇhāpahānaṭṭhena** eko. Sabbakilesāssa pahīnā ucchinnamūlā tālāvattthukatā anabhāvaṃkatā āyatim anuppādadhāmmāti evaṃ **ekantavigatakilesoti** eko. Anācariyako hutvā sayambhū sāmāññeva paccekasambodhiṃ abhisambuddhoti evaṃ **eko paccekasambodhiṃ abhisambuddhoti** eko.

Careti yā imā aṭṭha cariyāyo. Seyyathidaṃ – yā pañidhisampannānaṃ catūsu iriyāpathesu iriyāpathacariyā, indriyesu guttadvārānaṃ ajjhaticāyatanesu āyatanacariyā, appamādavihārīnaṃ catūsu satipaṭṭhānesu satiacariyā, adhicitamanuyuttānaṃ catūsu jhānesu samādhicariyā, buddhisampannānaṃ catūsu ariyasaccesu ñānacariyā, sammā paṭipannānaṃ catūsu ariyamaggesu maggacariyā, adhigataphalānaṃ catūsu sāmāññaphalesu paṭipatticariyā, tiṇṇaṃ buddhānaṃ sabbasattesu lokatthacariyā, tattha padesato paccekabuddhasāvakanānti. Yathāha – “cariyāti aṭṭha cariyāyo yā iriyāpathacariyā”ti (cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddeṣa 121; paṭi. ma. 1.197; 3.28) vitthāro. Tāhi cariyāhi samannāgato bhavyeyāti attho. Atha vā yā imā “adhimuccanto saddhāya carati, paggaṇhanto vīriyena carati, upaṭṭhahanto satiyā carati, avikkhitto samādhinā carati, pajānanto paññāya carati, vijānanto viññāṇena carati, evaṃ paṭipannassa kusalā dhammā āyapentīti āyatanacariyāya carati, evaṃ paṭipanno visesamadhigacchatīti visesacariyāya caratī”ti (cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddeṣa 121; paṭi. ma. 1.197; 3.29) evaṃ aparāpi aṭṭha cariyā vuttā. Tāhi samannāgato bhavyeyāti attho. **Khaggavisāṇakappoti** khaggavisāṇo nāma khaggamigasiṅgaṃ.

Kappa -saddo panāyaṃ

abhisaddahanavohārakālapaññatticchedavikappalesasamantabhāvasadisādiānekatho. Tathā hissa “okappanīyametaṃ bhoto gotamassa. Yathā taṃ arahato sammāsambuddhassā”ti evamādīsu (ma. ni. 1.387) abhisaddahanattho. “Anujānāmi, bhikkhave, pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjitu”nti evamādīsu (cūḷava. 250) vohāro. “Yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmi”ti evamādīsu (ma. ni. 1.387) kālo. “Iccāyasmā kappo”ti evamādīsu (su. ni. 1098; cūḷani. kappamāṇavapucchā 117, kappamāṇavapucchāniddeṣa 61) paññatti. “Alaṅkato kappitakesamassū”ti evamādīsu (jā. 2.22.1368) chedanāṃ. “Kappati dvaṅgulakappo”ti evamādīsu (cūḷava. 446) vikappo. “Atthi kappo nipajjitu”nti evamādīsu (a. ni. 8.80) lesa. “Kevalakappaṃ veḷuvanāṃ obhāsetvā”ti evamādīsu (saṃ. ni. 1.94) samantabhāvo. “Satthukappena vata kira, bho, sāvakena saddhiṃ mantayamānā na jānimhā”ti evamādīsu (ma. ni. 1.260) sadiso, paṭibhāgoti attho. Idha panassa sadiso paṭibhāgoti attho veditabbo, khaggavisāṇasadisoti vuttaṃ hoti. Ayaṃ tāvettha padato atthavaṇṇanā.

Adhippāyānusandhito pana evaṃ veditabbo – yvāyaṃ vuttappakāro daṇḍo bhūtesu pavattiyamāno ahito hoti, taṃ tesu appavattiyamānesu tappaṭipakkhabhūtāya mettāya hitūpasamhārena ca sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ, nihitadaṇḍattā eva ca yathā anihitadaṇḍā sattā bhūtāni daṇḍena vā satthena vā pañinā vā leḍḍunā vā viheṭṭenti, tathā aviheṭṭayaṃ, aññatarampi tesam imam mettākammaṭṭhānamāgama yadeva tattha vedanāgataṃ saññāsāṅkhāraviññānagataṃ tañca tadanusāreneva tadaññāñca saṅkhāragataṃ vipassitvā imam paccekabodhiṃ adhigatomhi”ti ayaṃ tāva adhippāyo.

Ayaṃ pana anusandhi – evaṃ vutte te amaccā āhaṃsu – “idāni, bhante, kuhiṃ gacchathā”ti? Tato tena “pubbapaccekasambuddhā kattha vasantī”ti āvajjetvā ñatvā “gandhamādanapabbate”ti vutte punāhaṃsu – “amhe dāni, bhante, pajahatha, na icchathā”ti. Atha paccekabuddho āha – “na puttamiccheyyā”ti sabbam. Tatrāyaṃ adhippāyo – ahaṃ idāni atrajādīsu yaṃ kiñci puttampi na iccheyyaṃ, kuto pana tumhādīsaṃ sahāyaṃ. Tasmā tumhesupi yo mayā saddhiṃ gantukāmo mādiso vā hotuṃ icchati, so eko care khaggavisāṇakappo. Atha vā tehi “amhe dāni, bhante, pajahatha, na icchathā”ti vutte so paccekasambuddho “na puttamiccheyya, kuto sahāya”nti vatvā attano yathāvuttenaṭṭhena ekacariyāya guṇaṃ disvā pamudito pītisomanassajāto imaṃ udānaṃ udānesi (su. ni. aṭṭha. 1.35).

Tattha **tasāti** vipāsakiriyā. **Thāvarāti** khīṇāsavā. **Bhayabheravāti** khuddānukhuddakā cittutrāsā. **Nidhāyāti** chaḍḍetvā. **Nidahitvāti** ṭhapetvā. **Oropayitvāti** adhokarivā. **Samoropayitvāti** adhogataṃ vissajjetvā. **Nikkhipitvāti** tato apanetvā. **Paṭippassambhitvāti** sannisīdāpetvā.

Ālapananti ādito lapanam. **Sallapananti** sammā lapanam. **Ullapananti** uddham katvā lapanam. **Samullapananti** punappunam uddham katvā lapanam.

Iriyāpathacariyāti iriyāpathānaṃ cariyā, pavattananti attho. Sesesupi eseva nayo. Āyatanacariyā pana āyatanesu satisampajaññaṃ cariyā. **Pattīti** phalāni. Tāni hi pāpuṇiyantīti “pattī”ti vuttāni. Sattalokassa diṭṭhadhammikasamparāyikā atthā **lokatthāti** ayaṃ viseso.

Idāni tāsam cariyānaṃ bhūmiṃ dassento “**catūsu iriyāpathesū**”tiādīmāha. **Satipaṭṭhānesūti** ārammaṇasatipaṭṭhānesupi vuccamānesu satito anaññaṃ, vohāravasena pana aññaṃ viya katvā vuttaṃ. **Ariyasaccesūti** pubbabhāge lokiyasaccaññaṇena visuṃ visuṃ saccapariggahavasena vuttaṃ. **Ariyamaggesu sāmāññaphalesūti** ca vohāravaseneva vuttaṃ. **Padesatoti** lokatthacariyāya ekadeso. Nippadesato hi lokatthacariyaṃ buddhā eva karontī. Puna tā eva cariyāyo kārakapuggalavasena dassento “**pañidhisampannā**”ntiādīmāha. Tattha pañidhisampannā nāma iriyāpathānaṃ santattā iriyāpathāva ṭṭhiyā sampannā akampitairiyāpathā bhikkhubhāvānurūpena santena iriyāpathena sampannā.

Indriyesu guttadvārānanti cakkhādīsu chasu indriyesu attano attano visaye pavattaṃ ekekadvāravasena guttaṃ dvāraṃ etesanti guttadvārā, tesam guttadvārānaṃ. Dvāranti cettha uppattidvāravasena cakkhādayo eva. **Appamādvāhārīnanti** silādīsu appamādvāhāravataṃ. **Adhicittamanuyuttānanti** vipassanāya pādakabhāvena adhicittasankhātāṃ samādhim anuyuttānaṃ. **Buddhisampannānanti** nāmarūpavavatthānaṃ ādiṃ katvā yāva gotrabhu, tāva pavattena ñāṇena sampannānaṃ. **Sammā paṭipannānanti** catumaggakkhaṇe. **Adhigataphalānanti** catuphalakkhaṇe. **Tathāgatānanti** tathā āgatānaṃ. **Arahantānanti** dūrakilesānaṃ. **Sammāsambuddhānanti** sammā sāmāñña sabbadhammabuddhānaṃ. Imesaṃ padānaṃ attho heṭṭhā pakāsito eva.

Padesato paccekabuddhānanti paccekasambuddhānaṃ ekadesato. **Sāvakānanti** sāvakānampi ekadesato. **Adhimuccantoti** adhimokkham karonto. **Saddhāya caratīti** saddhāvasena pavattati. **Paggaṇhantoti** catusammappadhānavīriyena padahanto. **Upaṭṭhapentoti** satiyā ārammaṇaṃ upaṭṭhapento. **Avikkhepaṃ karontoti** samādhivasena vikkhepaṃ akaronto. **Pajānantoti** catusaccajānanapaññaṃ pakārena jānanto. **Vijānantoti** indriyasampayuttajavanapubbaṅgamaṃ āvajjanaviññaṇena ārammaṇaṃ vijānanto. **Viññānacariyāyāti** āvajjanaviññānacariyāvasena. **Evaṃ paṭipannassāti** sahāvajjanāya indriyacariyāya paṭipannassa. **Kusalā dhammā āyāpentīti** samathavipassanāvasena pavattā kusalā dhammā bhusaṃ yāpenti, pavattantīti attho. **Āyatanacariyāyāti** kusalānaṃ dhammānaṃ bhusaṃ yatanacariyāya, pavattanacariyāyāti vuttaṃ hoti. **Visesamadhigacchatīti** vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhivasena visesaṃ adhigacchati.

Dassanacariyā ca sammādiṭṭhiyātitiādīsu sammā passati, sammā vā tāya passanti, pasatṭhā sundarā vā diṭṭhīti **sammādiṭṭhi**, tassā sammādiṭṭhiyā nibbānapaccakkhakarāṇena dassanacariyā. Sammā

saṅkappeti, sammā vā tena saṅkappenti, pasaṭṭho sundaro vā saṅkappoti **sammāsaṅkappo**. Tassa ārammaṇe cittaassa abhiniropanacariyā. Sammā vadati, sammā vā tāya vadanti, pasaṭṭhā sundarā vā vācāti **sammāvācā**, micchāvācāviratiyā etaṃ nāmaṃ. Tassā catubbidhavadāsaṃvarapariggahacariyā. Sammā karoti, sammā vā tena karonti, pasaṭṭhaṃ sundaraṃ vā kammanti sammākammaṃ, sammākammameva **sammākammanto**, micchākammantaviratiyā etaṃ nāmaṃ. Tassa tividhakāyasaṃvarasamuṭṭhānacariyā. Sammā ājīvati, sammā vā tena ājīvanti, pasaṭṭho sundaro vā ājīvoti **sammāājivo**, micchāājīvaviratiyā etaṃ nāmaṃ. Tassa vodānacariyā parisuddhacariyā. Sammā vāyamati, sammā vā tena vāyamanti, pasaṭṭho sundaro vā vāyāmoti **sammāvāyāmo**, tassa paggahacariyā. Sammā sarati, sammā vā tāya saranti, pasaṭṭhā sundarā vā satīti **sammāsati**, tassā upaṭṭhānacariyā. Sammā samādhīyati, sammā vā tena samādhīyanti, pasaṭṭho sundaro vā samādhīti **sammāsamādhi**, tassa avikkhepacariyā.

Takkappoti tena kappo, evarūpoti attho. **Tassadisoti** tena sadiso, “tassadiko”ti vā pāṭho. **Tappaṭibhāgoti** tena paṭibhāgo tappaṭibhāgo, edisoti attho. Sādurasam atikkantaṃ loṇaṃ **atiloṇaṃ**. **Loṇakappoti** loṇasadisoti vuccati. **Atitittakanti** atikkantatittakam, pucimandādikappo tittakasadisoti vuccati. **Atimadhuranti** khīrapāyāsādikam. **Himakappoti** himodakasadiso. **Satthukappoti** satthunā buddhena sadiso. **Evamevāti** opammaṃsaṃpaṭipādanam.

Tatrāyaṃ etassa paccekabuddhassa saṅkhepena vipassanācikkhanavidhiṃ dassetvā gamissāma. Tattha nāmarūpariggahaṃ kātukāmo paccekabodhisatto rūpārūpaatṭhasamāpattīsu yaṃ kiñci jhānaṃ samāpajjivā vuṭṭhāya vitakkādīni jhānaṅgāni ca taṃsampaṃyutte ca phassādayo dhamme lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena paricchinditvā “sabbampetaṃ ārammaṇābhimukhaṃ namanato namanatṭhena nāma”nti vavatthapeti. Tato tassa paccayaṃ pariyesanto “hadayavatthuṃ nissāya pavattatī”ti passati. Puna vatthussa paccayabhūtāni ca upādārūpāni ca passitvā “idaṃ sabbam ruppanato rūpa”nti pariggaṇhāti. Puna tadubhayaṃ “namanalakkhaṇaṃ nāmaṃ, ruppanalakkhaṇaṃ rūpa”nti evaṃ saṅkhepato nāmarūpaṃ vavatthapeti. Samathayānikavasenetaṃ vuttaṃ. Vipassanāyāniko pana catudhātuvavatthānamukhena bhūtupādāyarūpāni paricchinditvā “sabbampetaṃ ruppanato rūpa”nti passati. Tato evaṃ paricchinnarūpassa cakkhādīni nissāya pavattamānā arūpadhammā āpāthamāgacchanti. Tato sabbepi te arūpadhamme namanalakkhaṇena ekato katvā “idaṃ nāma”nti passati, so “idaṃ nāmaṃ, idaṃ rūpa”nti dvedhā vavatthapeti. Evaṃ vavatthapetvā “nāmarūpato uddham añño satto vā puggalo vā devo vā brahmā vā natthī”ti passati.

Yathā hi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti;

Evaṃ khandhesu santesu, hoti “satto”ti sammuti. (saṃ. ni. 1.171; mi. pa. 2.1.1; kathā. 233);

Evameva pañcasu upādānakkhandhesu santesu “satto puggalo”ti vohāramattaṃ hotīti evamādinā nayena nāmarūpānaṃ yāthāvadassanasāṅkhātena diṭṭhivisuddhibhūtena ñāṇena nāmarūpaṃ pariggahetvā puna tassa paccayampi pariggaṇhanto vuttanayena nāmarūpaṃ pariggahetvā “ko nu kho imassa hetū”ti pariyesanto ahētuvādavisamahētuvādesu dosaṃ disvā rogaṃ disvā tassa nidānaṃ samuṭṭhānampi pariyesanto vejjo viya tassa hetuñca paccayañca pariyesanto avijjā taṇhā upādānaṃ kammanti ime cattāro dhamme nāmarūpassa uppādapaccayattā “hetū”ti. Āhāraṃ upatthambhanapaccayattā “paccayo”ti ca passati. Imassa hi kāyassa avijjādayo tayo dhammā mātā viya dārakassa upanissayā honti, kammaṃ pitā viya puttassa janakaṃ, āhāro dhāti viya dārakassa sandhārakoti. Evaṃ rūpakāyassa paccayapariggahaṃ katvā puna “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāna”ntiadinā (saṃ. ni. 4.60; kathā. 465) nayena nāmakāyassapi paccayaṃ pariggaṇhāti, evaṃ pariggaṇhanto “atītānāgatāpi dhammā evameva vattanti”ti sanniṭṭhānaṃ karoti.

Tassa yā sā pubbantaṃ ārabha “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītāmadhānaṃ, na nu kho ahosiṃ, kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho, kiṃ hutvā kiṃ ahosiṃ nu kho ahaṃ atītāmadhāna”nti pañcavidhā vicikicchā vuttā.

Yāpi aparantaṃ ārabha “bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānaṃ, na nu kho bhavissāmi, kiṃ nu kho bhavissāmi, kathaṃ nu kho bhavissāmi, kiṃ hutvā kiṃ bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhāna”nti (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) pañcavidhā vicikicchā vuttā.

Yāpi etarahi vā pana paccuppannaṃ addhānaṃ ārabha kathaṃkathī hoti “ahaṃ nu khosmi, no nu khosmi, kiṃ nu khosmi, kathaṃ nu khosmi, ayaṃ nu kho satto kuto āgato, so kuhiṃ gāmī bhavissati”ti (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) chabbidhā vicikicchā vuttā, sā sabbāpi pahiyiyati. Evaṃ paccayapariggahaṇena tīsu addhāsu kaṅkhaṃ vitaritvā ʘhitam ñāṇaṃ “kaṅkhāvitaraṇavisuddhi”tipi “dhammaṭṭhitiñāṇa”ntipi “yathābhūtañāṇa”ntipi “sammādhassana”ntipi vuccati.

Ettha pana tisso hi lokiyapariññā ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññāti. Tattha “ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vedayitalakkhaṇā vedanā”ti evaṃ tesam tesam dhammānaṃ paccattalakkhaṇasallakkhaṇavasena pavattā paññā ñātapariññā nāma. “Rūpaṃ aniccaṃ, vedanā aniccā”tiādinaṃ pana nayena tesameva dhammānaṃ sāmāññalakkhaṇaṃ āropetvā pavattā lakkhaṇārammaṇikavipassanāpaññā tīraṇapariññā nāma. Tesu eva pana dhammesu niccasaññādipajahanavasena pavattā lakkhaṇārammaṇikavipassanāva paññā pahānapariññā nāma.

Tattha saṅkhāraparicchedato paṭṭhāya yāva paccayapariggahā ñātapariññāya bhūmi. Etasmiñhi antare dhammānaṃ paccattalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti. Kalāpasammasanato paṭṭhāya yāva udayabbayānupassanā tīraṇapariññāya bhūmi. Etasmiñhi antare sāmāññalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti. Bhaṅgānupassanato paṭṭhāya upari pahānapariññāya bhūmi. Tato ca paṭṭhāya hi aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ, anattato anupassanto attasaññaṃ, nibbindanto nandiṃ, virajjanto rāgaṃ, nirodhento samudayaṃ, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti evaṃ niccasaññādipahānasādhikānaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ ādhipaccaṃ. Iti imāsu tīsu pariññāsu saṅkhāraparicchedassa ceva paccayapariggahassa ca sādhitattā iminā yoginā ñātapariññāva adhigatā.

Puna “yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā...pe... yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ hutvā abhāvato aniccaṃ, udayabbayapaṭipīḷitattā dukkhaṃ, avasavattittā anattā. Yā kāci vedanā... saññā... ye keci saṅkhārā ... yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷarikaṃ vā sukhumāṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ hutvā abhāvato aniccaṃ, udayabbayapaṭipīḷitattā dukkhaṃ, avasavattittā anattā”ti evamādinā (saṃ. ni. 3.48; paṭi. ma. 1.48) nayena kalāpasammasanaṃ karoti. Idaṃ sandhāya vuttaṃ “tilakkhaṇaṃ āropetvā”ti.

Evaṃ saṅkhāre aniccadukkhānattavasena kalāpasammasanaṃ katvā puna saṅkhārānaṃ udayabbayameva passati. Kathaṃ? “Avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhākammaāhārasamudayā rūpasamudayo”ti (paṭi. ma. 1.50). Evaṃ rūpakkhandaṃ paccayāyattatādassanena rūpakkhandaṃ udayaṃ passati, nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandaṃ udayaṃ passati. Evaṃ pañcahākārehi rūpakkhandaṃ udayaṃ passati. “Avijjānirodhā rūpanirodho, taṇhākammaāhāranirodhā rūpanirodho”ti (paṭi. ma. 1.50) paccayanirodhadassanena rūpakkhandaṃ vāyaṃ passati, vipariñāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandaṃ vāyaṃ passatīti evaṃ pañcahākārehi rūpakkhandaṃ vāyaṃ passati.

Tathā “avijjāsamudayā vedanāsamudayo, taṇhākammaphassasamudayā vedanāsamudayo”ti (paṭi. ma. 1.50) paccayāyattatādassanena vedanākkhandhassa udayaṃ passati, nibbattilakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa udayaṃ passati. “Avijjānirodhā vedanānirodho, taṇhākammaphassanirodhā vedanānirodho”ti (paṭi. ma. 1.50) paccayanirodhadassanena vedanākkhandhassa vāyaṃ passati, vipariñāmalakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa vāyaṃ passati. Evaṃ saññākkhandhādīsipi.

Ayaṃ pana viseso – viññāṇakkhandhassa phassaṭṭhāne “nāmarūpasamudayā, nāmarūpanirodhā”ti

yojetabbaṃ. Evaṃ ekekasmim̄ khandhe paccayasamudayasena ca nibbattilakkhaṇavasena ca paccayanirodhavasena ca vipariṇāmalakkhaṇavasena ca udayabbayadassanena ca dasa dasa katvā paññāsa lakkhaṇāni vuttāni. Tesam̄ vasena “evampi rūpassa udayo, evampi rūpassa vayo”ti paccayato ceva khaṇato ca vitthārena manasikāraṃ karoti.

Tassevaṃ karoto “iti kira ime dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī”ti ñāṇaṃ visadaṃ hoti. “Evaṃ kira ime dhammā anuppannā uppajjanti, uppannā nirujjhanti”ti niccanavā hutvā saṅkhārā upaṭṭhahanti. Na kevalaṇca niccanavā, sūriyuggamane ussāvabindu viya udakabubbulo viya uduke daṇḍarāji viya ārage sāsapo viya vijjuppādo viya ca parittaṭṭhāyino, māyāmarīcisupinālātacakkagandhabbanagarapheṇakadaliādayo viya asārā nissārā viya hutvā upaṭṭhahanti. Ettāvataṃ ca pana anena “vayadhamameva uppajjati, uppannaṇca vayaṃ upeti”ti iminā ākārena sammasanapaññāya lakkhaṇāni paṭivijjhitaṃ ṭhitaṃ **udayabbayānupassanaṃ** nāma paṭthamaṃ taruṇavipassanāñāṇaṃ adhigataṃ hoti. Yassādhiḡamaṃ “āraddhavipassako”ti saṅkhaṃ gacchati.

Athassa āraddhavipassakassa kulaputtassa obhāso ñāṇaṃ pīti passaddhi sukhaṃ adhimokkha paggaho upaṭṭhānaṃ upekkhā nikantīti dasa vipassanupakkilesā uppajjanti. Ettha **obhāso** nāma vipassanakkhaṇe ñāṇassa balavattā lohitaṃ sannisīdati, tena ca cittobhāso nibbattati. Taṃ disvā akusalo yogī “maggo me patto”ti tameva obhāsaṃ assādeti. **Ñāṇampi** vipassanāñāṇameva. Taṃ saṅkhāre sammasantassa suddhaṃ pasannaṃ hutvā pavattati. Taṃ disvā pubbe viya “maggo”ti assādeti. **Pītipi** vipassanāpīti eva. Tassa hi tasmiṃ khaṇe pañcavidhā pīti uppajjati. **Passaddhīti** vipassanāpassaddhi. Tasmiṃ samaye neva kāyacittānaṃ daratho, na gāraṃ, na kakkhaḷatā, na akammaññatā, na gelaññatā, na vaṅkatā hoti. **Sukhampi** vipassanāsukhameva. Tassa kira tasmiṃ samaye sakalasarīraṃ abhisandayamānaṃ atipaṇītaṃ sukhaṃ uppajjati.

Adhimokkha nāma vipassanakkhaṇe pavattā saddhā. Tasmiṃhi khaṇe cittacetasikānaṃ ativiya pasādabhūtā balavatī saddhā uppajjati. **Paggaho** nāma vipassanāsampayuttaṃ vīriyaṃ. Tasmiṃhi khaṇe asithilaṃ anaccāradhaṃ supaggahitaṃ vīriyaṃ uppajjati. **Upaṭṭhānanti** vipassanāsampayuttā sati. Tasmiṃhi khaṇe supaṭṭhitaṃ sati uppajjati. **Upekkhā** duvidhā vipassanāvajjanavasena. Tasmiṃhi khaṇe sabbasaṅkhāragahaṇe majjhataṃ vipassanupekkhāsāṅkhātāṃ ñāṇaṃ balavantaṃ hutvā uppajjati manodvārāvajjanupekkhā ca. Sā ca taṃ taṃ ṭhānaṃ āvajjantassa sūrā tikhiṇā hutvā vahati. **Nikantīti** vipassanānikanti. Obhāsādīsu hi ālayaṃ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati. Ettha obhāsādayo kilesavatthutāya “upakkilesā”ti vuttā na akusalattā. Nikanti pana upakkilesa ceva kilesavatthu ca.

Paṇḍito pana bhikkhu obhāsādīsu uppanesu vikkhepaṃ agacchanto “obhāsādayo dhammā na maggo, upakkilesavimuttaṃ pana vīthipaṭipannaṃ vipassanāñāṇaṃ maggo”ti maggaṇca amaggaṇca vavathapeti. Tassevaṃ “ayaṃ maggo, ayaṃ na maggo”ti ñatvā ṭhitaṃ ñāṇaṃ **maggāmaggañāṇadassanavisuddhīti** vuccati. Ito paṭṭhāya aṭṭhannaṃ vipassanāñāṇaṃ vasena sikhāpattavipassanāñāṇaṃ navamaṇca saccānulomikaṃ ñāṇanti ayaṃ **paṭipadāñāṇadassanavisuddhi** nāma hoti. Udayabbayānupassanāñāṇaṃ bhaṅgānupassanāñāṇaṃ bhayaupaṭṭhānañāṇaṃ ādīnavānupassanāñāṇaṃ nibbidānupassanāñāṇaṃ muñcītukamyatāñāṇaṃ paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṃ saṅkhārupekkhāñāṇanti imāni aṭṭha ñāṇāni nāma. Navamaṃ saccānulomikaṃ ñāṇanti anulomassetāṃ nāmaṃ.

Tasmā taṃ sampādetukāmena upakkilesavimuttaṃ udayabbayañāṇaṃ ādīmatvā etesu ñāṇesu yogo karaṇīyo. Udayabbayaṃ passantassa hi aniccalakkhaṇaṃ yathābhūtaṃ upaṭṭhāti, udayabbayaṃ paṭipīḷanaṃ passato dukkhalakkhaṇaṇca, “dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti cā”ti (saṃ. ni. 1.171; kathā. 233) passato anattalakkhaṇaṇca.

Ettha ca aniccaṃ aniccalakkhaṇaṃ dukkhaṃ dukkhalakkhaṇaṃ anattā anattalakkhaṇanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Tattha **aniccanti** khandhapañcakaṃ. Kasmā? Uppādayaṇñathattabhāvā, hutvā

abhāvato vā. Aññathattam nāma jarā. Uppādavayaññathattam **aniccalakkhaṇam**, hutvā abhāvasaṅkhāto vā ākāravikāro. “Yadaniccaṃ, taṃ dukkha”nti vacanato tadeva khandhapañcakaṃ **dukkham**. Kasmā? Abhiñhaṃ paṭipīḷanato. Abhiñhaṃ paṭipīḷanākāro **dukkhalakkhaṇam**. “Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti (saṃ. ni. 3.15-16) vacanato tadeva khandhapañcakaṃ **anattā**. Kasmā? Avasavattanato. Avasavattanākāro **anattalakkhaṇam**. Imāni tīṇipi lakkhaṇāni udayabbayaṃ passantasseva ārammaṇāni honti.

Punapi so rūpārūpadhamme “evaṃ aniccā”tiādinā vipassati, tassa saṅkhārā lahuṃ lahuṃ āpātham āgacchanti, tato uppādaṃ vā ṭhitiṃ vā pavattaṃ vā nimittaṃ vā ārammaṇam akatvā tesam khayavayanirodhe eva sati santiṭṭhati, idaṃ **bhaṅgañāṇam** nāma. Imassa uppādato paṭṭhāya ayaṃ yogī “yathā ime saṅkhārā bhijjanti nirujjhanti, evaṃ atītepi saṅkhāragataṃ bhijji, anāgatepi bhijjissati”ti nirodhameva passanto tiṭṭhati. Tassa bhaṅgānupassanāñāṇam āsevantassa bahulīkarontassa sabbabhavayoni gatiṭṭhiti sattāvāsesu pabhedakā saṅkhārā jalitaṅgārakāsuādayo viya mahābhayaṃ hutvā upaṭṭhahanti. Etaṃ **bhayatupaṭṭhānañāṇam** nāma.

Tassa taṃ bhayatupaṭṭhānañāṇam āsevantassa sabbe bhavādayo ādittaṅgāraṃ viya samussitakhaggo viya paccatthiko appaṭisaraṇā sādīnavā hutvā upaṭṭhahanti. Idaṃ **ādīnavānupassanāñāṇam** nāma. Tassa evaṃ saṅkhāre ādīnavato passantassa bhavādīsupi saṅkhārānaṃ ādīnavattā saṅkhāresu ukkaṅṭhanā anabhirati uppajjati, idaṃ **nibbidānupassanāñāṇam** nāma.

Sabbasaṅkhāresu nibbindantassa ukkaṅṭhantassa tasmā saṅkhāragatā muñcitukāmatā nissaritukāmatā hoti. Idaṃ **muñcitukamyatāñāṇam** nāma. Puna tasmā saṅkhāragatā muñcituṃ pana te eva saṅkhāre paṭisaṅkhānupassanāñāṇena tilakkhaṇam āropetvā tīraṇam **paṭisaṅkhānupassanāñāṇam** nāma.

So evaṃ tilakkhaṇam āropetvā saṅkhāre pariggaṇhanto tesu anattalakkhaṇassa sudiṭṭhattā “attā”ti vā “attaniya”nti vā agaṇhanto saṅkhāresu bhayañca nandiñca pahāya saṅkhāresu udāsīno hoti majjhato, “aha”nti vā “mama”nti vā na gaṇhāti, tīsu bhavesu upekkhako, idaṃ **saṅkhārupekkhāñāṇam** nāma.

Taṃ panesa ce santipadaṃ nibbānaṃ santato passati, sabbasaṅkhārapavattaṃ vissajjetvā nibbānaninnaṃ pakkhandaṃ hoti. No ce nibbānaṃ santato passati, punappunaṃ “anicca”nti vā “dukkha”nti vā “anattā”ti vā tividhānupassanāvasena saṅkhārārammaṇameva hutvā pavattati. Evaṃ tiṭṭhamānañca etaṃ tividhāvimokkhamukhabhāvaṃ āpajjitvā tiṭṭhati. Tisso hi anupassanā “tīṇi vimokkhamukhāni”ti vuccanti. Evaṃ aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo **animittaṃ vimokkham** paṭilabhati, dukkhato manasikaronto passaddhibahulo **appaṇihitaṃ vimokkham** paṭilabhati, anattato manasikaronto vedabahulo **suññataṃ vimokkham** paṭilabhati.

Ettha ca animitto vimokkhoti animittākārena nibbānaṃ ārammaṇam katvā pavatto ariyamaggo. So hi animittāya dhātuyā uppānattā animitto, kilesehi ca vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena appaṇihitākārena nibbānaṃ ārammaṇam katvā pavatto appaṇihito, suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇam katvā pavatto suññatoti veditabbo.

Evaṃ adhigatasāṅkhārupekkhassa kulaputtassa vipassanā sikhāpattā hoti. Vuṭṭhānagāminivipassanāti etadeva. Assa taṃ saṅkhārupekkhāñāṇam āsevantassa tikkhatarā saṅkhārupekkhā uppajjati. Tassa “idāni maggo uppajjissati”ti saṅkhāre “aniccā”ti vā “dukkhā”ti vā “anattā”ti vā sammasitvā bhavaṅgaṃ otarati, bhavaṅgānantaraṃ saṅkhārupekkhāya kathitanayeneva aniccādiākārena manasikaritvā uppajjati manodvārāvajjanaṃ, tatheva manasikaroto paṭhamam javanacittaṃ uppajjati. Yaṃ parikkammanti vuccati, tadanantaraṃ tadeva dutiyajavanacittaṃ uppajjati. Yaṃ upacāranti vuccati, tadanantarampi tadeva uppajjati tatiyaṃ javanacittaṃ. Yaṃ anulomanti vuccati, idaṃ tesam paṭiekkam nāma.

Avisesena pana tividhampetaṃ “āsevana”ntipi “parikamma”ntipi “upacāra”ntipi “anuloma”ntipi vuccati. Idaṃ pana anulomañāṇaṃ saṅkhārārammaṇāya vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya pariyosānaṃ hoti, nippariyāyena pana gotrabhuññāṇameva vipassanāya pariyosānanti vuccati. Tato paraṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ kurumānaṃ puthujjanagottaṃ atikkamamānaṃ ariyagottaṃ okkamamānaṃ nibbānārammaṇe paṭhamasamannāhārabhūtaṃ apunarāvattakaṃ gotrabhuññāṇaṃ uppajjati. Idaṃ pana ñāṇaṃ paṭipadāññāḍassanavisuddhiṇca ñāḍassanavisuddhiṇca na bhajati. Antarā abbohārikameva hoti. Vipassanāsote patitattā “paṭipadāññāḍassanavisuddhi”ti vā “vipassanā”ti vā saṅkhaṃ gacchati. Nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā gotrabhuññāṇe niruddhe tena dinnasaññāya nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā diṭṭhisamyojanaṃ sīlabbataparāmāsasamyojanaṃ vicikicchāsamyojananti tīṇi samyojanāni viddhamṣento sotāpattimaggo uppajjati, tadanantaraṃ tasseva vipākabhūtāni dve tīṇi vā phalacittāni uppajjanti anantaravipākattā lokuttarakusalānaṃ, phalapariyosāne panassa uppannabhavaṅgaṃ vicchinditvā paccavekkhaṇatthāya manodvārāvajjanaṃ uppajjati. So hi “iminā vatāhaṃ maggena āgato”ti maggaṃ paccavekkhati. Tato “me ayaṃ ānisaṃso laddho”ti phalaṃ paccavekkhati. Tato “ime nāma kilesā pahīnā”ti pahīnakilese paccavekkhati. Tato “ime nāma kilesā avasiṭṭhā”ti uparimaggattayavajjhakilese paccavekkhati. Avasāne ca “ayaṃ dhammo mayā paṭividdho”ti amataṃ nibbānaṃ paccavekkhati. Iti sotāpannassa ariyasāvakaṃsa pañca paccavekkhaṇāni honti. Tathā sakadāgāmiānāgāmiṃphalāvasāne. Arahattaphalāvasāne avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇaṃ nāma natthi. Evaṃ sabbānipi ekūnavīsatiṃpaccavekkhaṇāni honti.

Evaṃ paccavekkhitvā so yogāvacaro tasmimyeva āsane nisinno vuttanayena vipassitvā kāmarāgabyāpādānaṃ tanubhāvaṃ karonto dutiyamaggaṃ pāpuṇāti, tadanantaraṃ vuttanayeneva phalañca. Tato vuttanayena vipassitvā kāmarāgabyāpādānaṃ anavasesappahānaṃ karonto tatiyamaggaṃ pāpuṇāti, vuttanayena phalañca. Tato tasmimyevāsane vuttanayena vipassitvā rūparāgārūparāgamānuddhaccāvijjānaṃ anavasesappahānaṃ karonto catutthamaggaṃ pāpuṇāti, vuttanayena phalañca. Ettāvata cesa hoti arahā mahākhīṇāsavo paccekabuddho. Iti imesu catūsu maggesu ñāṇaṃ **ñāḍassanavisuddhi** nāma.

Ettāvata “sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesa”nti etena pātimokkhasaṃvarādisīlassa vuttattā sīlavisuddhi. “Na puttamiccheyya kuto sahāya”nti etena paṭighānunanayavajjanavasena mettādīnaṃ vuttattā cittavisuddhi. “Eko care khaggavisāṇakappo”ti iminā pana nāmarūpapariggahādīnaṃ vuttattā diṭṭhivisuddhi kaṅkhāvitaraṇavisuddhi maggāmaggaññāḍassanavisuddhi paṭipadāññāḍassanavisuddhi ñāḍassanavisuddhiṃ satta visuddhiyo vuttā honti. Ayamettha mukhamattanidassanaṃ, vitthāraṃ pana icchantena visuddhimaggaṃ (visuddhi. 2.662, 678, 692, 737, 806 ādayo) oloketvā gahettabbaṃ. Ettāvata cesa paccekabuddho –

“Cātuddiso appaṭigho ca hoti, santussamāno itarītarena;
Parissayānaṃ sahitā achambhī, eko care khaggavisāṇakappo”ti. (su. ni. 42; cūḷani.
khaggavisāṇasuttaniddeṣa 128) –

Pasaṃsiyādibhāvaṃ āpajjitvā gandhamādanapabbataṃ upasobhayamāno vihāsinti evaṃ sabbattha.

Paṭhamagāthāniddeṣavaṇṇanā.

122. Dutīye **saṃsaggajātassāti** jātasamsaggassa. Tattha dassanasavanakāyasaṃmullapanasambhogavasena pañcavidho saṃsaggo. Tattha aññamaññaṃ disvā cakkhuvīññānavīthivasena uppannārāgo **dassanasamsaggo** nāma. Tattha sīhalaḍḍipe kāḷadīghavāpīgāme piṇḍāya carantaṃ kalyāṇavihāravāsīṃ daharabhikkhuṃ disvā paṭibaddhacittā kenaci upāyena taṃ alabhivā kālakatā kuṭumbiyadhītā tassā nivāsanaḷakkhaṇaṃ disvā “evarūpāya vatthadhārinīyā nāma saddhiṃ saṃvāsam nālattha”nti hadayaṃ phāletvā kālakato so eva ca daharo nidassanaṃ.

Parehi pana kathiyamānaṃ rūpādisampattiṃ attanā vā hasitalapitagītasaddaṃ sutvā

sotaviññānavāthivasena uppanno rāgo **savanasamsaggo** nāma. Tatrāpi girigāmaṅgāradhātāya pañcāhi kumārīhi saddhiṃ padumassaraṃ gantvā nhāyitvā mālaṃ sīse āropetvā uccāsaddena gāyantiyā ākāseṇa gacchanto saddaṃ sutvā kāmarāgeṇa jhānā pariḥāyitvā anayabyasaṇaṃ patto pañcagaḷaṇavāsī tissadaḥaro nidassaṇaṃ.

Aññamaññaṃ aṅgaparāmasanena uppannarāgo **kāyasamsaggo** nāma. Dhammagāyanadahaṅgārahikkhu cettha nidassaṇaṃ. Mahāvīhāre kira dāharaḥhikkhu dhammaṃ bhāsati, tathā mahājāne āgate rājāpi agamāsi saddhiṃ antepureṇa. Tato rājadhātāya tassa rūpañca saddañca āgama balavarāgo uppanno tassa ca dāharaṇāpi. Taṃ disvā rājā sallakkhetvā sāṇipākāreṇa parikkhipāpesi, te aññamaññaṃ parāmasitvā ālīngisu. Puna sāṇipākāraṃ apanetvā passantā dvepi kālakateveva addasamsūti.

Aññamaññaṃ ālapanasamullapane uppannarāgo pana **samullapanasamsaggo** nāma. Bhikkhubhikkhunīhi saddhiṃ paribhogakaraṇe uppannarāgo **sambhogasamsaggo** nāma. Dvīsūpi ca etesu maricavaṭṭivīhāre bhikkhu ca bhikkhunī ca nidassaṇaṃ. Maricavaṭṭimahāvīhāramahe kira duṭṭhagāmaṇi abhayamaḥārājā mahādānaṃ paṭiyādetvā ubhatosaṅghaṃ parivisati. Tathā uḥayāguyā dinnāya saṅghanaṅgāsaṃmaṇerī anādhāraḥkassa sattavassikaṅganaṅganaṅgāsaṃmaṇerassa dantavalayaṃ datvā samullāpaṃ akāsi, te ubhōpi upasampajjitvā saṭṭhivassā hutvā paratīraṃ gatā aññamaññaṃ samullāpeṇa pubbasāññaṃ paṭilabhivā tāvadeva jātasinehā sikkhāpadāni vītikkamitvā pārājikā ahesunti.

Evam pañcavidhe saṃsagge yena kenaci saṃsaggeṇa jātasamsaggassa **bhavanti snehā**, purimarāgapaccayā balavarāgo uppajjati. Tato **snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahotīti** tameva snehaṃ anugacchantam sandiṭṭhikasamparāyikasokaparidevādīnānappakāraṃ dukkhamidaṃ pahoti nibbattati bhavati jāyati. Apare pana “āramaṇe cittavosaṃsaggo saṃsaggo”ti bhaṇanti. Tato sneho snehadukkanti.

Evamatthappabhedam imaṃ adḍhagāthaṃ vatvā so paccekabuddho āha – “svāhaṃ yamidaṃ snehanvayaṃ sokādidukkham pahoti, tassa dukkhassa mūlaṃ khananto paccekasambodhiṃ adhigato”ti. Evam vutte te amaccā āhaṃsu – “amhehi dāni, bhante, kiṃ kattabba”nti? Tato so āha – “tumhe vā aññe vā yo imamahā dukkhā muccitukāmo, so sabbopi **ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappoti**. Ettha ca yaṃ taṃ “snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahoti”ti vuttaṃ, tadeva sandhāya “ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno”ti idaṃ vuttanti veditaṃ. Atha vā yathāvuttana saṃsaggeṇa **saṃsaggajātassa bhavanti snehā, snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahoti**, evam yathābhūtaṃ ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno ahaṃ adhigatoti evampi abhisambandhitvā catutthapādo pubbe vuttanayeneva udānavasena vuttoti veditaṃ. Tato paraṃ sabbam purimagāthāya vuttasadisamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.36).

Niddese **anuppādetīti** rūpasmiṃ anubyañjanaṃ disvā allīyati. **Anubandhatīti** rūpasmiṃ snehasena bandhati. **Bhavantīti** honti. **Jāyantīti** uppajjanti. **Nibbattantīti** vattanti. **Pātubhavantīti** pākāṭā honti. **Sambhavanti sañjāyanti abhinibbattantīti** tīpi upasaggeṇa vaḍḍhitāni. Ito paraṃ aṭṭhakavagge (mahāni. 1 ādayo) vuttanayeneva veditaṃ.

Dutiyagāthāniddesavaṇṇanā.

123. Tatiye mettāyanavasena **mittā**. Suhadabhāvena **suhajjā**. Keci hi ekantahitakāmatāya mittāva honti, na suhajjā. Keci gamanāgamanatṭhānanisajjāsamullāpādīsū hadayasukhajanena suhajjāva honti, na mittā. Keci tadubhayavasena suhajjā ceva mittā ca. Te duvidhā honti agāriyā ca anagāriyā ca. Tathā agāriyā tividhā honti upakārā samānasukhadukkhā anukampakāti. Anagāriyā viśesena atthakkhāyino. Evam te catūhi catūhi aṅgehi samannāgatā honti.

Yathāha –

“Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi upakāro mitto suhado veditabbo. Pamattaṃ rakkhati, pamattassa sāpateyyaṃ rakkhati, bhītaṃ saraṇaṃ hoti, uppannesu kiccakaraṇīyesu taddiguṇaṃ bhogaṃ anuppadeti (dī. ni. 3.261).

Tathā –

“Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi samānasukhadukkhā mitto suhado veditabbo. Guyhamassa ācikkhati, guyhamassa parigūhati, āpadāsu na vijahati, jīvitampissa atthāya pariccattaṃ hoti (dī. ni. 3.262).

Tathā –

“Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi anukampako mitto suhado veditabbo. Abhavenassa na nandati, bhavenassa nandati, avaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ nivāreti, vaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ pasaṃsati (dī. ni. 3.264).

Tathā –

“Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi atthakkhāyī mitto suhado veditabbo. Pāpā nivāreti, kalyāṇe niveseti, assutaṃ sāveti, saggassa maggaṃ ācikkhatī”ti (dī. ni. 3.263).

Tesu idha agāriyā adhippetā, atthato pana sabbepi yujjanti. Te mitte suhajje. **Anukampamānoti** anudaya māno, tesam sukhaṃ upasaṃharitukāmo dukkhaṃ apaharitukāmo.

Hāpeti atthanti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthavasena tividhaṃ, tathā attatthaparattaubhayatthavasenāpi tividhaṃ atthaṃ laddhavināsanena aladdhānuppādanenāti dvidhāpi hāpeti vināseti. **Paṭibaddhacittoti** “ahaṃ imaṃ vinā na jīvāmi, eso me gati, eso me parāyaṇa”nti evaṃ attānaṃ nice ṭhāne ṭhapentopi paṭibaddhacitto hoti. “Ime maṃ vinā na jīvanti, ahaṃ tesam gati, ahaṃ tesam parāyaṇa”nti evaṃ attānaṃ ucce ṭhāne ṭhapentopi paṭibaddhacitto hoti. Idha pana evaṃ paṭibaddhacitto adhippeto.

Etaṃ bhayanti etaṃ atthahāpanabhayaṃ, attano samāpattihāniṃ sandhāya bhaṇati. **Santhaveti** tividho santhavo taṇhādīṭṭhimittasanthavavasena. Tattha aṭṭhasatappabhedāpi taṇhā taṇhāsanthavo, dvāsaṭṭhippabhedāpi diṭṭhi diṭṭhisanthavo, paṭibaddhacittatāya mittānukampanā mittasanthavo. So idha adhippeto. Tena hissa samāpatti parihiṇā. Tenāha – “etaṃ bhayaṃ santhave pekkhamāno”ti. Sesam pubbasadisamevāti veditabbaṃ. Niddese vattabbaṃ natthi (su. ni. aṭṭha. 1.37; apa. aṭṭha. 1.1.93-94).

Tatīyagāthāniddesavaṇṇanā.

124. Catutthe **vaṃsoti** veḷu. **Visāloti** vitthiṇṇo. **Va-kāro** avadhāraṇattho, evakāro vā ayaṃ. Sandhivasenettha e-kāro naṭṭho. Tassa parapadena sambandho, taṃ pacchā yojessāma. **Yathāti** paṭibhāge. **Visattoti** laggo jaṭito saṃsibbito. **Puttesu dāresu cāti** puttadhītubhariyāsu. **Yā apekkhāti** yā taṇhā yo sneho. **Vaṃsakkaḷīrova asajjamānoti** vaṃsakkaḷīro viya alaggamāno. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā vaṃso visālo visatto eva hoti, puttesu ca dāresu ca yā apekkhā, sāpi evaṃ tāni vatthūni saṃsibbitvā ṭhitattā visattā eva. Svāhaṃ tāya apekkhāya apekkhavā visālo vaṃso viya visattoti evaṃ apekkhāya ādīnavam disvā taṃ apekkhaṃ maggañāna chindanto ayaṃ vaṃsakkaḷīrova rūpādīsu vā diṭṭhādīsu vā lābhādīsu vā kāmabhavādīsu vā taṇhāmānadiṭṭhivasena asajjamāno paccekasambodhiṃ adhigatoti. Sesam purimanayeneva veditabbaṃ. Imāyapi niddese atirekaṃ natthi (su. ni. aṭṭha. 1.38).

Catutthagāthāniddesavaṇṇanā.

125. Pañcame **migoti** sabbesaṃ āraññikacatuppadānaṃ eva etaṃ adhivacanaṃ. Idha pana pasadamigo adhippeto. **Araññamhīti** gāmañca gāmūpacārañca ṭhapetvā avasesaṃ araññaṃ, idha pana uyyānaṃ adhippetam, tasmā “uyyānamhī”ti vuttaṃ hoti. **Yathāti** paṭibhāge. **Abaddhoti** rajjubandhanādīsu yena kenaci abaddho. Etena vissaṭṭhacariyaṃ dīpeti. **Yenicchakaṃ gacchati gocarāyāti** yena disābhāgena gantuṃ icchati, tena gocaratham gacchati. Tasmā tatha yattakaṃ icchati gantuṃ, tattakaṃ gacchati. Yaṃ icchati khādituṃ, taṃ khādatīti dīpeti. **Viññū naroti** paṇḍitapuriso. **Seritanti** sacchandavuttitaṃ aparāyattabhāvaṃ. **Pekkhamānoti** paññācakkhunā olokayamāno. Atha vā dhammaseritaṃ puggalaseritañca. Lokuttaradhammā hi kilesavasasaṃ agamanato serino tehi samannāgatā puggalā ca, tesam bhāvaniddeso seritaṃ pekkhamānoti. Kiṃ vuttaṃ hoti? **Migo araññamhi yathā abaddho, yenicchakaṃ gacchati gocarāya.** Kadā nu kho ahampi taṇhābandhanaṃ chinditvā evaṃ gaccheyyanti iti me tumhehi ito cito ca parivāretvā ṭhitehi baddhassa yenicchakaṃ gantuṃ alabhantassa tasmim yenicchakagamañbhāve ādīnavam yenicchakagamane ānisaṃsaṃ disvā anukkamena samathavipassanāpāripūriṃ agamiṃ. Tato paccekabodhiṃ adhigatomhi. Tasmā aññopi viññū **naro seritaṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappoti** (su. ni. aṭṭha. 1.39 ādayo).

Pañcamagāthāniddesavaṇṇanā.

126. Chaṭṭhe ayaṃ piṇḍattho – **sahāyamajjhe** ṭhitassa divāseyyasañkhāte **vāse** ca mahāupaṭṭhānasāñkhāte **ṭhāne** ca uyyānagamanasañkhāte **gamane** ca janapadacārikasañkhātāya **cārikāya** ca “idaṃ me suṇa, idaṃ me dehi”tiādīnā nayena tathā tathā āmantanā hoti, tasmā ahaṃ tatha tatha nibbijjivā yāyaṃ ariyajanasevitā anekānisaṃsā ekantasukhā, evaṃ santepi lobhābhībhūtehi sabbakāpurisehi anabhijjhitaṃ apatthitā pabbajjā, taṃ **anabhijjhitaṃ** pasesaṃ avasavattanena bhābbapuggalavaseneva ca **seritaṃ pekkhamāno** vipassanaṃ ārabhitvā anukkamena paccekasambodhiṃ adhigatoti. Sesam vuttanayameva (su. ni. aṭṭha. 1.39-42).

Chaṭṭhagāthāniddesavaṇṇanā.

127. Sattame **khiddāti** kīlanā. Sā duvidhā hoti kāyikā ca vācasikā ca. Tatha kāyikā nāma hatthīhipi kīlanti, assehipi rathehipi dhanūhipi tharūhipīti evamādi. Vācasikā nāma gītaṃ silokabhaṇanaṃ mukhabherikanti evamādi. **Ratīti** pañcakāmaguṇarati. **Vipulanti** yāva aṭṭhimiñjaṃ āhacca ṭhānena sakalattabhāvavyāpakam. Sesam pākāṭameva. Anusandhiyojanāpi cettha saṃsaggagāthāya vuttanayeneva veditabbā (su. ni. aṭṭha. 1.41).

Sattamagāthāniddesavaṇṇanā.

128. Aṭṭhame **cātuddisoti** catūsu disāsu yathāsukhavihārī, “ekam disaṃ pharivā viharatī”tiādīnā (dī. ni. 1.556; 3.308; a. ni. 4.125; vibha. 643; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 128) vā nayena brahmavihārabhāvanāpharitā catasso disā assa santītipi cātuddiso. Tāsu disāsu katthaci satte vā sañkhāre vā bhayena na paṭihaññatīti **appaṭiḅho**. **Santussamānoti** dvādasavidhassa santosassa vasena santussako. **Itarītareṇāti** uccāvacena paccayena. **Parissayānaṃ sahitā achambhīti** ettha parissayanti kāyacittāni, pariḅpenti vā tesam sampattiṃ, tāni vā paṭicca sayantīti parissayā, bāhirānaṃ sīhabyagghādīnaṃ abbhantarānañca kāmacchandādīnaṃ kāyacittupaddavānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Te parissaye adhivāsanakhantiyā ca vīriyādīhi ca dhammehi sahatīti **parissayānaṃ sahitā**. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **achambhī**. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā te cattāro samaṇā, evaṃ itarītareṇa paccayena santussamāno ettha paṭipattipadaṭṭhāne santose ṭhito catūsu disāsu mettādibhāvanāya cātuddiso, sattasañkhāresu paṭihananaakarabhayābhāvena appaṭiḅho ca hoti. So cātuddisattā vuttappakārānaṃ parissayānaṃ sahitā, appaṭiḅhattā achambhī ca hotīti etaṃ paṭipattiguṇaṃ disvā yoniso paṭipajjivā paccekasambodhiṃ adhigatomhīti.

Atha vā te samaṇā viya santussamāno itarītareṇa vuttanayeneva cātuddiso hotīti ñatvā evaṃ cātuddisabhāvaṃ patthayanto yoniso paṭipajjivā adhigatomhi. Tasmā aññopi īdisaṃ ṭhānaṃ

patthayamāno cātuddisatāya parissayānaṃ sahitā appaṭighatāya ca achambhī hutvā eko care khaggavisāṇakappoti (su. ni. aṭṭha. 1.42).

Niddese **mettā**ti atthato tāva mijjatīti mettā, sinehatīti attho. Mitte vā bhavā, mittassa vā esā pavattītipi mettā. **Mettāsahagatenā**ti mettāya samannāgatena. **Cetasā**ti cittaena. **Ekam disanti** ekissā disāya paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekam disaṃ pariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharivā**ti phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharati**ti brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. **Tathā dutiyanti** yathā puratthimādīsu disāsu yaṃ kiñci ekam disaṃ pharivā viharati, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthañcāti attho.

Iti uddhanti eteneva ca nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriyaṃ**ti adhodisampi tiriyaṃ disampi evameva. Tattha ca **adhoti** heṭṭhā. **Tiriyaṃ**ti anudisā. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍale assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti. Ettāvata ekamekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ. **Sabbadhī**tiādi pana anodhiso dassanattaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhī**ti sabbattha. **Sabbattatāyā**ti sabbesu hīnamajjhimaṃkattāṃmittasapattamajjhānippabhedesu attatāya, “ayaṃ parasatto”ti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti.

Atha vā **sabbattatāyā**ti sabbena cittabhāvena, īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvanta**ti sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. **Lokanti** sattalokaṃ. **Vipulenā**ti evamādi pariyāyadassanato panettha puna “**mettāsahagatenā**”ti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathā-saddo iti-saddo vā na vutto, tasmā puna “mettāsahagatenā cetasā”ti vuttaṃ. Nigamanavasena vā etaṃ vuttaṃ. Vipulenāti ettha ca pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggataṃ**. Paṇḍavasena appamānasattārammaṇavasena ca **appamānaṃ**. Byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ**. Domanassappahānena **abyāpajjaṃ**. Niddukkhanti vuttaṃ hoti (visuddhi. 1.254). **Karuṇā** heṭṭhā vuttatthāyeva. Modanti tāya taṃsamaṅgino, sayāṃ vā modati, modanamattameva vā sāti **muditā**. “Averā hontū”tiādi byāpādappahānena majjhatabhāvūpagamanena ca upekkhatīti **upekkhā**.

Lakkhaṇādito panettha hitākārappavattilakkhaṇā mettā, hitūpasamhārasā, āghātavīnaya paccupaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti, sinehasambhavo vipatti. Dukkhaṇāpanayanākārappavattilakkhaṇā karuṇā, paradukkhaṇāpanayanāsā, avihimsāpaccupaṭṭhānā, dukkhaṇābhībhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā. Vihimsūpasamo tassā sampatti, sokasambhavo vipatti. Pamodalakkhaṇā muditā, anissāyanarasā, arativighātapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ sampattidassanapadaṭṭhānā. Arativūpasamo tassā sampatti, pahānasambhavo vipatti. Sattesu majjhātākārappavattilakkhaṇā upekkhā, sattesu samabhāvadassanarasā, paṭighānūnaya vūpasamapaccupaṭṭhānā, “kammassakā satta, te kassa ruciyā sukhita vā bhavissanti, dukkhato vā muccissanti, pattasampattito vā na parihāyissanti”ti evaṃ pavattakammassakatādassanapadaṭṭhānā. Paṭighānūnaya vūpasamo tassā sampatti, gehassitāya aññāṇupekkhāya sambhavo vipatti.

Tattha **santuṭṭho hotīti** paccayasantosavasena santuṭṭho hoti. **Itarītarena cīvarena**ti na thūlasukhumalūkhapaṇīthirajinṇānaṃ yena kenaci cīvarena, atha kho yathāladdhānaṃ itarītarena yena kenaci santuṭṭho hotīti attho. Cīvarasmiñhi tayo santosā – yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsārūppasantosoti. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo. Iti ime tayo santose sandhāya “santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena. Yathāladdhādīsu yena kenaci cīvarena santuṭṭho hoti”ti vuttaṃ.

Ettha ca cīvaraṃ jānitabbaṃ, cīvarakhettaṃ jānitabbaṃ, paṃsukūlaṃ jānitabbaṃ, cīvarasantoso jānitabbo, cīvarapaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni. Tattha **cīvaraṃ jānitabbanti** khomādīni cha cīvarāni dukūlādīni cha anulomacīvarānīpi jānitabbāni. Imāni dvādasa kappiyacīvarāni. Kusacīraṃ vākacīraṃ phalakacīraṃ kesakambalaṃ vālakambalaṃ potthako cammaṃ ulūkapakkaṃ rukkhadussaṃ latādussaṃ erakadussaṃ kadalidussaṃ veḷudussaṃti evamādīni pana akappiyacīvarāni.

Cīvarakhettanti “saṅghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā attano vā dhanena paṃsukūlaṃ vā” ti evaṃ uppajjanato cha khettāni, aṭṭhannañca mātikānaṃ vasena aṭṭha khettāni jānītabbāni.

Paṃsukūlanti sosānikaṃ pāpaṇikaṃ rathiyāṃ saṅkārakūṭaṃ sotthiyāṃ sinānaṃ titthaṃ gatapaccāgataṃ aggidaḍḍhaṃ gokhāyitaṃ upacikākhāyitaṃ undūrakhāyitaṃ antacchinnaṃ dasacchinnaṃ dhajāhaṭaṃ thūpaṃ samaṇacīvaraṃ sāmuddiyāṃ ābhisekiyāṃ panthikaṃ vātāhaṭaṃ iddhimayaṃ devadattiyanti tevīsati paṃsukūlāni veditabbāni. Ettha ca **sotthiyanti** gabbhamalaharaṇaṃ. **Gatapaccāgataṃ** matakasarīraṃ pārupitvā susānaṃ netvā ānītacīvaraṃ. **Dhajāhaṭanti** dhajāṃ ussāpetvā tato ānītaṃ. **Thūpanti** vammike pūjītacīvaraṃ. **Sāmuddiyanti** samuddavīcīhi thalaṃ pāpitaṃ. **Panthikanti** panthaṃ gacchantehi corabhayena pāsāṇehi koṭṭetvā pārutacīvaraṃ. **Iddhimayanti** ehibhikkhucīvaraṃ. Sesāṃ pākaṭameva.

Cīvarasantosoti vīsati cīvarasantosā – cīvare vitakkasantoso gamanasantoso pariyesanasantoso paṭilābhasantoso mattapaṭiggahaṇasantoso loluppavivajjanasantoso yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantoso udakasantoso dhovanasantoso karaṇasantoso parimāṇasantoso suttasantoso sibbanasantoso rajanasantoso kappasantoso paribhogasantoso sannidhiparivajjanasantoso vissajjanasantosoti. Tattha sādakabhikkhuno temāsaṃ nibaddhavāsaṃ vasitvā ekamāsamattaṃ vitakkitaṃ vaṭṭati. So hi pavāretvā cīvaramāse cīvaraṃ karoti. Paṃsukūlika addhamāseneva karoti. Idaṃ māsaddhamāsamattaṃ vitakkaṇaṃ **vitakkasantoso**. Cīvaratthāya gacchantassa pana “kattha labhissāmī” ti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gamanaṃ **gamanasantoso** nāma. Pariyesantassa pana yena vā tena vā saddhiṃ apariyesitvā lajjim pesalabhikkhuṃ gahetvā pariyesanaṃ **pariyesanasantoso** nāma. Evaṃ pariyesantassa āhariyamānaṃ cīvaraṃ dūratova disvā “etaṃ manāpaṃ bhavissati, etaṃ amanāpa” nti evaṃ avitakketvā thūlasukhumādīsu yathāladdheneva santussanaṃ **paṭilābhasantoso** nāma. Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassāpi “ettakaṃ dupaṭṭassa bhavissati, ettakaṃ ekapaṭṭassā” ti attano pahonakamatteneva santussanaṃ **mattapaṭiggahaṇasantoso** nāma. Cīvaraṃ pariyesantassa pana “asukassa gharadvāre manāpaṃ labhissāmī” ti acintetvā dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanasantoso** nāma.

Lūkhapaṇītesu yena kenaci yāpetuṃ sakkontassa yathāladdheneva yāpanaṃ **yathālābhasantoso** nāma. Attano thāmaṃ jānitvā yena yāpetuṃ sakkoti, tena yāpanaṃ **yathābalasantoso** nāma. Manāpaṃ aññassa datvā attanā yena kenaci yāpanaṃ **yathāsāruppasantoso** nāma. “Kattha udakaṃ manāpaṃ, kattha amanāpa” nti avicāretvā yena kenaci dhovanupagena udakena dhovanaṃ **udakasantoso** nāma. Tathā paṇḍumattikagerukapūtipaṇṇarasakiliṭṭhāni pana udakāni vajjetuṃ vaṭṭati. Dhovantassa pana muggarādīhi apaharivā hatthehi madditvā dhovanaṃ **dhovanasantoso** nāma. Tathā asujjhantaṃ paṇṇāni pakkhipitvā tāpitaudakenāpi dhovituṃ vaṭṭati. Evaṃ dhovitvā karontassa “idaṃ thūlaṃ, idaṃ sukuma” nti akopetvā pahonakanīhāreṇeva karaṇaṃ **karaṇasantoso** nāma. Timaṇḍalapaṭicchādanamattasseva karaṇaṃ **parimāṇasantoso** nāma. Cīvarakaraṇatthāya pana “manāpaṃ suttaṃ pariyesissāmī” ti avicāretvā rathikādīsu vā devaṭṭhāne vā āharitvā pādāmūle vā ṭhapitaṃ yaṃ kiñcīdeva suttaṃ gahetvā karaṇaṃ **suttasantoso** nāma.

Kusibandhanakāle pana aṅgulimatte sattavāre na vijjhitaṃ. Evaṃ karontassa hi yo bhikkhu sahāyo na hoti, tassa vattabhedopi natthi. Tivaṅgulamate pana sattavāre vijjhitaṃ. Evaṃ karontassa maggaṭipannaṇāpi sahāyena bhavitaṃ. Yo na hoti, tassa vattabhedo. Ayaṃ **sibbanasantoso** nāma. Rajantena pana kālakacchakādīni pariyesantena na rajitaṃ, somavakkalādīsu yaṃ labhati, tena rajitaṃ. Alabhantena pana manussehi araṇṇe vākaṃ gahetvā chaḍḍitarajanaṃ vā bhikkhūhi pacitvā chaḍḍitakasaṭaṃ vā gahetvā rajitaṃ. Ayaṃ **rajanasantoso** nāma. Nīlakaddamakālasāmesu yaṃ kiñci gahetvā hatthipiṭṭhe nisinnassa paññāyamānakappaṇaṃ **kappasantoso** nāma.

Hirikopīnapaṭicchādanamattavasena paribhuñjanaṃ **paribhogasantoso** nāma. Dussaṃ pana labhitvā suttaṃ vā sūciṃ vā kāraṇaṃ vā alabhantena ṭhapetuṃ vaṭṭati, labhantena na vaṭṭati. Katampi ce antevāsikādīnaṃ dātukāmo hoti, te ca asannihitā, yāva āgamaṇā ṭhapetuṃ vaṭṭati, āgatamattesu tesu

dātabbaṃ. Dātuṃ asakkontena adhiṭṭhātabbaṃ. Aññasmiṃ cīvare sati paccattharaṇampi adhiṭṭhātuṃ vaṭṭati. Anadhiṭṭhitameva hi sannidhi hoti. Adhiṭṭhitam na hotīti mahāsīvattthero āha. Ayaṃ **sannidhiparivajjanasantoso** nāma. Vissajjentena pana mukhaṃ oloketvā na dātabbaṃ, sāraṇīyadhamme ṭhatvāva vissajjetabbanti ayaṃ **vissajjanasantoso** nāma.

Cīvarapaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni nāma paṃsukūlikaṅgañceva tecīvarikaṅgañca. Iti cīvarasantosamahāriyavaṃsaṃ pūrayamāno paccakasambuddho imāni dve dhutaṅgāni gopeti, imāni gopento cīvarasantosamahāriyavaṃsavasena santuṭṭho hoti.

Vaṇṇavādīti eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti. Eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti. Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti. Eko santuṭṭho ca hoti, santosassa ca vaṇṇaṃ katheti. Tathārūpo so paccakasambuddho taṃ dassetuṃ “**itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī**”ti vuttaṃ.

Anesananti dūteyyapahiṇagamanānuyogappabhedam nānappakāraṃ anesanaṃ. **Appatirūpanti** ayuttaṃ. **Aladdhā cāti** alabhivā. Yathā ekacco “kathaṃ nu kho cīvaraṃ labhissāmī”ti puññavantehi bhikkhūhi saddhiṃ ekato hutvā kohaññaṃ karonto uttasati paritassati, paccakasambuddho evaṃ aladdhā ca cīvaraṃ na paritassati. **Laddhā cāti** dhammena samena labhivā. **Adhigatoti** vigatalobhagiddho. **Amucchitoti** adhimattataṇhāya mucchanaṃ anāpanno. **Anajjhāpannoti** taṇhāya anottaṭṭho apariyonaddho. **Ādīnavadassāvīti** anesanāpattiyañca gadhitaparibhoge ca ādīnavaṃ passamāno. **Nissaraṇapaññoti** “yāvadeva sītassa paṭighātāyā”ti (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58) vuttaṃ nissaraṇameva pajānanto.

Itarītaracīvarasantuṭṭhiyāti yena kenaci cīvarena santuṭṭhiyā. **Nevattānukkamaṃsetīti** yathā panidhekacco “ahaṃ paṃsukūlika, mayā upasampadamāleyeva paṃsukūlikaṅgaṃ gahitaṃ, ko mayā sadiso atthī”ti attukkaṃsanaṃ karoti. Evaṃ so attukkaṃsanaṃ na karoti. **Na paraṃ vambhetīti** “ime panaññe bhikkhū na paṃsukūlikāti vā paṃsukūlikamattampi etesaṃ natthī”ti vā evaṃ paraṃ na vambheti. **Yo hi tattha dakkhoti** yo tasmiṃ cīvarasantose vaṇṇavādī. Tāsu vā dakkho cheko byatto. **Analasoti** sātaccakiriyaā ālasiyavirahito. **Sampajāno patissatoti** sampajānapaññāya ceva satiyā ca yutto. **Ariyavaṃse ṭhitoti** ariyavaṃse patiṭṭhito.

Itarītarena piṇḍapātenāti yena kenaci piṇḍapātena. Etthapi piṇḍapāto jānitabbo, piṇḍapātakhettam jānitabbaṃ, piṇḍapātasantoso jānitabbo, piṇḍapātaṭisaṃyuttaṃ dhutaṅgaṃ jānitabbaṃ. Tattha **piṇḍapātoti** odano kummāso sattu maccho maṃsaṃ khīraṃ dadhi sappi navanītaṃ telaṃ madhu phānītaṃ yāgu khādanīyaṃ sāyanīyaṃ lehanīyanti soḷasa piṇḍapātā.

Piṇḍapātakhettanti saṅghabhattaṃ uddesabhattaṃ nimantaṃ salākabhattaṃ pakkhikaṃ uposathikaṃ pāṭipadikaṃ āgantukabhattaṃ gamikabhattaṃ gilānabhattaṃ gilānupaṭṭhākabhattaṃ dhurabhattaṃ kuṭibhattaṃ vārabhattaṃ vihārabhattanti pannarasa piṇḍapātakhettāni.

Piṇḍapātasantosoti piṇḍapāte vitakkasantoso gamanasantoso pariyesanasantoso paṭilābhasantoso paṭiggahaṇasantoso mattapaṭiggahaṇasantoso loluppavivajjanasantoso yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsārūppasantoso upakārasantoso parimāṇasantoso paribhogasantoso sannidhiparivajjanasantoso vissajjanasantosoti pannarasa santosā. Tattha sādako bhikkhu mukhaṃ dhovivā vitakketi. Piṇḍapātikena pana gaṇena saddhiṃ caratā sāyaṃ therupaṭṭhānakāle “sve kattha piṇḍāya carissāmā”ti “asukagāme, bhante”ti ettakaṃ cintevā tato paṭṭhāya na vitakketabbaṃ. Ekacārikena vitakkamālake ṭhatvā vitakketabbaṃ. Tato paṭṭhāya vitakkento pana ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro. Ayaṃ **vitakkasantoso** nāma. Piṇḍāya pavisantena pana “kuhiṃ labhissāmī”ti acintevā kammaṭṭhānasīsenā gantabbaṃ. Ayaṃ **gamanasantoso** nāma. Pariyesantena yaṃ vā taṃ vā aggahetvā lajjim pesalameva gahetvā pariyesitabbaṃ. Ayaṃ **pariyesanasantoso** nāma. Dūratova āhariyamānaṃ disvā “etaṃ manāpaṃ, etaṃ amanāpa”nti cittaṃ na uppādetabbaṃ. Ayaṃ **paṭilābhasantoso** nāma.

“Idaṃ manāpaṃ gaṇhissāmi, idaṃ amanāpaṃ na gaṇhissāmi”ti acintetvā yaṃ kiñci yāpanamattaṃ gaheṭṭabbameva. Ayaṃ **paṭiggahaṇasantoso** nāma.

Ettha pana deyyadhammo bahu, dāyako appaṃ dātukāmo, appaṃ gaheṭṭabbaṃ. Deyyadhammo bahu, dāyakopi bahudātukāmo, pamāṇeneva gaheṭṭabbaṃ. Deyyadhammopi na bahu, dāyakopi appaṃ dātukāmo, appaṃ gaheṭṭabbaṃ. Deyyadhammo na bahu, dāyako pana bahudātukāmo, pamāṇena gaheṭṭabbaṃ. Paṭiggahaṇasmiñhi mattaṃ ajānanto manussānaṃ pasādaṃ makkheti, saddhādeyyaṃ vinipāṭeti, sāsanaṃ na karoti. Vijātamātuyāpissa cittaṃ gaheṭṭuṃ na sakkoti. Iti mattaṃ jānitvāva paṭiggahetabbanti ayaṃ **mattapaṭiggahaṇasantoso** nāma. Aḍḍhakulāniyeva agantvā dvārapaṭipāṭiyā gantabbaṃ. Ayaṃ **loluppavivajjanasantoso** nāma. **Yathālābhasantosā**dayo cīvare vuttanayā eva.

Piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā “samaṇadhammaṃ anupālessāmi”ti evaṃ upakāraṃ ñatvā paribhuñjanaṃ **upakārasantoso** nāma. Pattaṃ pūretvā ānītaṃ na paṭiggahetabbaṃ. Anupasampanne sati tena gāhāpetabbaṃ, asati āharāpetvā paṭiggahaṇaparimāṇamattaṃ gaheṭṭabbaṃ. Ayaṃ **parimāṇasantoso** nāma. Jighacchāya paṭivinodanaṃ “na idamettha nissaraṇa”nti evaṃ paribhuñjanaṃ **paribhogasantoso** nāma. Nidahitvā na paribhuñjitabbaṃ. Ayaṃ **sannidhiparivajjanasantoso** nāma. Mukhaṃ anoloketvā sāraṇīyadhamme ṭhitena vissajjetabbaṃ. Ayaṃ **vissajjanasantoso** nāma.

Piṇḍapātaṭṭapaṭisaṃyuttāni pana **pañca dhutaṅgāni** piṇḍapātikaṅgaṃ sapaḍānacārikaṅgaṃ ekāsānikaṅgaṃ pattapiṇḍikaṅgaṃ khalupacchābhattikaṅgānti. Iti piṇḍapātasantosamahāriyavaṃsaṃ pūrayamāno paccekasambuddho imāni pañca dhutaṅgāni gopeti, imāni gopento piṇḍapātasantosamahāriyavaṃsavasena santuṭṭho hoti. **Vañṇavādī**tiādīni vuttanayeneva veditabbāni.

Senāsanānīti idha senāsaṇaṃ jānitabbaṃ, senāsanakhettaṃ jānitabbaṃ, senāsanasantoso jānitabbo, senāsanapaṭisaṃyuttadhutaṅgaṃ jānitabbaṃ. Tattha **senāsananti** mañco pīṭhaṃ bhisi bimbohanaṃ vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhā leṇaṃ aṭṭo māḷo veḷugumbo rukkhamūlaṃ yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantīti imāni pannarasa senāsanāni.

Senāsanakhettaṃti saṅghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā attano vā dhanena paṃsukūlaṃ vāti cha khetāni.

Senāsanasantosoti senāsane vitakkasantosādayo pannarasa santosā. Te piṇḍapāte vuttanayeneva veditabbā. **Senāsanapaṭisaṃyuttāni** pana **pañca dhutaṅgāni** āraññikaṅgaṃ rukkhamūlikaṅgaṃ abbhokāsikaṅgaṃ sosānikaṅgaṃ yathāsanthatikaṅgānti. Iti senāsanasantosaṃ mahāriyavaṃsaṃ pūrayamāno paccekasambuddho imāni pañca dhutaṅgāni gopeti, imāni gopento senāsanasantosamahāriyavaṃsavasena santuṭṭho hoti.

Iti āyasmā dhammasenāpati sārīputtatthero pathaviṃ pattharamāno viya sāgarakucchiṃ pūrayamāno viya ākāsāṃ vitthārayamāno viya ca paṭhamaṃ cīvarasantosaṃ ariyavaṃsaṃ kathetvā candāṃ utṭhāpento viya sūriyaṃ ullaṅghento viya ca dutiyapiṇḍapātasantosaṃ kathetvā sineruṃ ukkhipento viya tatiyaṃ senāsanasantosaṃ ariyavaṃsaṃ kathetvā idāni gilānapaccayasantosaṃ ariyavaṃsaṃ kathetvā “**santuṭṭho hoti itarītarena gilānapaccayabhesajjaparikkhārenā**”tiādīmāha. Taṃ piṇḍapātagatikameva. Tattha yathālābhayathābalayathāsārūppasantoseneva santussitabbaṃ. Bhāvanārāmaariyavaṃso pana idha anāgato, nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajati (dī. ni. aṭṭha. 3.309; a. ni. aṭṭha. 2.4.28). Vuttampi cetāṃ –

“Pañca senāsane vuttā, pañca āhāranissitā;

Eko vīriyasamuyutto, dve ca cīvaranissitā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 3.309; a. ni. aṭṭha. 2.4.28);

Porāṇe aggaññe ariyavaṃse ṭhitoti ettha **porāṇeti** na adhunuppattike. **Aggaññeti** aggehi jānitabbe. **Ariyavaṃseti** ariyānaṃ vaṃse. Yathā hi khattiyavaṃso brāhmaṇavaṃso vessavaṃso

suddavaṃso samaṇavaṃso kulavaṃso rājavavaṃso, evamayampi aṭṭhamo ariyavaṃso, ariyatanti ariyapaveṇi nāma hoti. So kho paṇāyaṃ vaṃso imesaṃ vaṃsānaṃ mūlagandhādīnaṃ kālānusārigandhādayo viya aggamaṃkakhāyati. Ke pana te ariyā, yesaṃ eso vaṃsoti? Ariyā vuccanti buddhā ca paccekabuddhā ca tathāgatasāvaka ca, etesaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Ito pubbe hi satahassakappādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake taṇhaṅkaro medhaṅkaro saraṇaṅkaro dīpaṅkaroti cattāro buddhā uppannā, te ariyā, tesāṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Tesāṃ buddhānaṃ parinibbānato aparabhāge asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā koṇḍañño nāma buddho uppanno...pe... imasmiṃ kappe kakusandho koṇāgamaṇo kassapo amhākaṃ bhagavā gotamoti cattāro buddhā uppannā, tesāṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Api ca atītānāgatapaccuppannānaṃ sabbabuddhapaccekabuddhabuddhasāvakaṇaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso, tasmim ariyavaṃse (a. ni. aṭṭha. 2.4.28). **Ṭhitoti** patiṭṭhito. Sesāṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Aṭṭhamagāthāniddesaṇṇanā.

129. Navame ayaṃ yojanā – **dussaṅgahā pabbajitāpi eke**, ye asantosābhībūtā, tathāvidhā eva ca **atho gahaṭṭhā gharamāvasantā**. Etamaṃ dussaṅgahabhāvaṃ jigucchanto vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti. Sesāṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Niddese **anassavāti** vacanaṃ assavanakā. **Avacanakarāti** dubbacā. **Paṭilomavuttinoti** paccanīkaṃ kathanasīlā, paṭimallā hutvā pavattantīti attho. **Aññeneva mukhaṃ karontīti** ovādadāyake disvā mukhaṃ parivattetvā aññaṃ disābhāgaṃ olokenti. **Abyāvaṭṭo hutvāti** avāvaṭṭo hutvā. **Anapekkho hutvāti** anallīno hutvā.

Navamagāthāniddesaṇṇanā.

130. Dasame **oropayitvāti** apanetvā. **Gihibyañjanānīti** kesamassuodātavattālaṅkāramālāgandhavilepanaitthiputtadāsīdāsādīni. Etāni gihibhāvaṃ byañjayanti, tasmā “gihibyañjanānī”ti vuccanti. **Sañchinnapattoti** patitapatto. **Chetvānāti** maggaññaṇena chinditvā. **Vīroti** maggavīriyasamānāgato. **Ghibandhanānīti** kāmabandhanāni. Kāmā hi gihīnaṃ bandhanāni. Ayaṃ tāva padattho.

Ayaṃ pana adhippāyo – “aho vatāhampi oropayitvā gihibyañjanāni sañchinnapatto yathā koviḷāro bhaveyya”nti evañhi cintayamāno vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti (su. ni. aṭṭha. 1.44). Sesāṃ purimanayeneva jānitabbaṃ.

Niddese **sārāsanañcāti** sāraṃ āsanaṃ. **Chinnānīti** galītāni. **Sañchinnānīti** nipaṇṇāni. **Patitānīti** vaṇṭato muttāni. **Paripatitānīti** bhūmiyaṃ patitāni.

Dasamagāthāniddesaṇṇanā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggavaṇṇanā

131-2. Dutiyavaggassa paṭhamadvaye **nipakanti** pakatinipuṇaṃ paṇḍitaṃ kasiṇaparikammādīsu kusalaṃ. **Sādhuvihārīti** appanāvihārena vā upacārena vā samannāgataṃ. **Dhīranti** dhisampannaṃ. Tattha nipakattena dhisampadā vuttā. Idha pana dhisampannaṃ evāti attho. Dhiti nāma asithilaparakkamatā, “kāmaṃ taco ca nhāru cā”ti (ma. ni. 2.184; a. ni. 2.5; mahāni. 196) evaṃ pavattavīriyassetāṃ adhivacanaṃ. Api ca dhikkatapāpotipi dhīro. **Rājāva raṭṭhaṃ vijitaṃ pahāyāti** yathā paṭirājā “vijitaṃ raṭṭhaṃ anattāhava”nti ñatvā rajjaṃ pahāya eko carati evaṃ bālasahāyaṃ pahāya eko care. Atha vā **rājāva raṭṭhanti** yathā sutasomo rājā vijitaṃ raṭṭhaṃ pahāya eko cari, yathā ca

mahājanako evaṃ ekova careti ayampi etassattho. Sesam vuttānusārena sakkā jānitunti na vitthāritam (su. ni. aṭṭha. 1.45-46). Niddese vattabbaṃ natthi.

Paṭhamadvayaṃ.

133. Tatiyagāthā padatthato uttānā eva. Kevalaṅca pana **sahāyasampadanti** ettha asekkhehi sīlādikkhandhehi sampannā sahāyā eva “sahāyasampadā”ti veditabbā. Ayaṃ panettha yojanā – yā ayaṃ vuttā sahāyasampadā, taṃ sahāyasampadaṃ **addhā pasamsāma**, ekamseneva thomemāti vuttaṃ hoti. Kathaṃ? **Setṭhā samāsevittabbā sahāyāti**. Kasmā? Attano sīlādīhi setṭhe sevamānassa sīlādayo dhammā anuppannā uppajjanti, uppannā vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇanti. Same sevamānassa aññamaññasamadhāraṇena kukkuccavinodanena ca laddhā na parihāyanti. Ete pana sahāyake setṭhe ca same ca aladdhā kuhanādīmichājīvaṃ vajjetvā dhammena samena uppannaṃ bhojanaṃ bhujjanto tattha ca paṭighānunaṃ anuppādentō anavajjabhojī hutvā atthakāmo kulaputto eko care khaggavisāṇakappo. Ahampi hi evaṃ caranto imaṃ sampattiṃ adhigatomhīti (su. ni. aṭṭha. 1.47). Niddeso vuttanayo eva.

Tatiyaṃ.

134. Catutthe **disvāti** oloketvā. **Suvaṇṇassāti** kañcanassa. “Valayānī”ti pāṭhaseso. Sāvasesapāṭho hi ayaṃ attho. **Pabhassarānīti** pabhāsanāsīlāni, jutimantānīti vuttaṃ hoti. Sesam uttānapadatthameva. Ayaṃ pana yojanā – disvā bhujasmim suvaṇṇassa valayāni “gaṇavāse sati saṅghaṭṭanā, ekavāse sati aghaṭṭanā”ti evaṃ cintento vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti. Sesam vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.48). **Nūpurānīti** valayāni. “Niyurā”ti keci vadanti. **Ghaṭṭentīti** aññamaññaṃ hananti.

Catutthaṃ.

135. Pañcamagāthā padatthato uttānā eva. Ayaṃ pana ettha adhippāyo – yvāyaṃ etena **duṭṭiyena** kumārena sītuṇhādīni nivedentena sahaṃvāseṇa taṃ saññāpentassa mama vācābhilāpo, tasmim sinehavasena **abhisajjanā vā** jātā. Sace ahaṃ imaṃ na pariccajāmi, tato **āyatimpī** tatheva hessati. Yathā idāni, **evaṃ duṭṭiyena saha mamassa, vācābhilāpo abhisajjanā vā**. Ubhayampi cetam antarāyakaraṃ visesādhigamassāti **etaṃ bhayaṃ āyatim pekkhamāno** taṃ chaḍḍetvā yoniso paṭipajjitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti (su. ni. aṭṭha. 1.49). Sesam vuttanayameva.

Pañcamaṃ.

136. Chaṭṭhe **kāmāti** dve kāmā vatthukāmā ca kilesakāmā ca. Tattha vatthukāmā manāpiyā rūpādayo dhammā, kilesakāmā chandādayo sabbepi rāgappabhedā. Idha pana vatthukāmā adhippetā. Rūpādianekappakārena **citrā**. Lokassādasena **madhurā**. Bālaputhujjanānaṃ manaṃ ramentīti **manoramā**. **Virūparūpenāti** virūpena rūpena, anekavidhena sabhāvenāti vuttaṃ hoti. Te hi rūpādivasena citrā, rūpādīsupi nīlādivasena vividharūpā. Evaṃ tena virūparūpena tathā tathā assādaṃ dassetvā **mathenti cittam**, pabbajjāya abhiramituṃ na dentīti. Sesamettha pākaṭameva. Nigamanampi dvīhi tīhi vā padehi yojetvā purimagāthāsu vuttanayena veditabbaṃ (su. ni. aṭṭha. 1.50).

Kāmaguṇāti kāmāyitabbaṭṭhena kāmā. Bandhanaṭṭhena guṇā. “Anujānāmi, bhikkhave, ahatānaṃ vatthānaṃ diguṇaṃ saṅghāṭī”nti (mahāva. 348) ettha paṭalaṭṭho guṇaṭṭho. “Accentī kālā tarayanti rattiyo, vayoguṇā anupubbaṃ jahantī”ti (saṃ. ni. 1.4) ettha rāsaṭṭho guṇaṭṭho. “Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā”ti (ma. ni. 3.379) ettha ānisaṃsaṭṭho guṇaṭṭho. “Antaṃ antaguṇaṃ (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; khu. pā. 3.dvattimśākāra), kayirā mālāguṇe bahū”ti ettha bandhanaṭṭho guṇaṭṭho. Idhāpi eseva adhippeto, tena vuttaṃ – “bandhanaṭṭhena guṇā”ti. **Cakkhuvīññeyyāti** cakkhuvīññāṇena passitabbā. Etenupāyena **sotaviññeyyādīsupi** attho veditabbo. **Iṭṭhāti** pariyiṭṭhā vā hontu, mā vā,

iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantāti** kāmanīyā. **Manāpāti** manavaḍḍhanakā. **Piyarūpāti** piyajātikā. **Kāmūpasamhitāti** ārammaṇaṃ katvā uppajjamānena kāmena upasamhitā. **Rajanīyāti** rajjanīyā, rāgupattikāraṇabhūtāti attho.

Yadi muddāyātiādīsu **muddāti** āṅgulipabbesu saññaṃ ṭhapetvā hatthamuddā. **Gaṇanāti** acchiddagaṇanā. **Saṅkhānanti** piṇḍagaṇanā. Yāya khettaṃ oloketvā “idha ettakā vīhī bhavissanti”, rukkhaṃ oloketvā “idha ettakāni phalāni bhavissanti”, ākāsaṃ oloketvā “ime ākāse sakuṇā ettakā nāma bhavissanti”ti jānanti. **Kasīti** kasikammaṃ. **Vañijjāti** jaṅghavañijjathalavañijjādivaṇippaṭṭho. **Gorakkhanti** attano vā paresaṃ vā gāvo rakkhitvā pañcagorasavikkayaena jīvanakammaṃ. **Issattho** vuccati āvudhaṃ gahetvā upaṭṭhānakammaṃ. **Rājaporisanti** vinā āvudhena rājakammaṃ katvā rājupattihānaṃ. **Sippaññataranti** gahitāvasesahatthiassasippādi.

Sītassa purakkhatoti lakkhaṃ viya sarassa sītassa purato ṭhito, sītena bādhiyamānoti attho. Uṇhepi eseva nayo. **Ḍaṃsādīsu ḍaṃsāti** piṅgalamakkhikā. **Makasāti** sabbamakkhikā. **Sarīsapāti** ye keci saritvā gacchanti. **Rissamānoti** pīḷiyamāno ruppamāno ghaṭṭiyamāno. **Mīyamānoti** maramāno. **Ayaṃ, bhikkhveti** bhikkhave, ayaṃ muddādīhi jīvikakappaṇaṃ āgamma sītāpaccayo ābādho. **Kāmānaṃ ādīnavoti** kāmesu upaddavo, upasaggoti attho. **Sandiṭṭhikoti** paccakkho sāmaṃ passitabbo. **Dukkakkhandhoti** dukkharāsi. **Kāmahetūti**ādīsu paccayaṭṭhena kāmā assa hetūti **kāmahetu**. Mūlaṭṭhena kāmā nidānamassāti **kāmanidāno**. Liṅgavipallāsena pana “kāmanidāna”nti vutto. Kāraṇaṭṭhena kāmā adhikaraṇaṃ assāti **kāmādhikaraṇo**. Liṅgavipallāseneva pana “kāmadhikaraṇa”nti vutto. **Kāmānameva hetūti** idaṃ niyamavacanaṃ kāmappaccayā uppajjatiyevāti attho.

Uṭṭhahatoti ājīvasamuṭṭhāpakavīriyena uṭṭhahantassa. **Ghaṭatoti** taṃ vīriyaṃ pubbenāparaṃ ghaṭentassa. **Vāyamototi** vāyāmaṃ parakkamaṃ payogaṃ karontassa. **Nābhīnippahjantīti** na nippahjanti, hatthaṃ nābhīruhanti. **Socatīti** citte uppannabalavasokena socati. **Kilamatīti** kāye uppannadukkhena kilamati. **Paridevatīti** vācāya paridevati. **Urattālīti** uraṃ tāletvā. **Kandatīti** rodati. **Sammohaṃ āpajjatīti** visaññī viya sammūlho hoti. **Moghanti** tucchaṃ. **Aphaloti** nipphalo.

Ārakkhādhikaraṇanti ārakkhākāraṇā. **Kinti meti** kena nu kho me upāyena. **Yampi meti** yampi mayhaṃ kasikammādīni katvā uppāditaṃ dhaṇaṃ ahoṣi. **Tampi no natthīti** tampi amhākaṃ idāni natthi.

Puna caparaṃ, bhikkhave, kāmahetūtiādīnāpi kāraṇaṃ dassetvāva ādīnavaṃ dīpeti. Tattha **kāmahetūti** kāmappaccayā **rājānopi rājūhi vivadantīti** attho. **Kāmanidānanti** bhāvanapuṃsakaṃ, kāme nidānaṃ katvā vivadantīti attho. **Kāmādhikaraṇanti**pi bhāvanapuṃsakameva, kāme adhikaraṇaṃ katvā vivadantīti attho. **Kāmānameva hetūti** gāmanigamasenāpatipurohitatṭhānantarādīnaṃ kāmānaṃyeva hetu vivadantīti attho. **Upakkamantīti** paharanti.

Asicammanti asiñceva khetākaphalakādīni ca.

Dhanukalāpaṃ sannayhitvāti dhaṇuṃ gahetvā sarakalāpaṃ sannayhitvā. **Ubhatobyūlhanti** ubhatorāsibhūtaṃ. **Pakkhandantīti** pavisanti. **Usūsūti** kaṇḍesu. **Vijjotalantesūti** parivattamānesu. **Te tatthāti** te tasmīṃ saṅgāme.

Addāvalepanā upakāriyoti cettha manussā pākārapādaṃ assakhurasañṭhānena iṭṭhakāhi cinitvā upari sudhāya limpanti. Evaṃ katapākārapādā “upakāriyo”ti vuccanti. Tā tintena kalalena sittā addāvalepanā nāma honti. **Pakkhandantīti** tāsāṃ heṭṭhā tikhīṇaayasūlarukkhāsūlādīhi vijjhiyamānā pākārassa picchillabhāvena ārohituṃ asakkontāpi upadhāvantiyeva. **Chakaṇakāyāti** kuthitagomayena. **Abhivaggenāti** satadantena. Taṃ aṭṭhadantākārena katvā “nagaradvāraṃ bhinditvā pavisissamā”ti āgate uparidvāre ṭhitā tassa bandhanayottāni chinditvā tena abhivaggena omaddanti.

Sandhimpī chindantīti gharasandhimpī. **Nillopanti** gāme paharivā mahāvilopam karonti. **Ekāgārikanti** paṇṇāsamattāpi saṭṭhimattāpi parivāretvā jīvaggāham gahetvā dhanam āharāpentī. **Paripanthepi tiṭṭhantīti** panthadūhanakammaṃ karonti. **Aḍḍhadāṇḍakehīti** muggarehi (ma. ni. aṭṭha. 1.169). Sesam vuttatthameva.

Chaṭṭham.

137. Sattame etīti **īti**, āgantukānam akusalabhāgiyānam byasanahetūnam etaṃ adhivacanam. Tasmā kāmaguṇāpi ete anekabyasanāvahaṭṭhena daḥhasannipātaṭṭhena ca īti. Gaṇḍopi asuciṃ paggharati, uddhumātaparipakkaparibhinno hoti. Tasmā ete kilesā asucipaggharaṇato uppādaḥarābhāngehi uddhumātaparipakkaparibhinnabhāvato ca **gaṇḍo**. Upaddavatīti **upaddavo**, anattam janento abhibhavati ajjhottharatīti attho, rāgagaṇḍādīnametaṃ adhivacanam. Tasmā kāmaguṇāpete aviditanibbānatthāvahahetutāya sabbupaddavavatthutāya ca upaddavo. Yasmā panete kilesāturabhāvam janentā sīlasankhātamarogyam lolupam vā uppādentā pākatikameva ārogyam vilumpanti, tasmā iminā ārogyavilumpantthena **rogo**. Abbhantaramanupaviṭṭhatthena pana antotudanaṭṭhena dunnīharaṇīyaṭṭhena ca **sallam**. Diṭṭhadhammikasamparāyikabhayāvahanato **bhayam**. **Metanti** etaṃ sesamettha pākaṭameva. Nigamanampi vuttanayeneva vedītabbam (su. ni. aṭṭha. 1.51).

Kāmarāgarattāyanti kāmarāgena ratto ayam. **Chandarāgavinibaddhoti** chandarāgena snehena baddho. **Diṭṭhadhammikāpi gabbhāti** imasmim attabhāve vattamānasaḥāyatanaḥabbhā. **Samparāyikāpi gabbhāti** paralokepi saḥāyatanaḥabbhā. **Na parimuccatīti** parimuccitum na sakkoti. **Otiṇṇo sātārūpenāti** madhurasabhāvena rāgena otiṇṇo ogāhito. **Palipathanti** kāmakalalamaggaṃ. **Dugganti** duggamaṃ.

Sattamaṃ.

138. Aṭṭhame **sītam** dubbidham abbhantaradhātukkabhappaccayaṇca bāhiradhātukkabhappaccayaṇca. Tathā **uṇham**. Tattha **ḍaṃsāti** piṅgalamakkhikā. **Sarīsapeti** ye keci dīghajātikā saritvā gacchanti. Sesam pākaṭameva. Nigamanampi vuttanayeneva vedītabbam.

Aṭṭhamam.

139. Navamagāthā padatthato pākaṭā eva. Ayam panettha adhippāyayojanā – sā ca kho yuttivasena, na anussavavasena. Yathā ayam hatthī manussakantesu sīlesu dantattā adantabhūmim nāgacchatīti vā, sarīramahantatāya vā **nāgo**. Evaṃ kudāssu nāmāhampi ariyakantesu sīlesu dantattā adantabhūmim nāgamanena, āguṃ akaraṇena, puna itthattam anāgamanena ca guṇasarīramahantatāya vā nāgo bhaveyyam. Yathā cesa **yūthāni vivajjayitvā** ekacariyasukhena **yathābhirantam vihare araṇṇe, eko care khaggavisāṇakappo**, kudāssu nāmāhampi evaṃ gaṇam vivajjayitvā ekattābhiratisukhena jhānasukhena yathābhirantam araṇṇe attano yathā yathā sukham, tathā tathā yattakam vā icchāmi, tattakam araṇṇe nivāsam eko care khaggavisāṇakappo eko careyyanti attho. Yathā cesa susaṇṭhitakkhandhamahantatāya **sañjātakkhando**, kudāssu nāmāhampi evaṃ asekkhasīlakkhandhamahantatāya sañjātakkhando bhaveyyam. Yathā cesa padumasadisagattatāya vā, padumakule uppannatāya vā **padumī**, kudāssu nāmāhampi evaṃ padumasadisabojjhaṅgamahantatāya vā, ariyajātipadume uppannatāya vā padumī bhaveyyam. Yathā cesa thāmabalajavādīhi **uḷāro**, kudāssu nāmāhampi evaṃ parisuddhakāyasamācāratādīhi sīlasamādhinibbedhikapaṇṇādīhi vā uḷāro bhaveyyanti evaṃ cintento vipassanam ārabhitvā paccekabodhim adhigatommhīti.

Navamaṃ.

140. Dasame **aṭṭhānatanti** aṭṭhānam tam, akāraṇam tanti vuttam hoti. Anunāsikassa lopo kato “ariyasaccāna dassana”ntiādīsu (khu. pā. 5.11; su. ni. 270) viya. **Saṅgaṇikāratassāti** gaṇābhiratassa.

Yanti kārāṇavacanametam “yaṃ hirīyati hirīyitabbenā” tiādīsu (dha. sa. 30) viya. **Phassayeti** adhigacche. **Sāmayikaṃ vimuttinti** lokiyasamāpattim. Sā hi appitappitasamaye eva paccanīkehi vimuccanato “sāmayikā vimuttī” ti vuccati. Tam sāmayikaṃ vimuttim. “Aṭṭhānaṃ taṃ, na taṃ kārāṇaṃ vijjati saṅgaṇikāratassa, yena kārāṇena phassaye iti etaṃ ādiccabandhussa paccekabuddhassa vaco nisamma saṅgaṇikāratim pahāya yoniso paṭipajjanto adhigatomhī” ti āha. Sesam vuttanayameva (su. ni. aṭṭha. 1.54; apa. aṭṭha. 1.1.110).

Niddese **nekkhammasukhanti** pabbajjāsukhaṃ. **Pavivekasukhanti** kāyacittaupadhiviveke sukhaṃ. **Upasamasukhanti** kilesupasamaṃ phalasamāpattisukhaṃ. **Sambodhisukhanti** maggasukhaṃ. **Nikāmalābhīti** attano rucivasena yathākāmalābhī. **Akicchalābhīti** adukkhalābhī. **Akasiralābhīti** vipulalābhī. **Asāmayikanti** lokuttaram. **Akuppanti** kuppavirahitaṃ acalitaṃ lokuttaramaggaṃ.

Dasamaṃ.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggavaṇṇanā

141. Tatiyavaggassa paṭhame **diṭṭhivīsūkānīti** dvāsaṭṭhidiṭṭhigatāni. Tāni hi maggasammādiṭṭhiyā visūkaṭṭhena vijjhaṇaṭṭhena vilomaṭṭhena ca visūkāni. Evaṃ diṭṭhiyā visūkānīti diṭṭhivīsūkāni, diṭṭhiyo eva vā visūkāni diṭṭhivīsūkāni. **Upātivattoti** dassanamaggena atikkanto. **Patto niyāmanti** avinipātadhammatāya sambodhiparāyanatāya ca niyatabhāvaṃ adhigato, sammattaniyāmasaṅkhātaṃ vā paṭhamamagganti. Ettāvataṃ paṭhamamaggakiccanipphatti ca tassa paṭilābho ca vutto. Idāni **paṭiladdhamaggoti** iminā sesamaggapaṭilābhaṃ dasseti. **Uppannañāṇomhīti** uppannapaccekabodhiñāṇo amhi. Etena phalaṃ dasseti. **Anaññaneyyoti** aññehi “idaṃ saccaṃ idaṃ sacca” nti nanetabbo. Etena sayambhutaṃ dīpeti. Patte vā paccekabodhiñāṇe aññaneyyatāya abhāvā sayamvasitaṃ. Samathavipassanāya vā diṭṭhivīsūkāni upātivatto, ādimaggena patto niyāmaṃ, sesehi paṭiladdhamaggo, phalañāṇena uppannañāṇo, taṃ sabbaṃ attanāva adhigatoti anaññaneyyo. Sesam vuttanayeneva veditabbaṃ (su. ni. aṭṭha. 1.54; apa. aṭṭha. 1.1.111).

Na paraneyyoti na aññehi netabbo. **Na parappattiyoti** paccakkhadhammattā na aññehi saddahāpetabbo. **Na parappaccayoti** na assa paro paccayo, na parassa saddhāya vattatīti na parappaccayo. **Na paraṭibaddhagūti** na aññesaṃ paṭibaddhañāṇagamano.

Paṭhamam.

142. Dutīye **nillolupoti** alolupo. Yo hi rasataṇhābhībhūto hoti, so bhusaṃ luppāti punappunañca luppāti, tena “lolupo” ti vuccati. Tasmā esa taṃ paṭikkhipanto āha “nillolupo” ti. **Nikkuhoti** ettha kiñcāpi yassa tividhakuhanavattu natthi, so “nikkuho” ti vuccati, imissā pana gāthāya manuññabhojanādīsu vimhayamanāpajjanato nikkuhoti ayamadhippāyo. **Nippipāsoti** ettha pātumicchā pipāsā, tassā abhāvena nippipāso, sādurasalobhena bhottukamyatāviraṇhitoti attho. **Nimmakkhoti** ettha paraṇavināsanalakkhaṇo makkho, tassa abhāvena nimmakkho. Attano gahaṭṭhakāle sūdassa guṇamakkhanābhāvaṃ sandhāya āha. **Niddhantakasāvamohoti** ettha rāgādayo tayo kāyaduccarītādīni ca tīṇīti cha dhammā yathāsambhavaṃ appasannaṭṭhena sakabhāvaṃ vijahāpetvā parabhāvaṃ gaṇhāpanaṭṭhena kasaṭṭhena ca “kasāvā” ti veditabbā. Yathāha –

“Tattha katame tayo kasāvā? Rāgakasāvo dosakasāvo mohakasāvo, ime tayo kasāvā. Tattha katame aparepi tayo kasāvā? Kāyakasāvo vacīkasāvo manokasāvo” ti (vibha. 924).

Tesu mohaṃ ṭhapetvā pañcannaṃ kasāvānaṃ tesañca sabbesaṃ mūlabhūtassa mohassa niddhantattā niddhantakasāvamoho, tiṇṇaṃ eva vā kāyavacīmanokasāvānaṃ mohassa ca niddhantattā

niddhantakasāvamoho. Itaresu nillolupatādīhi rāgakasāvassa, nimmakkhatāya dosakasāvassa niddhantabhāvo siddho eva. **Nirāsasoti** nittanho. **Sabbaloketi** sakalaloke, tīsu bhavesu dvādasasu vā āyatanesu bhavavibhavataṅhāviraḥito hutvāti attho. Sesam vuttanayeneva veditabbam. Atha vā tayopi pāde vatvā **eko careti** eko caritum sakkuṇeyyāti evampi ettha sambandho kātabbo (su. ni. aṭṭha. 1.96).

Dutiyam.

143. Tatiye ayam saṅkhepattho – yvāyam dasavatthukāya pāpadiṭṭhiyā samannāgatattā **pāpo**. Paresampi anattam dasseti **anattadassi**. Kāyaduccarītādīmhi ca **visame nivitttho**. Tam atthakāmo kulaputto **pāpam sahāyam parivajjayetha, anattadassim visame nivitttham. Sayam na seveti** attano vasena tam na seveyya. Yadi pana paravaso hoti, kiṃ sakkā kātunti vuttam hoti. **Pasutanti** pasaṭam, diṭṭhivasena tattha tattha lagganti attho. **Pamattanti** kāmaguṇesu vossaṭṭhacittam, kusalahāvanārahitam vā. Tam evarūpam na seve na bhaje na payirupāse, aññadatthu eko care khaggavisāṇakappoti.

Niddese **sayam na seveyyāti** sāmam na upasaṅkameyya. **Sāmam na seveyyāti** cittenapi na upasaṅkameyya. **Na seveyyāti** na bhajeyya. **Na niseveyyāti** samīpampi na gaccheyya. **Na samseveyyāti** dūre bhaveyya. **Na parisamseveyyāti** paṭikkameyya.

Tatiyam.

144. Catutthe ayam saṅkhepattho – **bahussutanti** duvidho bahussuto tīsu piṭakesu atthato nikhilo pariyaṭṭibahussuto ca maggaphalavijjābhīṅṅānam paṭividdhattā paṭivedhabahussuto ca. Āgatāgamo **dhammadhāro**. Uḷārehi pana kāyavacīmanokammehi samannāgato **uḷāro**. Yuttapaṭibhāno ca muttapaṭibhāno ca yuttamuttapaṭibhāno ca **paṭibhānavā**. Pariyaṭṭiparipucchādhiḡamavasena vā tidhā paṭibhānavā veditabbo. Yassa hi pariyaṭṭi paṭibhāti, so pariyaṭṭipaṭibhānavā. Yassa atthañca ñāyañca lakkhaṇaṇca ṭhānāṭṭhānaṇca paripucchantassa paripucchā paṭibhāti, so paripucchāpaṭibhānavā. Yena maggādayo paṭividdhā honti, so adhiḡamapaṭibhānavā. Tam evarūpam **bahussutam dhammadharam bhajetha, mittam uḷaram paṭibhānavantam**. Tato tassānubhāvena attatthaparathaubhayatthabhedato vā diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthabhedato vā anekappakārāni **aññāya atthāni**, tato “ahosiṃ nu kho aham atītamaddhāna”ntiādīsu (ma. ni. 1.18; sam. ni. 2.20; mahāni. 174) kaṅkhāṭṭhānesu **vineyya kaṅkham** vicikiccham vinetvā vināsetvā evam katasabbakicco eko care khaggavisāṇakappoti (su. ni. aṭṭha. 1.58).

Catuttham.

145. Pañcame **khiddā** ca **rati** ca pubbe vuttāva. **Kāmasukhanti** vatthukāmasukham. Vatthukāmāpi hi sukhasa visayādibhāvena sukhanāti vuccanti. Yathāha – “atthi rūpam sukham sukhānupatita”nti (sam. ni. 3.60). Evametam khiddam ratiṃ kāmasukhañca imasmiṃ okāsaloke **analaṅkaritvā** alanti akatvā “etaṃ tappaka”nti vā “sārabhūta”nti vā evam aggahetvā. **Anapekkhamānoti** tena analaṅkaraṇena anapekkhanasīlo apihāluko nittanho. **Vibhūsaṭṭhānāvīrato saccavādī** eko careti. Tattha vibhūsā duvidhā agārikavibhūsā ca anagārikavibhūsā ca. Tattha agārikavibhūsā sākaṭaveṭṭhanamālāgandhādi, anagārikavibhūsā ca pattamaṇḡanādi. Vibhūsā eva **vibhūsaṭṭhānam**, tasmā vibhūsaṭṭhānā tividdhāyapi viratiyā **virato**. Avitathavacanato **saccavādīti** evamattho daṭṭhabbo (su. ni. aṭṭha. 1.59).

Pañcamam.

146. Chaṭṭhe **dhanānīti** muttāmaṇiveḷuriyasāṅkhasilāpavāḷarajatajātarūpādīni ratanāni. **Dhaññānīti** sālivīhiyavagodhumakaṅkuvarakakudrūsakappabhedāni satta sesāparaṇṇāni ca. **Bandhavānīti** ñātibandhu, gottabandhu, mittabandhu, sippabandhuvasena catubbidhabandhave. **Yathodhikānīti** sakasakaodhivasena ṭhitāniyeva. Sesam vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.60).

Chaṭṭhaṃ.

147. Sattame **saṅgo esoti** attano upabhogaṃ niddisati. So hi sajjanti tattha pāṇino kaddame pavitṭho hatthī viyāti **saṅgo. Parittamettha sokhyanti** ettha pañcakāmaguṇūpabhogakāle viparītasāññāya uppādetabbato kāmāvacaradhammapariyāpannato vā lāmakatṭhena sokhyaṃ parittaṃ, vijjupabhāya obhāsitanaccadassanasukhaṃ viya ittaraṃ, tāvakālikanti vuttaṃ hoti. **Appassādo dukkhamettha bhiyyoti** ettha ca yvāyaṃ “yaṃ kho, bhikkhave, ime pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo”ti vutto, so yamidaṃ “ko ca, bhikkhave, kāmānaṃ ādīnavo, idha, bhikkhave, kulaputto yena sippaṭṭhānena jīvikaṃ kappeti yadi muddāya yadi gaṇanāyā”ti (ma. ni. 1.162) evamādinā nāyenettha dukkhaṃ vuttaṃ, taṃ upanidhāya appodakabindumatto hoti, atha kho dukkhameva bhiyyo bahu, catūsu samuddesu udakasadisso hoti. Tena vuttaṃ – “appassādo dukkhamettha bhiyyo”ti. **Gaḷo esoti** assādaṃ dassetvā ākaḍḍhanavasena baḷiso viya eso, yadidaṃ pañca kāmagaṇā. **Iti ñatvā matimāti** evaṃ ñatvā buddhimā paṇḍito puriso sabbampetaṃ pahāya eko care khaggavisāṇakappoti (su. ni. aṭṭha. 1.61).

Sattamaṃ.

148. Aṭṭhamagāthāya dutiyapāde **jāḷanti** suttamayaṃ vuccati. **Ambūti** udakaṃ, tattha caratīti **ambucārī**, macchassetamādhivacanaṃ. Salile ambucārī **salilambucārī**. Tasmim nadīsāle jāḷam bhetvā gataambucārīvāti vuttaṃ hoti. Tatiyapāde **daḍḍhanti** daḍḍhaṭṭhānaṃ vuccati. Yathā aggi daḍḍhaṭṭhānaṃ puna na nivattati, na tattha bhiyyo āgacchati, evaṃ maggañāgginā daḍḍhaṃ kāmagaṇaṭṭhānaṃ anivattamāno, tattha bhiyyo anāgacchantoti vuttaṃ hoti. Sesam vuttanayamevāti.

Samyojanānīti yassa saṃvijjanti, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmim saṃyojenti bandhantīti saṃyojanāni. Imāni pana saṃyojanāni kilesapaṭipāṭiyāpi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyāpi. Kāmarāgapaṭighasaṃyojanāni anāgāmimaggena pahīyanti, mānasaṃyojanaṃ arahattamaggena, diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsā sotāpattimaggena, bhavarāgasamyojanaṃ arahattamaggena, issāmacchariyāni sotāpattimaggena, avijjā arahattamaggena. Maggapaṭipāṭiyā diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsaissāmacchariyā sotāpattimaggena pahīyanti, kāmarāgapaṭighā anāgāmimaggena, mānabhavarāgaavijjā arahattamaggenāti. **Bhinditvāti** bhedaṃ pāpetvā. **Pabhinditvāti** chindaṃ katvā. **Dālayitvāti** phāletvā. **Padālayitvāti** hīretvā. **Sampadālayitvāti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitam.

Aṭṭhamaṃ.

149. Navame **okkhittacakkhūti** heṭṭhākhittacakkhu, satta gīvattṭhīni paṭipāṭiyā ṭhapetvā parivajjanapahātabbadassanatthaṃ yugamattaṃ pekkhamānoti vuttaṃ hoti. Na tu hanukaṭṭhinā hadayaṭṭhim saṅghaṭṭento. Evañhi okkhittacakkhutā na samaṇasārūppā hoti. **Na ca pādāloloti** ekassa dutiyo dvinnam tatiyoti evaṃ gaṇamajjhaṃ, pavisitukāmatāya kaṇḍūyamānapādo viya abhavanto, dīghacārikaanavaṭṭhitacārikavirato vā. **Guttindriyoti** chasu indriyesu idha manindriyassa visum vuttatā vuttāvasesavasena gopitindriyo. **Rakkhitamānasānoti** mānasaṃyeva mānasānaṃ, taṃ rakkhitamassāti rakkhitamānasāno. Yathā kileseti na viluppati, evaṃ rakkhitacittoti vuttaṃ hoti. **Anavassutoti** imāya paṭipattiyā tesu tesu ārammaṇesu kilesaanvāsavavirahito. **Apariḍayhamānoti** evaṃ anvāsavavirahitā eva kilesaggīhi apariḍayhamāno, bahiddhā vā anavassuto, ajjhattaṃ apariḍayhamāno. Sesam vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.63).

Cakkhunā rūpaṃ disvāti kāraṇavasena “cakkhū”ti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuvīññānena rūpaṃ disvā. Porāṇa panāhu –

“Cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā, cittaṃ na passati acakkhukattā, dvārārammaṇasaṅghaṭṭane pana pasādavatthukena cittaṃ passati. Īdisī panesā ‘dhanunā vijjhatī’tiādīsu viya sasambhārakathā nāma

hoti, tasmā cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvāti ayamevettha attho’’ti (visuddhi. 1.15; dha. sa. aṭṭha. 1352).

Nimittaggāhī itthipurisanimittaṃ vā subhanimittādikaṃ vā kilesavatthubhūtaṃ nimittaṃ chandarāgavasena gaṇhāti, diṭṭhamattavasena na saṅṭhāti. **Anubyañjanaggāhī** kilesānaṃ anubyañjanato pākaṭabhāvakaraṇato “anubyañjana’’nti laddhavohāraṃ hatthapādahasitalapitavilokitādibhedam ākāraṃ gaṇhāti.

Yatvādhikaraṇamenantiādīmhi yaṃkāraṇā yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetu. Etaṃ puggalaṃ satikavātena **cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ** apihitacakkhudvāraṃ hutvā **viharantaṃ** ete abhijjhādayo **dhammā anvāssaveyyuṃ.** Tassa **saṃvarāya na paṭipajjati** tassa cakkhundriyassa satikavātena pidahanatthāya na paṭipajjati. Evaṃbhūtoyeva ca “**na rakkhati cakkhundriyaṃ. Na cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati**’’tipi vuccati.

Tattha kiñcāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhassaccaṃ vā uppajjati, api ca yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuvīññāṇaṃ dassanakiccaṃ tato vipākamanodhātu sampaṭicchana-kiccaṃ tato vipākāhetukamanovīññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ tato kiriyāhetukamanovīññāṇadhātu voṭṭhapanakiccaṃ sādhamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṃ javanaṃ javati. Tatrāpi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi, javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṃ vā muṭṭhassaccaṃ vā aññāṇaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Evaṃ honto pana so cakkhundriye asaṃvaroti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmim sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchanti, taṃ hareyyuṃ. Evameva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmim asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittāni.

Cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti tādīsu **na nimittaggāhī hoti** chandarāgavasena vuttappakāraṃ nimittaṃ na gaṇhāti. Evaṃ sesapadāni vuttapaṭikkhepena veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā “javane dussīlyādīsu uppannesu tasmim asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittāni’’ti vuttaṃ, evamidha tasmim sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagaradvāresu saṃvutesu kiñcāpi antogharādayo asaṃvutā honti. Tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu pihitesu corānaṃ paveso natthi. Evameva javane sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittāni. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriye saṃvaroti vutto (dha. sa. aṭṭha. 1352; visuddhi. 1.15).

Avassutapariyāyañcāti kilesehi tintakāraṇaṇca. **Anavassutapariyāyañcāti** kilesehi atintakāraṇaṇca.

Piyarūpe rūpeti iṭṭhajātike rūpārammaṇe. **Appiyarūpe rūpeti** anīṭṭhasabhāve rūpārammaṇe. **Byāpajjati** dosavasena pūtibhāvamāpajjati. **Oṭāranti** chiddaṃ antaraṃ. **Ārammaṇanti** paccayaṃ.

Adhibhamsūti maddamsu. **Na adhibhosīti** na maddi. **Bahalamattikāti** punappunaṃ dānavasena uddhamāyikā bahalamattikā. **Addāvalepanāti** asukkhmattikadānā. Sesamettha uttānaṃ.

Navamaṃ.

150. Dasame **kāsāyavatto abhinikkhamitvāti** imassa pādassa gehā abhinikkhamitvā

kāsāyavattho hutvāti evamattho veditabbo. Sesam vuttanayeneva sakkā jānitunti na vitthāritanti.

Dasamaṃ.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggavaṇṇanā

151. Catutthavaggassa paṭhame rasesūti

ambilamadhuratittakakaṭṭakaloṇikakhārikakasāvādibhedesu sāyanīyesu. **Gedham akaranti** gidhim akaronto, taṇham anuppādentoti vuttaṃ hoti. **Aloloti** “idaṃ sāyissāmi, idaṃ sāyissāmi”ti evaṃ rasavisesesu anākulo. **Anaññaposīti** posetabbakasaddhivihārikādivirahito, kāyasandhāraṇamattena santuṭṭhoti vuttaṃ hoti. Yathā vā pubbe uyyāne rasesu gedhakarāṇalolo hutvā aññaposī āsiṃ, evaṃ ahutvā yāya taṇhāya lolo hutvā rasesu gedham karoti, taṃ taṇham hitvā āyatim taṇhāmūlakassa aññassa attabhāvassa anibbattanena anaññaposīti dasseti. Atha vā atthabhañjanakaṭṭhena kilesā “aññe”ti vuccanti, tesam aposanena anaññaposīti ayamettha attho. **Sapadānacārīti** avokkammaacārī anupubbacārī, gharapaṭipāṭim achaddetvā aḍḍhakulañca daliddakulañca nirantaram piṇḍāya pavisaṃnoti attho. **Kule kule appaṭibaddhacittoti** khattiyakulādīsu yattha katthaci kilesavasena alaggacitto, candūpamo niccanavako hutvāti attho. Sesam vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.65; apa. aṭṭha. 1.1.121).

Paṭhamam.

152. Dutīye āvaraṇānīti nīvaraṇāneva, tāni atthato uragasutte (su. ni. 1 ādayo) vuttāni. Tāni pana yasmā abbhādayo viya candam sūriyam vā ceto āvaranti, tasmā “āvaraṇāni cetaso”ti vuttāni. Tāni upacārena vā appanāya vā **pahāya**. **Upakkileseti** upagamma cittaṃ vibādhenā akusale dhamme, **vattopamādīsu** (ma. ni. 1.70 ādayo) vutte abhijjhādayo vā. **Byapanujjāti** panuditvā vināsetvā, vipassanāmaggena pajahitvāti attho. **Sabbeti** anavasese. Evaṃ samathavipassanāsampanno paṭhamamaggena diṭṭhinissayassa pahīnattā **anissito**. Sesamaggehi chetvā tedhātukagataṃ **sinehadosaṃ**, taṇhārāganti vuttaṃ hoti. Sineho eva hi guṇapaṭipakkhato sinehadosoti vutto. Sesam vuttanayameva (su. ni. aṭṭha. 1.66).

Dutīyam.

153. Tatiye **vipiṭṭhikatvānāti** piṭṭhito katvā, chaddetvā jahitvāti attho. **Sukham dukhañcāti** kāyikaṃ sātāsātaṃ. **Somanassadomanassanti** cetasikaṃ sātāsātaṃ. **Upekkhanti** catutthajjhānupekkham. **Samathanti** catutthajjhānasamathameva. **Visuddhanti** pañcanīvaraṇavitakkavicārapītisukhasaṅkhātehi navahi paccanīkadhammehi vimuttattā atisuddham, niddhantasuvaṇṇamiva vigatūpakkilesanti attho.

Ayam pana yojanā – vipiṭṭhikatvāna sukham dukkhañca pubbeva, paṭhamajjhānūpacārabhūmiyameva dukkham, tatiyajjhānūpacārabhūmiyañca sukham adhippāyo. Puna ādito vuttaṃ **ca-kāram** parato netvā “somanassaṃ domanassañca vipiṭṭhikatvāna pubbevā”ti adhikāro. Tena somanassaṃ catutthajjhānūpacāre, domanassañca dutiyajjhānūpacāreyevāti dīpeti. Etāni hi etesaṃ pariāyato pahānaṭṭhānāni. Nippariyāyato pana dukkhassa paṭhamajjhānaṃ, domanassassa dutiyajjhānaṃ, sukhasa tatiyajjhānaṃ, somanassassa catutthajjhānaṃ pahānaṭṭhānaṃ. Yathāha – “paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharati etthuppannaṃ dukkhindriyam aparisesaṃ nirujjhatī”tiādi (saṃ. ni. 5.510). Taṃ sabbam heṭṭhā vuttanayena gahetabbaṃ. Parato **pubbevāti** tīsu paṭhamajjhānadīsu dukkhadomanassasukhāni vipiṭṭhikatvā ettheva ca catutthajjhāne somanassaṃ vipiṭṭhikatvā imāya paṭipadāya **laddhānupekkham samatham visuddham eko care** iti. Sesam vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.67; apa. aṭṭha. 1.1.123).

Tatīyaṃ.

154. Catutthe āradhāṃ vīriyaṃ assāti **āraddhavīriyo**. Etena attano vīriyārambhaṃ ādivīriyaṃ dasseti. Paramattho vuccati nibbānaṃ, tattha pattiyā **paramatthapattiyā**. Etena vīriyārambhena pattabbaphalaṃ dasseti. **Alīnacittoti** etena vīriyupatthambhānaṃ cittacetāsikānaṃ alīnataṃ dasseti. **Akusītavuttīti** etena ṭhānāsanaṅkamaḍīsu kāyassa anavasīdanāṃ. **Dalhanikkamoti** etena “kāmaṃ taco ca nhāru cā”ti (ma. ni. 1.184; saṃ. ni. 2.22; a. ni. 2.5; mahāni. 196) evaṃ pavattaṃ padahanavīriyaṃ dasseti. Yaṃ taṃ anupubbāsikkhāḍīsu padahanto “kāyena ceva paramatthasaccaṃ sacchikaroti, paññāya ca naṃ ativijjha passati”ti vuccati. Atha vā etena maggasampayuttavīriyaṃ dasseti. Tañhi dalhañca bhāvanāpāripūrigatattā, nikkamo ca sabbaso paṭipakkhā nikkhantattā, tasmā taṃsamaṅgīpuggalopi dalho nikkamo assāti “dalhanikkamo”ti vuccati. **Thāmabalūpapannoti** maggakkhaṇe kāyathāmena ñāṇabalena ca upapanno. Atha vā thāmabhūtena balena upapannoti **thāmabalūpapanno**, thiraññābalūpapannoti vuttaṃ hoti. Etena tassa vīriyassa vipassanāñāṇasampayogaṃ dīpento yoniso padahanabhāvaṃ sādheti. Pubbhāgamajjhimaukkaṭṭhavīriyavasena vā tayopi pādā yojetabbā. Sesāṃ vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.68).

Catutthāṃ.

155. Pañcame **paṭisallānanti** tehi tehi sattasaṅkhārehi paṭinivattitvā sallīnaṃ, ekattasevitā ekībhāvo kāyavivekoti attho. **Jhānanti** paccanīkajhāpanato ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānato ca cittaviveko vuccati. Tattha aṭṭha samāpattiyō nīvaraṇāḍīpaccanīkajhāpanato kasiṇāḍīārammaṇūpanijjhānato ca “jhāna”nti vuccati. Vipassanāmaggaṃphalāni sattasaṅkhāḍīpaccanīkajhāpanato lakkhaṇūpanijjhānato ca “jhāna”nti vuccati. Idha pana ārammaṇūpanijjhānameva adhippetāṃ. Evametāṃ paṭisallānañca jhānañca **ariñcamānoti** ajahamāno anissajjamāno. **Dhammesūti** vipassanupagesu pañcakkhandhādidhammesu. **Niccanti** satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ. **Anudhammacārīti** te dhamme ārabha pavattamānena anugataṃ vipassanādhammaṃ caramāno. Atha vā **dhammesūti** ettha **dhammāti** nava lokuttaradhammā, tesāṃ dhammānaṃ anulomo dhammoti anudhammo, vipassanāyetaṃ adhivacanaṃ. Tattha “dhammānaṃ niccaṃ anudhammacārī”ti vattabbe gāthābandhasukhatthaṃ vibhattibyattayena “dhammesū”ti vuttaṃ siyā. **Ādīnavāṃ sammāsītā bhavesūti** tāya anudhammacārītasaṅkhātāya vipassanāya aniccākārāḍīdosāṃ tīsu bhavesu samanupassanto evaṃ imāya kāyavivekacittavivekaṃ ariñcamāno sikhāppattavipassanāsaṅkhātāya paṭipadāya adhigatoti vattabbo **eko caretī** evaṃ yojanā veditabbā (su. ni. aṭṭha. 1.69; apa. aṭṭha. 1.1.125).

Pañcamaṃ.

156. Chaṭṭhe **taṇhakkhayanti** nibbānaṃ, evaṃ diṭṭhādīnavāya taṇhāya eva appavattiṃ. **Appamattoti** sātaccakārī. **Anelaṃūgoti** alālāmukho. Atha vā anelo ca amūgo ca, paṇḍito byattoti vuttaṃ hoti. Hitasukhasampāpakaṃ sutamassa atthīti **sutavā**, āgamasampannoti vuttaṃ hoti. **Safīmāti** cirakatādīnaṃ anussarītā. **Saṅkhātadhammoti** dhammūparikkhāya pariññātadhammo. **Niyatoti** ariyamaggena niyāmaṃ patto. **Padhānavāti** sammappadhānavīriyasampanno. Uppaṭipāṭiyā esa pāṭho yojetabbo. Evametehi appamāḍādīhi samannāgato niyāmasampāpakena padhānena padhānavā, tena padhānena pattaniyāmatā niyato, tato arahattapattiyā saṅkhātadhammo. Arahā hi puna saṅkhātābbābhāvato “saṅkhātadhammo”ti vuccati. Yathāha – “ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekkhā puthū idhā”ti (saṃ. ni. 2.31; su. ni. 1044; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 63, ajitamāṇavapucchāniddeśa 7; netti. 14; peṭako. 45). Sesāṃ vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.70).

Chaṭṭhāṃ.

157. Sattame **sīhoti** cattāro sīhā – tiṇasīho, paṇḍusīho, kāḷasīho, kesarasīhoti. Tesāṃ kesarasīho aggamakkhāyati, eso idha adhippeto. **Vāto** puratthimādivasena anekavidho. **Padumaṃ**

rattasetādivasena. Tesu yo koci vāto yaṃ kiñci padumaṃ vaṭṭatiyeva. Tattha yasmā santāso attasinehena hoti, attasineho ca taṇhālepo, sopi diṭṭhisampayuttena vā diṭṭhivippayuttena vā lobhena hoti, sopi ca taṇhāyeva. Sajjanaṃ pana tattha upaparikkhāviraḥitassa mohena hoti, moho ca avijjā. Tattha samathena taṇhāya pahānaṃ hoti, vipassanāya avijjāya. Tasmā samathena attasinehaṃ pahāya **sīho viya saddesu** aniccadukkhādīsua**santasanto**, vipassanāya moḥaṃ pahāya **vātova jālamhi** khandhāyatanādīsua**sajjamāno**, samatheneva lobhaṃ, lobhasampayuttaṃ eva diṭṭhiñca pahāya, **padumaṃva toyena** sabbabhavabhogalobhena **alippamāno**.

Ettha ca samathassa sīlaṃ padaṭṭhānaṃ, samatho samādhi, vipassanā paññāti evaṃ tesu dvīsu dhammesu siddhesu tayopi khandhā siddhā honti. Tattha sīlakkhandhena surato hoti, so sīhova saddhesu āghātavatthūsu akujjhitukāmatāya na santasati, paññākkhandhena paṭividdhasabhāvo vātova jālamhi khandhādiddhamabhede na sajjati, samādhikkhandhena vītarāgo padumaṃva toyena rāgena na lippati. Evaṃ samathavipassanāhi sīlasamādhipaññākkhandhehi ca yathāsambhavaṃ avijjātaṇhānaṃ, tiṇṇaṃca akusalamūlānaṃ pahānavasena asantasanto asajjamāno alippamāno ca veditabbo. Sesam vuttanayamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.71; apa. aṭṭha. 1.1.127).

Sattamaṃ.

158. Aṭṭhame sahanā ca hananā ca sīghajavattā ca **sīho**. Kesarasīhova idha adhippeto. Dāṭhā balamassa atthīti **dāṭhabalī**. **Pasayha abhibhuyyāti** ubhayaṃ **cārīsaddena** saha yojetabbaṃ **pasayhacārī abhibhuyyacārī**. Tattha pasayha niggayha pavāhetvā caraṇena pasayhacārī. Abhibhavītvā santāsetvā vasikatvā caraṇena abhibhuyhacārī. Svāyaṃ kāyabalena pasayhacārī, tejasā abhibhuyyacārī. Tattha sace koci vadeyya “kiṃ pasayha abhibhuyyacārī”ti. Tato **migānanti** sāmivacanaṃ upayogathe katvā “mige pasayha abhibhuyyacārī”ti paṭivattabbaṃ. **Pantānīti** dūrāni. **Senāsanānīti** vasanaṭṭhānāni. Sesam pubbe vuttanayeneva sakkā jānitunti na vitthāritaṃ (su. ni. aṭṭha. 1.72).

Aṭṭhamamaṃ.

159. Navame “sabbe sattā sukhītā bhavantū”tiādinā nayena hitasukhūpanayanakāmatā **mettā**. “Aho vata imamahā dukkhā vimucceyyu”ntiādinā nayena ahitadukkhāpanayanakāmatā **karuṇā**. “Modanti vata bhonto sattā, modanti sādhu suṭṭhū”tiādinā nayena hitasukhāvippayogakāmatā **muditā**. “Paññāyissanti sakena kammenā”ti sukhadukkhesu ajjupekkhanatā **upekkhā**. Gāthābandhasukhatthaṃ pana uppaṭipāṭiyā mettaṃ vatvā upekkhā vuttā, muditā ca pacchā. **Vimuttinti** catassopi hi vimuttī. Etā attano paccanīkadhammehi vimuttattā vimuttiyo. Tena vuttaṃ – “mettaṃ upekkhaṃ karuṇaṃ vimuttiṃ, āsevamāno muditañca kāle”ti.

Tattha **āsevamānoti** tisso tikacatukkajjhānavasena bhāvayamāno, upekkhaṃ catutthajjhānavasena bhāvayamāno. **Kāleti** mettaṃ āsevītvā tato vuṭṭhāya karuṇaṃ, tato vuṭṭhāya muditaṃ, tato itarato vā nippītikajjhānato vuṭṭhāya upekkhaṃ āsevamānova “kāle āsevamāno”ti vuccati, āsevītuṃ phāsukāle vā. **Sabbena lokena avirujjhamānoti** dasasu disāsu sabbena sattalokena avirujjhamāno. Mettādīnañhi bhāvitattā sattā appaṭikkūlā honti, sattesupi virodhabhūto paṭigho vūpasammati. Tena vuttaṃ – “sabbena lokena avirujjhamāno”ti. Sesam vuttasadisamevāti (su. ni. aṭṭha. 1.73).

Navamaṃ.

160. Dasame **saṃyojanānīti** dasa saṃyojanāni, tāni ca tena tena maggena **sandālayitvāna**. **Asantasamaṃ jīvitasaṅkhayamhīti** jīvitasaṅkhayo vuccati cuticittassa paribhedo, tasmīñca jīvitasaṅkhaye jīvitānikantiyā pahīnattā asantasanti. Ettāvata saupādisesanibbānadhātuṃ attano dassetvā gāthāpariyosāne anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyīti (su. ni. aṭṭha. 1.74).

Dasamaṃ.

161. Ekādasame **bhajan**tīti sarīrena allīyitvā payirupāsanti. **Sevant**tīti añjalikammādīhi kiṃkārapaṭṭissāvitāya ca paricaranti. Kāraṇaṃ attho etesanti **kāraṇatthā**, bhajanāya sevanāya ca nāññaṃ kāraṇamatthi, attho eva tesam kāraṇaṃ, atthahetu sevantīti vuttaṃ hoti. **Nikkāraṇā dullabhā ajja mittā**tī “‘ito kiñci lacchāmā”’ti evaṃ attapaṭilābhakāraṇena nikkāraṇā, kevalaṃ –

“Upakāro ca yo mitto, sukhe dukkhe ca yo sakhā;
Atthakkhāyī ca yo mitto, yo ca mittānukampako”’ti. (su. ni. aṭṭha. 1.75; apa. aṭṭha. 1.1.131; dī. ni. 3.265) –

Evaṃ vuttana ariyena mittabhāvena samannāgatā dullabhā ajja mittā. Attani t̥hitā etesaṃ paññā, attānaṃyeva olokenti, na aññanti **attaṭṭhapaññā**. “‘Diṭṭhatthapaññā”’ti ayampi kira porāṇapāṭho. Sampati diṭṭheya atthe etesaṃ paññā, āyatim na pekkhantīti vuttaṃ hoti. **Asuc**tīti asucinā anariyena kāyavacīmanokammena samannāgatāti. Sesam pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ. Yaṃ antarantarā ativithārabhayena na vuttaṃ, taṃ sabbaṃ pāṭhānusāreneva veditabbaṃ (su. ni. aṭṭha. 1.75; apa. aṭṭha. 1.1.131). Ekādasamaṃ.

Catutthavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammapajjotikāya cūlaniddesa-aṭṭhakathāya

Khaggavisāṇasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Yo so sugataputtānaṃ, adhipatibhūtena hitaratinā;
Therena thiraguṇavatā, suvibhatto **mahāniddeso**.

Tassatthavaṇṇanā yā, pubbaṭṭhakathānayaṃ tathā;
Yuttiṃ nissāya mayāraddhā, niṭṭhānamupagatā esā.

Yaṃ puraṃ puruttamaṃ, **anurādhapuravhayaṃ**;
Yo tassa dakkhiṇe bhāge, mahāvihāro patiṭṭhito.

Yo tassa tilako bhūto, mahāthūpo siluccayo;
Yaṃ tassa pacchime bhāge, lekho kathikasaññito.

Kittisenoti nāmena, sajīvo rājasammato;
Sucicārittasampanno, lekho kusalakammiko.

Sītacchāyatarupetaṃ, salilāsayasampadaṃ;
Cārupākārasañcitam, pariveṇamakārayi.

Upaseno mahāthero, mahāpariveṇavāsiyo;
Tassādāsi pariveṇam, lekho kusalakammiko.

Vasantenettha therena, thirasīlena tādinaṃ;
Upasenavhayaena sā, katā saddhammajotikā.

Rañño sirinivāsassa, sirisaṅghassa bodhino;
Chabbāsatiṃhi vassamhi, niṭṭhitā **niddesavaṇṇanā**.

Samayaṃ anulomentī, therānaṃ theravaṃsadīpānaṃ;
Niṭṭhaṃ gatā yathāyaṃ, aṭṭhakathā lokahitajananī.

Saddhammaṃ anulomentā, attahitaṃ parahitaṃ sādhentā;
Niṭṭhaṃ gacchantu tathā, manorathā sabbasattānaṃ.

Saddhammappajjotikāya, aṭṭhakathāyettha gaṇitakusalehi;
Gaṇitā tu bhāṇavārā, ñeyyātirekacattārisā.

Ānuṭṭhubhena assā, chando baddhena gaṇiyamānā tu;
Atirekadasasahassa-saṅkhā gāthāti viññeyyā.

Sāsanaciraṭṭhitatthaṃ, lokahitatthaṃ sādharena mayā;
Puññaṃ imaṃ racayatā, yaṃ pattamanappakaṃ vipulaṃ.

Puññaena tena loko, saddhammarasāyanaṃ dasabalassa;
Upabhuñjitvā vimalaṃ, pappotu sukhaṃ sukhenevāti.

Saddhammappajjotikā nāma

Cūlaniddesa-aṭṭhakathā niṭṭhitā.